

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLER ANABİLİM DALI
İSLAM FELSEFESİ BİLİM DALI**

MAVERDİ'YE GÖRE DEVLET, SİYASET VE HİLAFAFET

**Hazırlayan
Toi Mohammad WAHİB**

**Danışman
Yrd. Doç. Dr. Salih YALIN**

Yüksek Lisans Tezi

**Ağustos 2016
KAYSERİ**

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLER ANABİLİM DALI
İSLAM FELSEFESİ BİLİM DALI**

MAVERDİ'YE GÖRE DEVLET, SİYASET VE HİLAFAFET

(Yüksek Lisans Tezi)

**Hazırlayan
TOİ MOHAMMAD WAHİB**

**Danışman
Yrd. Doç. Dr. Salih YALIN**

**Ağustos 2016
KAYSERİ**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Toi Mohammad Wahib

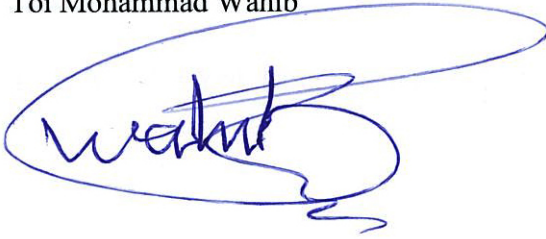

YÖNERGEYE UYGUNLUK

Maverdi'ye Göre Devlet, Siyaset Ve Hilafet adlı Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi'ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Toi Mohammad Wahib

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Salih YALIN

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Abdulvahap TAŞTAN

Yrd. Doç. Dr. Salih YALIN danışmanlığında **Toi Mohammad Wahib** tarafından hazırlanan “**Maverdi’ye Göre Devlet, Siyaset ve Hilafet**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Felsefe ve Din Bilimleri** Anabilim Dalında **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

15./08/2016

JÜRİ:

Danışman : Yrd. Doç. Dr. Salih YALIN

Üye : Prof. Dr. Ahmet Kamil CİHAN

Üye : Yrd. Doç. Dr. Ramazan TURAN

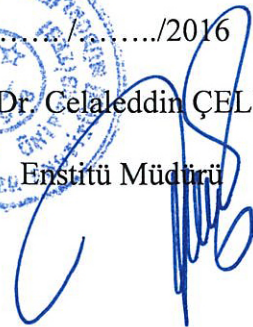

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...../2016
Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

İslam dininin doğuşundan günümüze kadar Müslümanlar, hem dünyanın dört bir yanında çeşitli isimlerle birçok devlet kurmuş, hem de İslam dinine giren bazı milletler devlet sistemlerini temel ilkeler bağlamında İslam'ın ruhuna uygun hale getirmişlerdir. Süreç içerisinde birçok alanda olduğu gibi, ilmi ve felsefi olarak büyük gelişim gösteren İslam toplumu devlet anlayışının teorik fikriyatı üzerinde de önemli çalışmalar ortaya koymuştur. Bu konuda fikir üreten ve eserler ortaya koyan düşünür ve ilim adamlarımızdan birisi de Maverdi'dir.

Maverdi, M.974-1058 (H.364-450) yılları arasında yaşamış ve muhtelif konularda pek çok eser ortaya koymuştur. Çalışmamızda Maverdi'nin başta *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, *Nasihatü'l-Müluk*, *Adabü'l Vezir* ve *Edebü'd-Dünya ve'd-Din adlı eserlerini* temel aldık, bunun yanı sıra yeri geldikçe onun diğer eserlerinden ve konuyla ilgili yazılmış ikinci el kaynaklardan da yararlandık.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında; önce devlet, siyaset ve hilafet kavramlarını ele aldık. Sonra Maverdi'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verdik. Birinci bölümde; Maverdi'nin genel olarak devlet ve siyasete ilişkin düşünceleri ele alınmıştır. İkinci bölümde ise Maverdi'nin hilafet ve halife konularına bakışı incelenmiştir.

Bu çalışmanın ortaya çıkması sırasında desteğini ve emeğini esirgemeyen danışmanım Yrd. Doç. Dr. Salih Yalın'a teşekkürlerimi sunuyorum. Tez konumuzla alakalı değerli tavsiyeleri ile katkıda bulunan Prof. Dr. Ahmet Kamil Cihan hocama da ayrıca teşekkür etmek istiyorum. Tezin son halini almasındaki değerli katkılarından dolayı da Yrd. Doç. Dr. Ramazan Turan'a da teşekkürlerimi arz ediyorum. Yine desteklerinden dolayı YTB kurumuna da şükranlarımı arz ediyorum. Son olarak bu günlere ulaşmamda fedakârlıklarını esirgemeyen aileme teşekkür ediyorum.

Toi Mohammad Wahib

Kayseri 2016

MAVERDİ'YE GÖRE DEVLET, SİYASET VE HİLAFAFET

Toi Mohammad Wahib

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Temmuz 2016

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Salih YALIN

ÖZET

Maverdi Siyasetçi, Devlet adamı, Hukukçu, Tefsirci, Edebiyatçı ve Felsefeci gibi birçok kimliği taşıyan bir alimdir. Eserlerinin çoğunluğu devlet/hilafet ve siyaset felsefesi ile ilgili konulardan oluşmaktadır ve onun bu alanda söz sahibi olduğu söylenebilir. el-Ahkamü's-Sultaniyye, Nasihatü'l-Müluk, Adabü'l Vezir, Edebü'd-Dünya-ve'd-Din vb. kitapları onun devlet, siyaset ve hilafete ilişkin düşüncelerini yansıtan en önemli eserleridir.

Maverdi, el-Ahkamü's-Sultaniyye, Nasihatü'l-Müluk, Adabü'l Vezir, Edebü'd-Dünya-ve'd-Din eserlerini kaleme alırken, kendisinden önceki düşünce birikiminden de önemli ölçüde istifade etmiştir. Öncelikle Allah Rasulü'nün uygulamaları, dört halifenin devlet yönetimi ve devlet, siyaset ve hilafet düşüncesi ile ilgili uygulamalarını göz önünde bulundurduğu, sonra da bu konularda fikir ortaya koymuş diğer kimselerden yararlandığı söylenebilir.

Maverdi'ye göre, her devlet bir topluma dayanır ve siyaset sahibi olarak devlet toplumun din, mezhep ve kültür vs. varlıklarını yöneticiler aracılığı ile iyi bir şekilde idare etmelidir. İslam toplumunda yönetici anlamında iş gören halife, işlerin daha iyi yürütülebilmesi için yardımcılara ihtiyaç duymaktadır. Bu yardımcılar vezir, vali, hakim, ordu komutanı vb. kimselerdir ve idari işlerin yürütülmesinde halifenin bu kişilerden yararlanması bir nevi zorunluluktur. Maverdi, devlet ve hilafet makamına geçen yöneticinin siyaset çeşitlerinden, devlet felsefesinden, yönetim felsefesinden ve toplumu idareye ilişkin ilimlerden haberdar olması gerektiği düşüncesindedir.

Anahtar Kelimeler: Maverdi, Devlet, Siyaset, Hilafet, Nasihatü'l-Müluk ve el-Ahkamü's Sultaniyye.

STATE, POLICY AND CALIPHATE IN MAWARDI

Toi Mohammad Wahib

Erciyes University, Graduate School of Social Sciences

M. Sc. Thesis, June 2016

Supervisor: Asst. Prof. Dr. Salih YALIN

ABSTRACT

Mawardi is a scholar who own a lot of traits such as politician, statesman, legist, commentator, teacher of literature and philosopher. Most of his work is about state / caliphate and philosophy of politics, therefore one can claim that he has quite good reputation in the field. His most important works in field of state, politics and caliphate are Al-Ahkam al-Sultania, Nasihat al-Mulk, Adabü'l Vezir, Aadab al-Dunya w'al-Din and so on.

While creating al-Ahkam al-Sultania, Nasihat al-Mulk, Adabü'l Vezir, Aadab al-Dunya w'al-Din; Mawardi took advantage of previous movement of thoughts and works. It is safe to say that he first considered the Prophet Muhammed's applications, 4 caliph's governance, government, politics and caliphate practices; then took advantage of works of other people who have works in this field.

According Mawardi, every state relies on a society and state should govern society's religion, sect, culture and other assets with virtue, via its managers. A caliph, who is in position of a statesman In Islamic society, needs assistants / advisors in order to conduct government work smoothly. These assistants/advisors can be vizier, governor, ruler, commander and it a kind of obligation for caliph to utilize the people in such position. Mawardi is in the opinion that statesman and caliphs should have knowledge about types of politics, state philosophy, management philosophy, society management subjects.

Keywords: Mawardi, Governmental, Politics, The Caliphate, Nasihat al-Mulk, Al-Ahkam al-Sultania.

İÇİNDEKİLER

MAVERDİ'YE GÖRE DEVLET, SİYASET VE HİLAFAFET

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
YÖNERGEYE UYGUNLUK.....	ii
KABUL VE ONAY	iii
ÖNSÖZ	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
 GİRİŞ	 1
1. Tezin Konusu.....	1
2. Tezin Amacı, Önemi Ve Yöntemi	6
3. Maverdi'nin Hayatı ve Eserleri.....	7
3.1. Maverdi'nin Hayatı.....	7
3.2. Eserleri	9

BİRİNCİ BÖLÜM

MAVERDİ'NİN DEVLET VE SİYASET DÜŞÜNCESİ

1. Devlet Ve Siyaset Düşüncesine Genel Bakış	15
2. Maverdi'ye Göre Devlet Ve Siyaset.....	20
2.1. Devlete Duyulan İhtiyaç	20
2.2. Devlet Yöneticileri.....	28
2.2.1 Yönetici, Vasıfları Ve Vazifeleri	28
2.2.2. Yönetim İlkeleri.....	39

İKİNCİ BÖLÜM

MAVERDİ'DE HİLAFET VE HALİFE

1. Hilafet Düşüncesi ve Tarihsel Süreç	45
2. Halife Seçimi	53
2.1. Halifede Aranılan Şartlar	53
2.2. Halifeyi Seçecek kişide aranılan Şartlar ve Halife seçim usulleri.....	54
2.3. Halifenin Vazifeleri	58
2.4. Halife Olmaya Mani Haller.....	59
3. Halife'nin Tayin Ettiği İdareciler	61
3.1. Vezirlik.....	62
3.1.1. Tam Yetkili Vezirlik (Tefvizi Vezirlik)	62
3.1.2. Yürütme Vezirliği (Tenfiz vezirliği)	65
3.2. Eyalet Valileri	67
3.2.1. Genel valilik	67
3.2.2. Özel Valilik	69
3.3. Ordu Komutanları Tayini	70
3.4. Yargı, Hakimlik.....	74
3.5. Nüfus İşleri.....	77
3.6. Dini Vazifelerin Yürütülmesi Namazlara İmam Tayini Ve Hac İdaresi	78
3.7. Mali Konuların Yürütülmesi: Zekat, Feyy Ve Ganimet, Cizye Ve Haraç, Toprakların İşlenmesi.....	79
3.8. Divanların Tesisi	80
SONUÇ.....	82
KAYNAKÇA	86
ÖZGEÇMİŞ.....	90

GİRİŞ

1. Tezin Konusu

Devlet belli sınırlar içindeki insan topluluğuna ait siyasi hakimiyetin teşkilatlanmış şekli demektir. Arapça’da devlet veya dulet “değişmek, bir halden başka bir hale dönmek; nöbetleşe birbiri ardınca gelmek, dolaşmak; üstün gelmek, zafer kazanmak” manalarına gelir. Çoğulu düveldir. Bazı dilciler, kullanım bakımından iki kelime arasında fark bulunmadığını söylerken bazılarına göre devlet savaşla, dulet ise malla ilgili olarak kullanılır ve ilki zaferin taraflar arasında el değiştirmesini, diğeri ise servet ve zenginliğin elden ele dolaşımını ifade eder. Kur’an-ı Kerim’de “devl” kökünden gelen kelimeler, “dönüşümlü olmak” ve “elden ele dolaşan mal” anlamlarına işaret edecek tarzda iki yerde kullanılmaktadır. İlki, Uhud Gazvesi’nde nispi yenilginin acısını tatmış olan Müslümanlara ilahi bir sünnetin beyanı sırasında geçer.¹

Türkçe sözlükte ise "devlet" kelimesinin birkaç anlamı vardır,

1. Hukuk ve toplum bilimindeki kullanımı bakımından “Toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasal bakımdan örgütlenmiş millet veya milletler topluluğunun oluşturduğu tüzel varlık ve bu tüzel varlığın yönetim organları”.

2. Mecazen büyüklük, mevki, mutluluk ve talih anlamlarında kullanılan isim.²

Siyaset, İnsan topluluklarını yönetmeye ilişkin bir disiplindir. Sözlükte ise “bir nesneyi düzgün ve iyi durumda bulunması için özenle gözetip korumak; hayvanı ehlileştirmek, atı terbiye etmek” gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak siyaset, “Toplumsal işlerini üzerine alma, yürütme, yönetme işi, insan topluluklarını yönetme sanatı” şeklinde

¹ Ahmet Davutoğlu, “Devlet” TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1994, c. 9, s. 234.

² Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, Ankara 1998, C. I, s. 575.

tanımlanır. Kur'an'da zikredilmeyen siyaset kelimesi ve türevleri, hadislerde hem “at terbiye etme” hem de “halkın işlerini yönetme” manalarında kullanılır. Fıkıh literatüründe ise, kamu otoritesinin dinin genel ilkelerine ters düşmeyecek düzenlemeler ve uygulamalarda bulunması da çoğu kez siyaset kelimesiyle ifade edilir.³

Kur'an-ı Kerim'de, hadislerde ve İslami ilimler literatüründe yönetenler, yönetilenler ve yönetimle ilgili siyasi-idari içerikli çok sayıda kavram bulunmaktadır. Yöneticilerle ilgili kullanılan kavramlardan birisi imam kelimesidir. Sözlükte Cemaate namaz kıldırان kimse, mezhep kurucusu, Hz. Muhammed'den sonra onun vekilliği görevini üzerine alan halifelere verilen unvan, bazı küçük İslam devletlerinde devlet başkanı ve en önde bulunan kimse, önder anlamlarında kullanıldığı ifade edilmektedir.⁴ Kuran'ın bazı ayetlerinde “toplumsal ve siyasal lider” anlamını ifade etmekte, hadislerde de daha açık biçimde aynı anlamda sıkça geçmektedir. Hemen bütün hadis mecmualarında yer verilen bir hadiste Allah'ın ahirette kendilerini arşının gölgesinde barındıracağı yedi zümrenin en başında adil imam, diğer bir hadiste de Allah'ın gazabına uğrayanlar arasında zalim imam zikredilmektedir. İmam kelimesi “devlet başkanı” manasında ilk halifeler döneminden itibaren siyasi literatürde kullanılmış, “cemaate namaz kıldırان” anlamındaki imamdan ayırmak üzere devlet başkanlığı için büyük imamlık anlamına gelen “İmamet-i Kübra”, imamet-i uzma tabirlerinin kullanıldığı görülmektedir. Kalam ve fıkıh literatüründe siyasi nazariyelerle ilgili görüşler çoğunlukla “imamet” başlığı altında incelenmektedir. Şii literatüründe ise imamet terimi daha yaygın olarak kullanılmıştır.⁵ Burada imam kelimesinin yöneticiler için kullanılıyor olmasının, onların topluma birçok konuda önderlik yapmasından ve toplumun önünde yer almasından kaynaklandığı söylenebilir.

Yönetici anlamında kullanılan diğer bir kavram halifedir. Türkçe sözlükte Halife kelimesinin Hz. Muhammed'in vekili olarak Müslümanların imamlığını ve din koruyuculuğunu yapmakla görevli kimse, hükümdar anlamlarına geldiği belirtilmektedir.⁶ Hilafet veya Halifelik, “birinin yerine geçmek, bir kimseden sonra gelip onun yerini almak, birinin ardından gelmek/gitmek, yerini doldurmak, vekalet

³ Hızır Murat Köse, “Siyaset”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2009, c. 37, s. 294.

⁴ TDK Türkçe Sözlük, C. I, s. 1075.

⁵ bk. Köse, s. 294; Casım Avcı, “Hilafet”, TDV. İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1998, C. 17, s. 539; M Beşir Eryarsoy, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, Şamil Yayınevi, İstanbul 1990, C. 2, s. 423.

⁶ TDK Türkçe Sözlük, C. I, s. 932.

veya temsil etmek” gibi anlamlara gelen hilafet kelimesi terim olarak İslam devletlerinde Hz. Peygamber’den sonraki devlet başkanlığı kurumunu ifade eder. Halife de (çoğulu hulefa, halaif) “bir kimsenin yerine geçen, onu temsil eden kimse” demektir ve devlet başkanı için kullanılır. Dolayısıyla yukarıda geçen bilgiler çerçevesinde ifade edecek olursak devlet başkanına, önder ve lider olması sebebiyle imam denildiği, Resul-i Ekrem’in vekili olarak onun adına toplumu yönettiği için halife denildiği anlaşılmaktadır.⁷ Halife kelimesi Kur’an’da (Mesela: el-A‘raf 7/69, 74; Yunus 10/14), genellikle “bir kimsenin, bir topluluğun ardından gelip onun yerine geçen kişi” anlamında yer almakta, Hz. Davud’a hitap eden, “Biz seni yeryüzünde halife yaptık, onun için insanlar arasında adaletle hükmet” mealindeki ayette (Sad 38/26) “siyasi lider” manasında kullanıldığı açıkça anlaşılmaktadır.⁸

Halife ismi yerine zaman zaman kullanılan Emirü’l-mü’minin ya da kısaca emir unvanı “bir üst makam ve otoritenin buyruğu” anlamındaki emr kelimesinden türetilmiş olup hadislerde “yönetici” manasında geçmektedir. Ayet ve hadislerde geçen ülü’l-emr tabiri bağlamı dikkate alınarak çoğunlukla “siyasi ve askeri liderler” anlamında yorumlanır ve hadislerde aynı manada veliyyü’l-emr kavramına da rastlanılmaktadır.⁹ Günümüzde de emir kelimesiyle bağlantılı olarak İslam dünyasında bazı yöneticilerin emir olarak isimlendirildiği görülmektedir.

Yönetilenleri ifade eden ve sözlüklerde “din, mezhep, yol, bir peygambere inananlar” şeklinde açıklanan kavram ise ümmettir. Kur’an’da “belli bir insan nesli, topluluk, dini grup” anlamında hadislerde ise çoğu İslam toplumunu karşılamakla birlikte bazen siyasi içerikte bir kavram olarak geçmektedir. Zamanla bu kavramın din içeriği zayıflayarak yönetilenler topluluğunu belirten en önemli siyasi terim haline gelmiştir.¹⁰ Günümüzde daha çok millet ve ulus kavramlarının yönetilenleri karşılamak üzere kullanıldığı görülmektedir. Ümmet denildiğinde ise daha kapsamlı bir biçimde Müslüman topluluklarının genelini kastedildiği söylenebilir. Bu neden Türkçe sözlükte ümmet

⁷ Avcı, s. 539.

⁸ Köse, s. 294.

⁹ Köse, s. 294.

¹⁰ Köse, s. 295-297.

kelimesi: “Hz. Muhammed'e inanarak, onun yaptıklarını ve söylediklerini uygulayarak çevresinde toplanan Müslümanların tümü” olarak tanımlanmıştır.¹¹

Yönetimle ilgili kavramların başında yer alan devlet daha önce tanımladığımız içeriğe uygun biçimde Kur'an'da ve hadislerde geçmemektedir. Devletin, “bir insan topluluğuna ait siyasi hakimiyetin teşkilatlanmış şekli” anlamında siyasal içerikli bir terim olarak kullanılması Abbasi iktidarı dönemine rastlar. İslam düşüncesinde siyasetin ilkeleri ve siyaset kurumuna ilişkin fikirlerin Allah, insan, toplum ve tabiat arasındaki ilişkiye dair İslam'ın ontolojik tasavvuruna dayandığı söylenebilir.¹²

Bazı anarşist teorileri bir kenara bırakacak olursak toplum içerisinde diğer insanlarla bir arada hayatını sürdüren insanların devlete duydukları ihtiyaç birçok fikir adamı tarafından kabul gören bir şeydir. Fakat devletin yasaları, yönetim ilkeleri, yönetici, yöneticinin seçim ilkeleri ve hangi vasıflara sahip olacağı vb. birçok konu farklı yaklaşım, ideoloji ve inançlara bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. İslam dünyası için tarihsel süreçte siyaset ve yönetim konusu önemli bir ilgi odağı olmuş ve birçok filozof ve düşünür bu konularda fikir yürütüp eser ortaya koymuştur. Çalışmamıza esas aldığımız Maverdi de bu konularda yazdığı eserleriyle İslam dünyasında oldukça etkin bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede araştırmamızın temel konusunu Maverdi'nin devlet, siyaset ve hilafete ilişkin düşünceleri oluşturmaktadır.

Siyaset teorisinin yanında halifelige ilişkin en bilindik teorik açıklama ve gerekçenin, Maverdi tarafından kaleme alındığı söylenebilir. Onun başlıca siyaset eseri olan el-Ahkamü's-Sultaniyye Selçuklu Türklerinin Bağdat'ta yönetimi ele aldığı 1045-1058 yılları arasında yazılmıştır. Maverdi, kitabında güçlü ve vahye dayalı bir halifelik tercihini vurgular. Burada Maverdi felsefecilerin bir devleti yönetmede salt aklın yeterli olduğu anlayışını eleştirmektedir. Maverdi'ye göre muhakeme bir insan yapısı olarak kendi sınırlarına sahipken, vahiy Tanrı kelimidir ve mantıksal olarak Tanrı'nın insandan istediği bilgi muhakemenin gerektirdiğinden daha büyüktür.¹³

¹¹ TDK Türkçe Sözlük, C. II, s. 2308-2309.

¹² Köse, s. 299.

¹³ Roy Jackson, *İslam'da 50 Önemli İsim*, (Çev. Nurullah Koltas), Ayrıntı Yay., İstanbul 2012, s. 86.

Maverdi halife ve onun siyasi bakanı olan vezir arasındaki ilişkiyi tanımlarken, vezirin sultan, emir veya diğer bir unvanı taşısa da dönemindeki politik gerçeklik bakımından halifeden daha büyük bir güce sahip olduğunu belirtir. Maverdi kimi durumlarda vezirin konumunun, halife tarafından özel politik hatta kimi dini görevleri gerçekleştirmek üzere verildiğini aktarır. Bir vezirin güç kullanarak başa getirilebilmesi olasılığı, vezirin halifeyi nominal anlamda bile Müslümanların önderi olarak kabul etmesi ve ülkeyi şariat uyarınca yönetmesi koşuluyla mümkün olduğunu ifade eder. Bununla birlikte, vezirin adil davranıp davranmadığına kimin karar vereceği açık değildir ve bunun halife için açık bir seçenek olup olmadığı hatta halifenin fetihlerde bulunan bir vezirin otoritesini tanımayı reddetme seçeneğine sahip olup olmadığı konusunda hiçbir gösterge yoktur.¹⁴

Maverdi, ortaçağda siyaset biliminin en meşhur düşünürlerinden birisi olarak kabul edilir. Orijinal eserleri bu bilimin gelişimiyle birlikte daha sonra İbn Haldun tarafından geliştirilen sosyoloji bilimine de etkide bulunmuştur. Özellikle Maverdi'nin El Ahkamü's-Sultaniyye adlı eseri, Sultanın gücüne ilişkin Sünni doktrinin yetkin bir beyanı olarak geniş ölçüde kabul görmüş ve aslında siyasi otoriteyi özellikle Osmanlı İmparatorluğu'ndakini meşrulaştırmaya yardım etmiştir.¹⁵

Maverdi, birçok eserinde devlet, hilafet, siyaset, felsefe, adalet gibi temel kavramlara yer vermektedir. Buna binaen, Maverdi'nin Ahkamü's-Sultaniyye'sinde ve birçok eserlerinde vurguladığı siyasi, felsefi, hukuki ve ahlak eğitiminin bu temel ilkeleriyle beraber; yine onun devlet, siyaset, felsefe, din, akıl, bilgi gibi temel değerler sistemine de, araştırmada yer verilecektir. Netice itibarıyla bu araştırmada, Maverdi'nin siyaset ve hilafete ilişkin fikirleri, yazmış olduğu eserler bağlamında incelenmeye çalışılacaktır. Böylece eserlerin sınırları kapsamında, Maverdi'nin devlet, siyaset ve hilafet başlıkları altında gruplandığı ve analiz ettiği siyasi, felsefi, ahlaki ve dini görüşleri değerlendirilecektir.

Maverdi'nin siyaset düşüncesinde konuyla ilgili bazı problemler ve bu problemler doğrultusunda bazı sorular ön plana çıkabilmektedir. Bu bağlamda araştırmada açıklığa kavuşturmayı düşündüğümüz temel meseleler şunlardır:

¹⁴ Jackson, s. 86-87.

¹⁵ Jackson, s. 88.

1. Devlet-siyaset ilişkisi nasıldır?
2. Maverdi’de Devlet-siyaset ilişkisi nasıl temellendirilmiştir?
3. Hilafet ve siyasetin mahiyeti nedir?
4. Maverdi’nin siyaset düşüncesi içinde siyaset-hilafet ilişkisi nasıldır?

2. Tezin Amacı, Önemi Ve Yöntemi

İki bölümden oluşacak şekilde planladığımız çalışmamızda devlet, siyaset ve hilafet konularında İslam düşüncesinin önemli şahsiyetlerinden birisi olan Maverdi’nin ortaya koyduğu düşünceleri ele almayı hedeflemekteyiz. Bir diğer amacımız ise, bu düşünürün hilafet, devlet ve siyaset kavramlarının aralarındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koyarak, Maverdi’nin eserlerinde ağırlık verdiği diğer düşünceleri ile arasında bir ilişkinin olup olmadığını açıklığa kavuşturmaktır.

Maverdi’nin Devlet, Siyaset ve Hilafet kavramlarını nasıl şekillendirip başlı başına bir siyaset felsefesi inşa edip etmediği ya da bir geleneğin sürdürücüsü olup olmadığı tespit etmeyi hedeflediğimiz konuların başında gelmektedir. Maverdi’nin hilafet, devlet ve siyasete ilişkin görüş ve düşüncelerinin bu güne dönük yüzünün olup olmadığını mümkün oldukça tespit etmek de tezimizin amaçları arasında sayılabilir. Bu yolla yapacağımız tespitlerin, bir ölçüde, çağdaş tartışmalara da ışık tutacak karakterde olması temel hedeflerimizdendir. Bir başka hedefimiz ise, yapacağımız çalışmanın İslam düşüncesine, genel düşünce dünyasına ve bilim kamuoyuna, bir parçacık da olsa katkı sağlamasıdır.

Bu çalışmanın siyaset gibi felsefenin temel bir alanına ilişkin olması ve İslam siyaset teorisi konusunda önemli bir yeri olan Maverdi’nin düşüncelerini ele alması bu çalışmayı önemli kılan temel etmenlerden biridir. Yine bu çalışmayı önemli kılan temel nedenlerden birisi de yaşadığım ülke olan Afganistan’da akademik camiada bu konu üzerinde yeterince çalışma bulunmamasıdır. Yapılan bu çalışma ve yapılacak gelecekteki buna benzer çalışmalarla Afganistan’da akademik alandaki eksikliklerin giderileceği düşünülmektedir.

Bu çalışmada takip edilen yöntem; başta temel kavramlar ele alınarak, bu kavramların mahiyeti ve onlarla ilişkili olduğunu düşündüğümüz konularla ilgili bir literatür taraması yapılmış ve genel tanımlamalara yer verilmiştir. Buradan hareketle Maverdi'nin siyaset, devlet ve hilafet tanımlamalarını, bu kavramlara yaklaşımlarını ve genel olarak siyaset alanı içerisinde değerlendirilen konulara ilişkin yaklaşımlarını tespit edilmiş, devamında problemle ilgili Maverdi merkezli birinci ve ikinci el diğer kaynaklardan yararlanılmıştır. İhtiyaç görülen yerlerde başka düşünürlerin de bu konuyla ilgili yaklaşımlarına yer verilmiştir. İlgili yerlerde diğer kaynaklardan da yararlanılarak karşılaştırılmalı bir yol izlenmeye çalışılmıştır. Derlenen iddialar ve karşı iddialar analiz edilip bu bilgiler ışığında açıklama ve karşılaştırmalar yapılarak bir sonuca bağlanmış ve çalışma tamamlanmıştır.

3. Maverdi'nin Hayatı ve Eserleri

3.1. Maverdi'nin Hayatı

Maverdi H. 364 (M. 974) yılında Basra'da dünyaya gelmiştir. Tam adı Ali b. Muhammed b. Habib Ebu'l-Hasen el-Basri el-Maverdi'dir. Lakabı ise kaynaklarda el-Maverdi, Kadi'l-kudat (baş kadılık), el-Basri, el-Mısri ve eş-Şafi şeklinde, künyesi de yine aynı kaynaklarda Ebu'l-Hasen şeklinde zikredilmektedir. Maverdi kelimesi gül suyu anlamına gelen “mau'l-verd” tamlamasından oluşmuştur. Maverdi'nin babası gül suyu üretimi ve ticaretiyle meşgul olması sebebiyle bu lakapla meşhur olmuştur.¹⁶

Maverdi, başlangıçta Basra ve Bağdat'ta zamanın meşhur hocalarından ders alarak yetişmiş; tahsilini tamamladıktan sonra da müderris olmuştur. Bir müddet Nişabur yakınında Üstüva'da baş kadılık yaptıktan sonra devamlı yerleşmek için ilim ve kitap merkezi Bağdat'ı seçip orada yerleşmiştir. Medreselerde hocalık yapmış kıymetli talebeler yetiştirmiştir.¹⁷ Kendisi Şafii fıkhı imamlarındanıdır.

Maverdi, Kaim-Biemrillah tarafından farklı tarihlerde Büveyhi emirleri Ebu Kaliçar, Celalüddeve ve Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'e gönderilen diplomatik heyetlerde görevlendirildi. Emirlerin ikram ve ihsanlarına mazhar oldu. Kadılık maaşı yanında elde

¹⁶ Ali Şafak, Ebu'l Hasan el-Maverdi, *el-Ahkamu's-Sultaniyye* içinde, İstanbul 1994, s. 21; Hasan Göral, “Maverdi'nin el-Ahkamü's Sultaniyye Adlı Eserinde Halk Anlayışı” Tezi, Niğde, 2010, s. 8.

¹⁷ Bergamalı Cevdet Efendi, Ebu'l Hasan El-Maverdi, *Yüce Hedefler Kitabı* içinde, İstanbul 1999, s. 57.

ettiği bu tür gelirler sayesinde refah içinde yaşadı. Elçilikleri sırasında hükümdarlara doğru bildiği hususlarda eleştiriler yöneltmekten çekinmedi. Nitekim 1032’de Ebu Kaliçar’ın “Sultan-ı azam” ve “malikü’l ümem” ünvanlarını almak istemesine bunların hilafet makamına layık olduğu gerekçesiyle karşı çıktı. Halife, 429 Ramazanında (Haziran 1038) Celalüddeve’ye “şah-ı şahan” ünvanını verince halkın tepkisini çekti. Gelişmeler üzerine mesele hakkında fetvası istenen alimler arasında bulunan Maverdi, Celalüddeve’ye yakınlığı ile tanınmasına rağmen buna karşı çıktı; dini gayretten kaynaklanan bu tavrı sebebiyle emirin bile taktirini kazandı.¹⁸

437’de (1045-1046) Reisürüesa İbnü’l Müslime’nin vezirliğe getirilmesinden sonra siyaset sahnesinden çekilen Maverdi tamamen tedris ve telif faaliyetleriyle meşgul oldu. İbnü’s Salah eş-Şehrezuri’nin tesirinde ortaya koyduğu bazı görüşleri, Basralılar’ın temayülüne uygun olarak Mu’tezile’nin görüşleriyle örtüştüğü gerekçesiyle Maverdi’yi gizli Mu’tezile olarak itham etmişlerdir. Fakat o, hadislerden hareketle sünnetullahı aykırı mucizeleri ve cennetin hali hazırda yaratılmışlığını kabullenerek Halku’l Kuran’ı reddetmesi, Allah’ın zatının tek, sıfatlarını kadim olduğu görüşünü benimsemesi, Kuran’ın sünnetle Nesh edilemeyeceğini savunması gibi konularda Mu’tezile’den ayrılmaktadır.¹⁹

Maverdi Bağdat’a dönüşünden sonra “Derbu’z-Za’ferani” bölgesinde ikamet etmiştir. Maverdi (H. 450, M. 1058) yılında 86 yaşındayken vefat etmiştir. Cenazesi vefatının ertesi günü “Bab-ı Harb” kabristanına defnedilmiştir. Cenazesine birçok ilim ve devlet adamı katılmıştır. Hatib el-Bağdadi (ö.463/1071) şehir camiinde kılınan cenaze namazına bizzat kendisinin de iştirak ettiğini ifade eder. Maverdi’nin kaynakları başta Kur’an ve Sünnet olmak üzere sahabe, tabiin, tebeu’t-tabiin sözleriyle İmam Şafii (ö.204/820)’nin ve ondan sonra gelen hukukçuların eserleridir. Şafii’nin el-Ümm ve el-İmla adlı kitapları, Müzeni’nin el-Camiu’l-Kebir’i, Taberi’nin Camiu’l-Beyan’ı, Ebu Ali et-Taberi’nin el-İfsah’ı, Merverruzi’nin el-Cami’i, İbn Kuteybe ve Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam’ın Ğaribü’l-Hadis’leri bunlardan bazılarıdır.²⁰

¹⁸ Göral, s. 9.

¹⁹ Göral, s. 9.

²⁰ Bergamalı Cevdet Efendi, s. 3.

Maverdi birçok ilim dalında; hem rivayet ve dirayet yönüyle hadis bilimlerinde hem de Arapça, tefsir, fıkıh, usul-i fıkıh ve edebiyat sahasında otorite olmuştur. Yine telif ettiği eserlerden onun felsefe, siyaset, sosyoloji ve ahlak gibi ilim dallarında da söz sahibi olduğunu söyleyebiliriz.

Maverdi'nin ilim aldığı hocalar arasında Hasan b. Ali b. Muhammed el-Ciyli, Muhammed b. Ali el-Minkari, Cafer b. Muhammed el-Mufaddal el- Bağdadi ve Ebu Hamid el-İsferaini vb. gibi birçok ismi sayabiliriz. Yine Maverdi'nin ilim dünyasına kazandırdığı Hafız Ebubekir Hatibi el-Bağdadi, Abdülmelik b. İbrahim b. Ahmet Ebu'l-Fadl el-Hemezanî-i el-Makdisi, Abdülkerim b. Hevazin Ebu Mansur el- Kuşeyri vb. gibi çok sayıda öğrencinin adı da zikredilebilir.²¹

3.2. Eserleri

Maverdi'nin eserlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1- el-Ahkamü's-Sultaniyye
- 2- Kitabü'l-İkna
- 3- Edebü'd-dünya ve'd-din (Yüce Hedefler Kitabı)
- 4- el-Havil-kebir
- 5- Tefsiru'l-Kur'ani'l-Kerim
- 6- Delailü'n-Nübüvve
- 7- Alamü'n-Nübüvve
- 8- Kavaninü'l-Vizara ve Siyasetü'l-mülk. (Edebü'l-Vezir).
- 9- Nasihatü'l-Müluk
- 10- Marifetü'l-Fedail

²¹ Ali Şafak, s. 22.

11- Teshilü'n-Nazar

12-el-Emsal ve'l-Hikem

Şimdi bu eserler hakkında kısaca bilgi vermenin yararlı olduğunu düşünmekteyiz.

el-Ahkamü's-Sultaniyye: Eserin tam adı "el-Ahkamü's-Sultaniyye ve'l-vilayatü'd-diniyye"dir. Eserin konusunu devletin esas teşkilat ve idaresiyle ilgili fıkhi ahkam oluşturmaktadır. Eser yirmi bölümden meydana gelmektedir. Bunlar sırasıyla; Devlet Başkanlığı, vezirlik, valilik, cihat emirliği, iç meseleler (İrtidat, bağı, yol kesme), kadılık, mezalim mahkemeleri, nikabe, namazlarda imamlık, hac emirliği, zekat, fey ve ganimet, cizye ve haraç, hükümleri değişik bölgeler, toprağın ihyası ve suların çıkarılması, hima ve irfak, ikta, divanlar, suçlar ve hisbedir. Görüldüğü üzere Maverdi'nin ele aldığı konular devletin esas teşkilatı, hukuk-i, idari ve mali yapısıyla ilgili ana meseleleri kapsamaktadır. Bu eser Ali Şafak tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir.²²

Ahkamü's-Sultaniye, İslam devlet başkanının hak ve yetkilerini belirleyen ve ortaya koyan, onun uyması gereken dini kuralların tamamını bir araya getiren kamu hukuku alanının veya bu adı taşıyan eserlerin genel adıdır. Maverdi'nin "el-Ahkamü's-Sultaniyye" adlı eserini kimin emri üzerine ve hangi tarihte ele aldığı konusu tartışmalıdır. Maverdi, eserini kaleme alırken, kendi yaşadığı dönemden önce geçmiş olan dört asırlık kamu hukuku uygulamalarını, devlet yönetimine ait örf ve adetleri büyük ölçüde göz önünde bulundurmıştır. Öncelikle Allah'ın Rasulü'nün uygulamalarını, dört meşhur halifenin devlet yönetimi ile ilgili tatbikatlarını her zaman ön sırada dikkate almıştır. Engin siyasi ve diplomatik tecrübesiyle gerek kendisine kadar gelmiş olan meşru uygulamaları, gerek dini kurallardan çıkardığı siyasi, idari, kaza-i hükümleri eserine yansıtmıştır. Konuları işlerken genellikle dört mezhebin fıkhi görüşlerini tarafsız olarak vermiş ve ihtilafli konularda Şafii'nin görüşlerini benimsemiş olsa da bu görüşlerin arasında yeri geldikçe tercihlerde bulunmuştur. Eserinde kendi görüşünden çok geçmiş uygulamalara dayanarak fikirler yürütmüş ve bu doğrultuda

²² Mehmet Erkal, "Ahkamu's-Sultaniyye", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1988, c. I, s. 555-556.

hükümler vermiştir. Ayrıca ileride olabilecek bütün ihtimalleri düşünerek çözümler üretmiştir.²³

Ahkamü's-Sultaniyye Maverdi'nin hilafet konusundaki görüşlerini daha yoğunluklu olarak bulabileceğimiz bir eserdir. En önemli bölümü, siyaset kuramını (hilafet teorisini) ele almakta, geri kalan kısmı ise devletin çeşitli organları ve bunların işleyişi ile ilgili bilgileri kapsamaktadır. Maverdi'nin bu eseri, özellikle de onun hilafet kuramına dair kısmı, uzun bir zaman dikkat çekmiş ve İslam tarihinde "hilafet/devlet"le ilgili bir başvuru kaynağı olmuştur.²⁴

el-Havi'l-Kebir: Maverdi'nin eserleri arasında en kapsamlı olanıdır. el-Havi'l-Kebir, Müzeni'nin “el-Muhtasar” adlı eseri temel alınarak yazılmış olan detaylı, ansiklopedik bir çalışma niteliğindedir. Bu eser kendisinden övgüyle söz edilen bir eser olmuştur. Müellif, Şafii fıkhnı mukayeseli bir şekilde ele alarak akli ve nakli delilleri, sahabe ve tabiin kavillerini, farklı mezheplerin görüşlerini arz etmiş, meseleleri de açık ve anlaşılır bir üslupla ortaya koymuştur. Müellif tarafından şerh olarak nitelendirilse de kelime ve cümleleri açıklayan klasik şerhler gibi değildir. Şafii'nin görüşü kısmen verildikten sonra konu etraflıca ele alınır, naslardaki istidlal yönleri belirtildikten sonra mesele hakkındaki icma sahabe ve tabiinin görüşleri nakledilir. Şafii'nin farklı görüşleri varsa ifade edilir. Müellif zaman zaman farklı görüşler arasında tercihini ifade etse de sonuç itibarıyla Şafii'nin görüşüne aykırı ise onun yorumunu kendi görüşüne göre tevیل etmiştir. Ayrıca diğer mezheplere ait görüşleri de delilleriyle birlikte zikrettikten sonra, nihayetinde Şafiilerin delillerini kaydederek karşıt delilleri çürütme yoluna gitmiştir.²⁵

el-İkna fi'l-Fıkıh: Rivayete göre Halife Kadir-Billah dört mezhebin önde gelen fakihlerinden birer muhtasar fıkıh kitabı hazırlamalarını isteyince Maverdi'de Şafii mezhebi üzere muhtasar bir eser telif ederek halifeye takdim etmiş ve Halife eserleri inceledikten sonra en çok Maverdi'nin muhtasarını beğenmiştir. Müellif, biri dört bin varak olabildiğince geniş, diğeri ise kırk varak oldukça öz, iki fıkıh kitabı telif ettiğini

²³ Erkal, s. 555-556; Ali Şafak, “Ahkamu's-Sultaniyye”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1988, c. I, s. 555; Göral, s. 13-14.

²⁴ Ahmet Güner, “Maverdi'nin Hilafet Kuramının Tarihsel Arkaplanına Bir Bakış (I)”, *DEÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir 2002, S. 16, s. 4.

²⁵ Suat Aksakal, “Maverdi'nin Edebü'd-Dünya Ve'd-Din Adlı Eseri'nde Ahlak Eğitimi” Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013, s. 16-17; Sabri Erturhan, “Maverdi ve el-Havi'l-Kebir Adlı Eseri”, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, c. III, s. 7-9.

söylemektedir. Öyle anlaşıyor ki, eserin birincisi “el-Havi” diğeri ise “el-İkna’dır”. Eser 1982 senesinde Kuveyt’te Hızır Muhammed Hızır’ın tahkikiyle neşredilmiştir.²⁶

en-Nuket ve’l-Uyun: Kaynaklarda en-Nuket, Tefsiru’l-Kur’an veya Tefsiru’l-Kur’ani’l-Kerim olarak ismi geçen tefsirin asıl adı ‘en-Nuket ve’l-Uyun’dur. Dünyanın değişik kütüphanelerinde yazma nüshalar halinde bulunan bu tefsir ilk olarak, Hızır M. Hızır’ın gayretleriyle 1982 senesinde, Kuveyt’te, 4 cilt halinde, en-Nuket ve’l-Uyun adıyla basılmıştır. Daha sonra Seyyid Abdülmaksud bin Abdürrahim’in çalışmalarıyla 1992 senesinde, Beyrut’ta, 6 cilt, en-Nuket ve’l-Uyun Tefsiru’l-Maverdi ismiyle basılmıştır. Eser üzerinde Orhan Karmış tarafından İstanbul’daki Köprülü ve Kılıç Ali Paşa nüshaları ile beraber diğer nüshaların bir kısmı incelenmek suretiyle detaylı bir araştırma yapılmıştır. Bu eser bir tefsir kitabı olmakla beraber Kur’an’ın tüm ayetlerini ihtiva etmemektedir. Maverdi eserinde Kur’an’ın tüm ayetlerini tefsir etmeye ihtiyaç duymamış sadece gerekli gördüğü ayet ve sûreleri incelemiştir.²⁷

Teshilu’n-Nazar ve Tacilu’z-Zafer: Hükümetlerin siyasetine dair bir eserdir ve matbudur. Eser, Rıdvan es Seyyid’in tahkikiyle, Beyrut’ta 1987 yılında basılmıştır. Orijinal adı “Teshilu’n-Nazar ve Tacilu’z-Zafer fî Ahlakü’l-Malik ve Siyaseti’l-Mulk”tur. İki bölümden oluşan eserin birinci bölümünde Maverdi sözün değeri konusunu ahlaki açıdan ele alarak işlemiş, ikinci bölümde ise memleket siyaseti ve uyulması gereken kurallar ele alınmıştır.²⁸

Nasihatü’l-Müluk: Maverdi bu eserde şehvetin, heva ve hevesin hastalıklarının tedavi edilmesinin yöntemleri, nefsin eğitimi, nasihatleri kabul etmeye teşvik, meliklerin durumu, halkının yönetimi, düşmanlara karşı alınacak tedbirler, aile idaresi ve ordu yönetimi gibi konuları on bölümde ele almıştır. Eser, Mustafa Sarıbiyık tarafından doktora tezi olarak çalışılmış ve aynı şahıs tarafında 2000 yılında Türkçe çevirisi yapılarak basılmıştır.²⁹

Kavaninu’l-Vuzera: Vezirler ve görevlerine ait bilgileri içine alan bir eserdir. Kahire’de ‘Edebü’l-vezir’ ismiyle basılmıştır. Bu eserde vezirin taşıması gereken sıfatlar, uymak

²⁶ Tehran Nuriyev “Maverdi’nin Edebü’d-Dünya ve’l-Din’inde Geçen Arapça Atasözlerinin İncelenmesi” yüksek lisans tezi, İstanbul 2008, s. 29.

²⁷ Mustafa Sarıbiyık, Maverdi, *Nasihatü’l-Müluk* içerisinde, İstanbul 2004, s. 29; Nuriyev, s. 30.

²⁸ Sarıbiyık, s. 28.

²⁹ Nuriyev, s. 30.

zorunda oldukları kurallar ve melike karşı davranışlar konu edilmektedir. Kitapta, devlet idaresinde bulunan vezirlerin başarılı olması için nasıl bir siyaset izlemeleri konusunda yol gösterilmektedir. Eser vezir kelimesinin istihkakından yola çıkarak Kur'an'da vezirliğe ait deliller ile basılmış ve vezirliğin çeşitlerinden olan Tenfiz ve tefviz vezirliği üzerinde durulmuştur. Bir vezirin vasıfları nasıl olmalıdır? Vezirin melike ve halka karşı vazifeleri nelerdir? Sorularına cevap aranmıştır.³⁰

Edebü'l-Kadi: Bu eser İlk defa 1971 yılında Bağdatlı araştırmacı Muhyi Hilal Sirhan tarafından neşre hazırlanmış ve iki cilt halinde Bağdat'ta basılmıştır. Maverdi bu eserde hâkimlik müessesesini bütün detaylarıyla ele almıştır. Hakimin hüküm verebilmesi için bilgi anlamında sağlam bir fakih olması gerektiğini söyleyen Maverdi, hâkimlik müessesesini de halk arasında adaleti sağlayacak bir kurum olarak tarif etmiştir. Müellif, Kur'an, sünnet, icma ve kıyası İslam hukukunun temel kaynakları olarak göstermiş ve bunları usul yönünden incelemiştir.³¹

A'lamu'n-Nubuvve: Bu eser, kelim ilminin en önemli konularından olan "Nübüvvet" meselesini ele almaktadır. Kitabın ilk bölümünde kelim ve fıkıh usulünün hassas konular esas alınmış, sonraki bölümlerde ise Peygamberimizin (sav.) akli ve kavli mucizelerinden bahsedilmiştir. Vahyin ve mucizenin Peygamberler için zarureti anlatıldıktan sonra mucize ve sihir ayrı ayrı ele alınmış ve bu ikisi arasındaki farklar izah edilmiştir. İlk baskısı 1319 senesinde Mısır'da yapılmıştır.³²

el-Emsal ve'l-Hikem: Bu eser on bölüme ayrılmış, her bölüme bir biriyle uyumlu otuz hadisi şerif, otuz ata sözü, ve otuz beyitlik şiir konulmuştur. Dolayısıyla eserde üç yüz hikmetli söz, üç yüz hadisi şerif ve üç yüz beyit yer almıştır. Eser Fuat Abdül-Mümin Ahmet tarafından 1981 senesinde İskenderiye'de neşredilmiştir.³³

Edebü'd-Dünya ve'd-Din: Maverdi'nin el-Ahkamü's-Sultaniyye adlı eserinden sonra en meşhur eseridir. Dini ve dünyevi edep ölçülerine yer veren bir ahlak kitabıdır. Eserde davranış ölçüleri ayet, hadis, şiir, emsal ve hikmetli sözlerden alıntılarla

³⁰ İbrahim Barca, Maverdi, *Edebü'l-Vezir* içerisinde Klasik Yay., İstanbul 2014, s. 21; Nevriyev, s. 27.

³¹ Nuriyev, s. 28.

³² Nuriyev, s. 27.

³³ Nuriyev, s. 30.

zenginleştirilerek anlatılmaya çalışılmıştır.³⁴ Eseri son dönem Devlet-i Aliye aydınlarından Bergamalı Ahmet Cevdet Efendi Arapçadan çevirmiş ve Maddi ve Manevi Yüce Hedefler, Yüce Hedefler Kitabı gibi isimler altında günümüz Türkçesiyle basılmıştır.

Ancak sayılan tüm bu eserleri içerisinde Ahkamü's-Sultaniye ile Edebü'd-Dünya ve'd-Din adlı eserleri, Maverdi'nin düşünce dünyamızda en meşhur eserleridir. Ahkamü's-Sultaniye İslam'da hilafet ve devlet hukukunu anlatan ve birçok dilde tercüme yapıları ve araştırmacıların istifade ettiği bir kaynak özelliğindedir. Edebü'd-Dünya ve'd-Din adlı eseriyle de siyasetten devlet idaresine; ilimden ahlak eğitime kadar kazanılması gereken edepleri de kaleme almış, böylece din ve dünya edebinin değerlerini özetlemeye çalışmıştır. O'nun bir devlet adamı, hukukçu, müfessir ve aynı zamanda ahlak alanında eser ortaya koyan bir eğitimci olduğu söylenebilir.³⁵

³⁴ Nuriyev, s. 27.

³⁵ Barca, s. 19.

BİRİNCİ BÖLÜM

MAVERDİ’NİN DEVLET VE SİYASET DÜŞÜNCESİ

1. Devlet ve Siyaset Düşüncesine Genel Bakış

İnsanlık tarihinde ne kadar geriye gidersek gidelim, insanların ilk ortaya çıktığı andan itibaren toplum halinde yaşadıklarını makul bir varsayım olarak alabiliriz. Başka deyişle, toplum öncesi bir durum, filozofların, toplumbilimcilerin, siyaset kuramcılarının yalnızca toplumu anlamak, açıklamak ve temellendirmek için başvurdukları zihinsel bir kurgudan fazla bir anlam taşımadığı söylenebilir. O halde insanların aile, kabile, gibi küçük toplumsal örgütlenmeler içinde de olsa her zaman bir toplumda veya toplulukta ve başka insanlarla toplumsal ilişkiler içinde yaşamış olduklarına farz etmek doğru olacaktır.³⁶

İnsanın bir toplum içinde başka insanlarla ilişkisi şüphesiz ahlak dediğimiz bir kurumun varlığını gerektirmiştir. İnsanlar her zaman belli bir toplum içinde ve ahlak kuralları denen kurallar tarafından yönlendirilmiştir. Ancak tarihin nispeten ileri dönemlerinde insanlar, deyim yerindeyse doğal ahlaki toplumlardan hukuki-siyasal toplumlara geçmişlerdir. Hukuki-siyasal toplumlar derken kastedilen, bir toplumun üyelerinin belli bir egemen gücün yönetimi altında birbirleriyle aynı zamanda hukuki ilişkilere girdikleri, bu egemen güç tarafından çıkarılan yasalara uymak suretiyle yaşadıkları toplum biçimidir. Siyaset felsefesi de basit olarak aynı politik otoriteye, aynı yasaya itaat eden insanların meydana getirdiği siyasal topluluğu konu alan felsefi bir inceleme dalı olarak adlandırılabilir.³⁷

³⁶ Ahmet Arslan, *Felsefeye Giriş*, Vadi Yay., Ankara 2001, s. 152.

³⁷ Arslan, s. 152-153.

Gewirth'in de dediği gibi “Siyaset felsefesinin ana konusu siyasal gücün ahlâkî olarak değerlendirilmesidir. Siyasal gücün en önemli tezahürü, toplumun diğer bütün bireyleri, kurumları ve kurallarının üzerinde en güçlü etki ve yetkiyle donatılmış yönetime ve bunlarla ilgili kanunlara sahip olan devlette ortaya çıkar. Siyaset felsefesi bu güçlü siyasal iktidarlara ahlâkî denetim altına alarak iktidarın kaynağı, sınırları, amaç ve hedefleri hakkında ahlâkî koşullarla onları denetimleyecek ölçütler getirmekle ilgilenir. Siyaset felsefesinin ahlâk felsefesinin bir uygulaması ya da dalı olması bundan ileri gelir.”³⁸

Siyaset felsefesi ve ahlak felsefesi arasındaki bu ilişkiyi doğru bir şekilde ortaya koymak gerekirse şunlar söylenebilir: “Ahlâk felsefesi, ahlaki değerler ve yükümlülükler hakkında oluşan en genel düşüncelerle ilgilidir; siyaset felsefesi ise siyaset ve siyasal düzenin ahlâkî meselelerine bu düşüncelerin uygulanmasıyla ilgilenir. Böyle bir uygulama çok somut olaylardan çok soyut meselelere kadar geniş bir alanda ortaya çıkabilir. Aslında bunun yanında siyaset felsefesi, hükümet ya da kamu politikalarının ahlaki meselelerine cevap vermek için temel ilkeler ve ölçütler ortaya koymak, onları tahlil etmek ve geliştirmekle ilgilenir. Bu durumu ve tahlilleri sürdürürken siyaset felsefesi söz konusu meseleler hakkında birini diğerine karşı haklı çıkarmada makul deliller ileri sürer.”³⁹

Siyasetten bahsedilirken, devlet ve toplum yönetimiyle ilgili tüm etkinlikler anlaşılmaktadır. Siyaset felsefesi ise siyasal varlık alanının dayandığı varsayımlar hakkında bir soruşturma olgusudur. Dinler, devlet ve toplum yönetimiyle ilgili etkinliklerin düzenlenmesine yönelik görüş bildirmekten geri durmadıkları gibi; devlet ve toplumları yönetenler de uygulamalarını dinle temellendirdiklerinde kendilerini daha güçlü hissetmişlerdir. Bu tarihsel düşüncenin etkileri halen çağdaşlaşma yolunda çaba gösteren toplumlarda gözlenebilmektedir.⁴⁰

Siyaset felsefesinin amacı belirli bir siyasi toplumun betimlemesini yapmak veya belirli bir devletin günlük siyasi olaylarını ve bu devlet içindeki siyasi kurumları incelemek

³⁸ Alan Gewirth, “Siyaset Felsefesi” (çev. Ahmet Kesgin), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52: 1 (2011), s. 349.

³⁹ Gewirth, s. 350.

⁴⁰ Nurullah Altaş, “Felsefenin Temel Soruları Bağlamında Orta Öğretimde Felsefe Öğretimi ve Din Kültürü - Ahlak Bilgisi Öğretimi ilişkisi (Öğretim Programları ve Ders Kitapları Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme)”, *AÜİFD*, 2003, S. 1, 227-270, s. 252.

değildir. Onun amacı devletin temelini ve ahlaki temellendirmesini anlamaya çalışmaktadır. Bir toplum nasıl bir siyasi bir toplum olur? Siyasi toplumlar nasıl ortaya çıkar? Siyasi toplumları ahlaki bakımından meşru kılan nedir? İyi siyasi toplumu kötü siyasi toplumdan ayıran nedir? Siyasi toplumlarda insanları birbirine yaklaştıran bağ nedir? Bu sorular Siyaset felsefesinin sorularıdır ve onlara belli toplumlarda olup biten günlük siyasi olayların gözlenmesiyle yanıt verilmez. Siyaset felsefesinin bu soruları yanıtlayabilmesi için salt betimlemelerden öteye geçip kavramsal çözümlemelerde ve ahlaki kuramlaştırmalarda bulunması gerekir.⁴¹

Siyaset felsefesinin felsefenin tüm dalları için geçerli olan iki temel işlevi ve amacı vardır. Birincisi kavramsal, ikinci ise normatiftir. Siyaset felsefesi siyasi kavramları çözümlemeye çalışır ve dolayısıyla siyaset felsefesinin ilk amacı; toplum, devlet, yasa, düzen, hak, adalet, refah, özgürlük, egemenlik, özerklik, zorlama, cezalandırma ve ortak sorumluluk gibi siyaset felsefesinin alanına giren kavramları açıklamak ve çözümlemektedir. Siyaset felsefesinin ikinci işlevi normatiftir. Bu amaçla Siyaset felsefecisi belli ilkeleri ve normları (kural) ortaya koymaya ve onları savunmaya çalışıyor. Örneğin, “adaleti sağlamak için ne tür ilkeleri kabul etmeliyiz? İnsanlar ve gruplar ne tür haklara sahiptirler?” vb. sorulara anarşizm, faşizm, mülkiyetçilik, sosyalizm, komünizm ve liberalizm gibi yaklaşım veya ideolojiler farklı cevaplar verirler. Bu nedenle siyasi ideolojilerin incelenmesi de Siyaset felsefesinin belli başlı konuları arasındadır.⁴²

Devletin var olabilmesi için ülke, millet (halk) ve hakimiyet gibi unsurların varlığı gereklidir. Nihayetinde her devlet bir toprak parçası üzerinde kurulmakta ve yönetimi altında bulunan unsurları belirli ilkeler çerçevesinde yönetip, yönlendirmektedir. İnsan olmadan bir devletin oluşması mümkün değildir. O halde insan veya millet devletin en zaruri unsurlarından birisidir. İnsan topluluğu, insanlardan oluşan ve millet haline gelmiş bulunan bir topluluktur. Millet ise ülke, dil, din, soy ve kültür beraberliğidir. O halde devlet ile millet birbirini tamamlayan, aynı hukuki varlığın iki farklı cephesidir. Millet, felsefi bir kavram olmak itibarıyla, devlet adını alır. Devlet millettten ayrı bir kavram olmadığı gibi, millet de devletten ayrı değildir. Ancak devlet içinde devlet eliyle şahsiyet kazanır. Hakimiyet, devletin siyasi ve manevî unsurudur. Onlara dinamizm

⁴¹ Sedat Yazıcı, *Felsefeye Giriş*, Alfa yay., İstanbul 1999, s. 181.

⁴² Yazıcı, s. 181-182.

kazandıran hakimiyet olduğu için bu unsur olmadan ülke ve insan topluluğu, siyasi bakımdan hareketsiz kalır. Hakimiyet, devletin karakteristik ve kurucu unsuru sayılabilir. Devletin diğer önemli maddi unsurları yanında manevi unsur olan hakimiyet ve üstün iktidara yani devlet kudretine ihtiyacı vardır⁴³

Devlet bazen “kurumlar kurumu” olarak tanımlanmıştır. Devlet, birçok kurumlardan meydana gelmiş kurumlar üstü bir kurum olarak mutlak otoriteye sahiptir. Devlet, iç ve dış güvenliği sağlama gibi temel işlevini yerine getirirken içeride ve dışarıda güç kullanma hakkına sahiptir. Bu hak ona içinde yaşayan insanların ortak rızasıyla verilmiştir. Demokratik ülkelerde devlet gücünü anayasa ve yasalardan alır. Yasama, yürütme ve yargı devletin üç gücünü oluşturur.⁴⁴

Devlete ilişkin bu genel açıklayıcı bilgilerden sonra düşünce tarihi içerisinde devlete ilişkin ortaya konan fikirlere kısaca bakacak olursak ilk olarak devleti doğal bir yapı olarak gören Platon ve Aristoteles’in fikirlerine, sonra da devleti sözleşmeye dayalı olarak ortaya çıkmış bir yapı olarak gören Hobbes’in fikirlerine kısaca değinmemizde fayda vardır. Platon toplum ile insan arasında bir paralellik kurar. Devlet veya toplum ona göre büyütülmüş insandır. İnsan bedeninin unsurları uyumlu olduğunda insan sağlıklı olduğu gibi, devletin unsurları arasında da bir uyum olduğunda devletin işleyişinin sağlıklı olduğunu düşünür. Devletin kimin tarafından yönetilmesi gerektiği sorusuna ise o filozof ve bilge kimseler olarak cevap verir.⁴⁵

Aristoteles'e göre insan, ancak toplum içinde yaşayabilecek bir varlıktır. Yaradılışı ve doğası buna göredir. Tek başına yaşayamaz, zorunlu olarak aile kurar. Çünkü insan, toplumsal ya da bir başka ifadeyle siyasal bir canlıdır. İslam düşünce geleneğinde ise bu insanın doğası gereği medeni olduğu biçiminde ifade edilmiştir. Birbirine bağlanan ailelerden köyler, birbirine bağlanan köylerden de kent-devlet (Yu. Polis) meydana gelir. Aristoteles'e göre devlet, bireyden ve aileden daha öncedir ki, bu öncelik zamansal bakımdan değil, varlıksal bir önceliktir. Zira devletin tüm bölümleri ancak onun içinde var olabilirler. Genellikle Yunan düşüncesi, özellikle de Platon ve Aristoteles, devlet kavramını bir toplumsallık yapısı olarak ileri sürmektedirler. Siyaset de bu toplumun, ya

⁴³ Bk. Hakkı Aydın, “İslam Hukuku, Devlet Ve Ahkamü’s-Sultaniyye İlişkisi”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C V, s. 2, Sivas, 2001, s. 57-80.

⁴⁴ Yazıcı, s. 185.

⁴⁵ bk. Arslan, *Felsefeye Giriş*, s. 168-169.

da Aristoteles'in deyiimiyle devlet topluluğunun güvenliğini sağlamak için saptadığı tutumu ifade etmektedir. Aristoteles'e göre devlet yaşamı olanaklı kılmak için doğar, ama erdemli bir yaşamı olanaklı kılmak için devam eder. Antik çağ Yunan düşüncesinde çok önemli bir yer tutan polis (kent), polites (vatandaş), politeia (siyasal rejim) kavramları hep toplum anlamından türemiştir.⁴⁶

Devlet ve siyaset düşüncesi konusunda meşhur görüşlerden biri de İngiliz düşünürü Thomas Hobbes'a aittir. "Hobbes'a göre devletin varlığı insandaki güvenlik duygusuna dayanır. İnsan özü gereği bencil bir varlıktır. Amacına ulaşmak için diğer insanları esareti altına almaya çalışır. Devletin olmadığı "doğa durumunda" insanlar kelimenin tam anlamıyla birbirlerinin kurdurdular. Bir başka deyişle, insandaki bencil içgüdülerin karşılıklı kuşku ve çatışmaya yol açması yüzünden "doğa durumu" sürekli bir kavga ve savaş durumudur. Ancak, Hobbes'a göre, insan aynı zamanda akıllı bir varlıktır. Akıllı varlık olarak doğal durumdaki savaş ve karışıklık halinin kendi yararına olmadığını, yani kendini koruma güdüsüne uymadığının farkına varacaktır. İnsan, varlığını sürdürebilmek için kendisi için en önemli istek olan güvenlik dürtüsünü elde etmeye çalışacaktır. Öyleyse barış herkesin yararınadır. İnsanlar kendilerini doğal durumunu olumsuz koşullarından kurtarmak ve güvenlik sağlama almak için toplum sözleşmeleri yaparlar. İşte devlet, insanların kendi iradeleriyle yaptığı sözleşme sonucu ortaya çıkan bir araçtır."⁴⁷ İslam filozoflarının ve filozof olarak kabul edilmeseler bile siyaset konusunda fikir üreten düşünürlerimizin çoğunun devlet ve siyaset felsefesine ilişkin düşüncelerini Platon-Aristoteles çizgisinde ele aldıklarını söyleyebiliriz. Bu konuda kendisinden sonrakilere örnek olan Farabi'ye baktığımızda insanın varlık yapısıyla devletin yapısı arasında bağ kurma, erdemli erdemsiz şehir vs. gibi birçok konuda Platon'un; toplumsallaşmaya duyulan ihtiyaç ve aileden başlayıp şehre, oradan da tüm medeniyete uzanan toplumsal gelişim sürecine ilişkin görüşler gibi birçok konuda da Aristoteles'in görüşlerini büyük ölçüde benimsemiş olduğu ve fikirlerini bu temel üzere şekillendirdiği görülmektedir.⁴⁸

⁴⁶ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1978, C. 5, s. 222; bk. Aristoteles, *Politika*, (çev. Mete Tunçay), Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, s. 7-10.

⁴⁷ Yazıcı, s. 185.

⁴⁸ bk. Farabi, *Fusulü'l Medeni*, (Çev. Hanifi Özcan), İfav Yay., İstanbul 2005; Farabi *Medinetü'l Fazıla/Ideal Devlet*, (Çev. Ahmet Arslan), Vadi Yay. Ankara 1997.

2. Maverdi'ye Göre Devlet Ve Siyaset

2.1. Devlete Duyulan İhtiyaç

Filozoflarımız çoğunlukla, devlete duyulan ihtiyacı toplumsallaşmaya duyulan ihtiyaçla izah etmişlerdir. Tusi'nin ifadesiyle ihtiyaçların ve yeteneklerin çeşitliğinin emrettiği karşılıklı yardımlaşmayla ortaya çıkan bu iş bölümü olmaksızın toplumsal yaşam imkansız olur.⁴⁹ Filozofların, insan tabiatından siyasi/medeni canlıdır derken kastettikleri budur. İnsanlar arasındaki yardımlaşmanın toplumda farklı alanlarda ve denk bir biçimde gerçekleştirilmesi gereklidir. Bu nedenle insanların farklı iş kollarında çalışması gerekli görülmüştür. Eğer tüm bireyler aynı sanatla uğraşmış olsalardı, diğer işlerle de kendileri uğraşmak zorunda kalacak ve yetkinlik için çalışmaya vakit ve fırsat kalmayacaktı. İlahi hikmet bu nedenle ilgi, görüş, düşünce ve heves bakımından insanların farklılığını gerekli kılmıştır. Böylece her bir insan farklı bir işle meşgul olup, gönül hoşnutluğuyla kendi payına düşene razı olacakları üstün veya düşük bir sanat ve meslek öğrenmiştir. İnsanların farklı istek ve becerilere sahip olması bir düzenin gereğidir ve eğer insanların tümü zengin veya fakir, zeki veya bunun dışında bir şey olsaydı birbirlerine yardım etmez ve işler yürümezdi. Yardımlaşma toplumsallaşmayı gerekli kılmaktadır ve bu toplum hayat için gerekli olan meslek ve sanatların bir araya geldiği yerdir ve bu nedenle insan doğası gereği medenidir denir.⁵⁰

Siyaset “Bir şehirde ortak olarak yaşayan toplumun maslahatına ilişkin ilim” olarak tanımlanır ve buna Medeni Siyaset (es-Siyasetü'l Medeniyye) adı verilir. İnsan bireylerinin iyiliği ve insan türünün bekası için yardımlaşma konusunda insan bireyleri arasındaki ortaklığın nasıl sağlanacağını bilgisini vermesi de bu ilmin faydası olarak görülür. Çünkü insan yaşamak için yiyeceğe, giyeceğe ve eve ihtiyaç duyar. Bu ihtiyaçlar düzenin bozulmasına yol açacak biçimde insanlar arasında zulmün ortaya çıkmasına neden olabilecek şeylerdir. Toplumsallaşma ve toplumsal hayat, ihtiyaçların işbölümü içinde daha kolay karşılanabilmesi sebebiyle insan türü için vazgeçilemez bir

⁴⁹ Macid Fahri, *İslam Ahlak Teorileri*, (Çev. M. İskenderoğlu-A. Arkan), İstanbul 2004, s. 191-192; bk. Nasiruddin Tusi, *Ahlaki Nasiri* (Çev. Anar Gafarov-Zaur Şükürov), Litera Yay. İstanbul 2007, s. 235-240.

⁵⁰ Salih Yalın, “Şehrezûrî’de Siyaset Ahlakı”, *Uluslararası 13. Yüzyılda Felsefe Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 2014, s. 767.

durumdur. Bu nedenle insanların temel ihtiyaçlarının temini ancak insanlarla birlikte toplumsal yapı içerisinde kolaylıkla tamamlanabilir.⁵¹

İnsanları davranışa sevk eden, güç elde etmek için çatışan istek, hırs ve şehvetlerin varlığı sebebiyle sivil bir otorite veya yönetim (Tebdir) tarzı zorunludur ve asıl siyasi organizasyonun (siyaset) kaynağıdır.⁵² Bu nedenle ilahi hikmet her biri için bozmayacakları, yönetim ve siyasetin gereğine razı olacakları bir yönetim ve siyaset türünü gerekli kılmıştır. Siyaset ya da medeni felsefenin konusu insanların toplumsallaşması bakımından ortaya çıkan durumlardır ve bu durumlar bu toplumdaki insanların fiilleri için en iyi biçimde kaynaklık teşkil eder. Bu disiplinle uğraşan kişi tüm diğer disiplinlerin fiil ve amellerini iyi veya kötü olmaları bakımından inceler. İnsanları gücü ölçüsünce davranışlarında ve sosyal ilişkilerinde erdemleri elde edebilecek ve erdemsizliklerden uzak kalabilecek miktarda siyaset ilmini öğrenmesi gerekli görülmüştür. Öğrenilmesi gereken diğer sanatlarla karşılaştırıldığında faydasının genelliği, kazanılmasında yararlanılan akıl vb. şeylerin ve konusu olan insanın şerefinden dolayı siyaset diğer sanatlardan birçok açıdan daha üstün ve daha değerli bir sanat olarak görülür.⁵³ Şayet hikmetin kuralına uygun davranılarak siyaset şekillendirilirse bu “İlahi siyaset” (Siyaseti ilahi) olarak adlandırılır. Burada hükümdar, ilahi ilham ile desteklenmekte ve dini kanun koyucu (Şari) olarak isimlendirilmektedir.⁵⁴

Her asırda zahiri olarak kanun koyucunun veya İmamın var olması zorunlu değildir. Fakat siyasi yöneticinin varlığı, adaletli yönetim ve insanlığın korunmasını sağlamak için tüm zamanlarda zorunludur. Bu yöneticinin otoritesi tamamen uygulamalara ilişkindir. Bu da siyaset biliminin evrensel doğru ve yanlış ilkelerine uygun olarak, toplumun en yüce menfaatlerine hizmet etmek üzere düzenlenmiş evrensel kanunlar üzerine bir araştırma olduğu ve bundan dolayı da temel bilim kabul edilmesi gerektiği sonucu doğrudur. Erdemli davranabilmek, adalet ve bu dünyadaki düzeni koruyabilmek

⁵¹ Salih Yalın, “Şirvanî’de Ahlak ve Siyaset”, *Bilimname*, 2013, S. 24, s. 20-21.

⁵² Fahri, s. 192.

⁵³ Yalın, Şehrezûrî’de Siyaset Ahlakı, s. 767; Yalın, Şirvanî’de Ahlak ve Siyaset, s. 21.

⁵⁴ Fahri, s. 191-192.

ve bir defa bozulduklarında tekrar inşa edebilmek için siyaseti uygulamak zorunlu bir şey olarak kabul edilmiştir.⁵⁵

Maverdi'de diğer filozofların görüşlerine benzer biçimde insanın doğası bakımından medeni olduğu görüşündedir. Tüm mahlukatı aciz olarak yaratan Allah, insanı diğer hayvanlardan daha muhtaç halde var etmiştir. Zira hayvanların bir kısmı hemcinslerine ihtiyaç duymadan kendi başına hayatını sürdürebilirken, hayatını devam ettirebilmek için insanlar birbirlerinin yardımına ihtiyaç duymaktadır. Bu muhtaçlık Maverdi'ye göre insanlar için gerekli ve tabii bir sıfat ve onların cevherinden ayrılmayan bir haslettir. O bunu "İnsan zayıf olarak yaratılmıştır." (Nisa, 4/28) ayetiyle delillendirir. Allah müstağniliğin vereceği azgınlıktan ve kudretin sebep olacağı zulmü engellesin diye bir nimet olarak bu muhtaçlığı ve aczi insana vermiştir. Bunun yanında yaratıcı muhtaç olduğu şeylere ulaşması için bir takım sebepler ve aczini gidermek için çareler koyup insana bunu akıl ve zeka ile bulabileceği şekilde göstermiştir. Bu yolla insan ihtiyaçlarını meşru çizgiler içerisinde karşılayabilecek ve dünyadan nasibini alabilecektir.⁵⁶

Maverdi'ye göre dünya işleri hayatını sürdürebilmesi adına insanlar için ilgilenilmesi gereken bir alandır. Bu nedenle dünyanın maişet halleri, düzeni ve yıkılması, salahı ve fesadı, asayişin devamlılığı ve bunlarla ilgili diğer hususlar üzerinde durulması gereken konulardır. Maverdi dünyanın salahının iki şekilde olduğunu düşünür: 1. Umumi salahtır ki, tüm insanlığın hayatının intizamlı olmasıdır. 2. Hususi salahtır ki, tüm fertlerin ayrı ayrı şahsi menfaatlerinin temin edilmesidir. Bu ikisi birbirine sıkıca bağlıdır ve biri gerçekleşmeksizin diğeri mümkün olmadığı gibi, biri bozulduğunda diğeri de bozulur. İnsanlar maddi bakımdan ve geçim seviyeleri bakımından farklı düzeylerdedir ve bu onları birbirine yaklaştırır, onların yardımlaşmalarına ve dayanışmalarına sebep olur. Hepsinin geçim seviyeleri eşit düzeyde olsaydı yardımlaşma gerçekleşmez hepsi acziyet içerisinde helak olurlardı. Muhtaçlık durumu onları birbirine yaklaştırmakta ve yardımlaşmaya yöneltmektedir.⁵⁷

⁵⁵ Fahri, s. 193.

⁵⁶ Maverdi, *Edebü'd-Dünya Ve'd-Din*, (Çev. Ali Akın), Temel Neşriyat, İstanbul 1982, s. 191-196.

⁵⁷ Maverdi, *Edebü'd-Dünya Ve'd-Din*, s. 196-197.

Maverdi siyasetin temel olarak hedeflediği şey olan dünyanın düzeni, asayişin devamı ve insanlığın huzuru için şu altı şeyin gerekli olduğunu düşünür:

1. Din

Dünyanın düzeni, asayişin devamı ve insanlığın huzuru için gerekli olan altı şeyden birincisi dindir. İnsanlığın bekası, medeniyetin devamı için bir dine bağlanıp uymak, onun emrettiği kanunları benimsemek ve yolundan çıkmamak insanlar için en gerekli şeylerden biridir. Çünkü insan nefsin hilelerinden, hayvani ve şehvi arzuların, her türlü bayağı ve aşağılık tutkuların kurbanı olmaktan ancak din sayesinde kurtulabilir.⁵⁸

2. Güçlü idareci

Altı maddeden ikincisi, güçlü bir sultan veya idarecidir bu sebeple Maverdi'nin siyaset ve devlet düşüncesinin merkezinde yer alan konu da yönetici konusudur. Güç kuvvet, haşmet ve heybeti yanında terbiyesiyle temayüz etmiş bir sultan bu meziyetleri sayesinde muhtelif arzu ve emellere sahip kimselere hükmeder. Onları korku ve sevgi ile haksızlık, zulüm ve düşmanlık etmekten alıkoyar. Birlik ve beraberliği sağlar. İnsanların sevdikleri şeyleri başkalarının elinden zorla da olsa alıp gasp etmek ve kendilerine uymayanları haklı haksız demeden ezmek kötülerin tabi huyudur. Onları bu huylarından vazgeçirebilecek ve karşı durabilecek güç ve yaratılıştaki bir sultana ihtiyaç vardır, yoksa zulüm ve haksızlıkları engellemek son derece zordur. Maverdi için zulme mani olan şeyler şu dört maddede toplanır: engelleyici akıl, din, alıkoyucu sultan ve vazgeçirici acizlik. Bunların dışında beşinci bir maddenin daha bulunmayacağı görülebilir ve bu dört maddenin içinde hiçbirinin güçlü bir padişah ve devlet adamının bahsettiği zorlayıcı kuvveti bahsedemeyeceğine emin olunmalıdır. Çünkü akli ve dini zayıf olan ve kötü arzuların mağlubu olanların, zulmü ve haksızlığı def edemeyebilirler. Kahredici sultan, ezici kuvveti sayesinde her zaman zulmün ve haksızlığın karşısında durabilir. Onun için zorlama ve engel olma bakımından her durumda diğerlerinden üstün olduğu açıktır.⁵⁹

⁵⁸ Ebu'l Hasan El-Maverdi, *Maddi ve Manevi Yüce Hedefler*, (Çev. Bergamalı Cevdet Efendi), İstanbul 1999, s. 256.

⁵⁹ Maverdi, *Yüce Hedefler Kitabı*, s. 258-259.

Maverdi düşüncelerinin doğruluğunu teyit için aşağıda bir kısmına yer verdiğimiz hadislere ve ediplerin sözlerine şahit olarak başvurur. Peygamber Efendimiz (sav.) şöyle buyuruyor: “Allah Kuran ile yasak ettiği şeylerden ziyade sultan ile yasak eder.” Diğer bir hadisi şerifte ise: “Allah’ın göklerde bekçileri bulunduğu gibi yeryüzünde de bekçileri vardır. Göktekiler melekler, yerdekiler ise insanlardan miri malları toplayıp onunla canları ve namusları koruyan idarecilerdir.” Buyrulmuştur. Hz. Peygamber diğer bir hadisi şerifte: “Zalim önder, büyük fitneden hayırlıdır. Gerçi bunun ikisinde de hayır yoksa da öyle şer vardır ki, kendinden büyük şerre nispetle kendinde hayır vardır.” Buyrulmuştur. Ediplerden birisi: “Padişah, zatında kendine tabi olunan bir önder hayat hususunda da meşru bir din hükmündedir. Eğer o zulmederse kimse adaletle iş yapma yolunu tutmaz. Yok, bilakis adaletle davranırsa kimse zulme yeltenemez.” demiştir. Yönetici böyle bir mukaddes vazife uğrunda gereken fedakarlığı göstermezse din birtakım bidat ve kötü niyet sahiplerinin bozuk fikirlerinin tahrifinden kurtulamaz. Bu da toplumsal bir bozulmaya yol açabilir.⁶⁰

3. Adalet ve hakkaniyet

Altı şarttan üçüncüsü, herkesi içine alan tam bir adalet ve hakkaniyettir. Bunun gerçekleşmesi sayesinde insanlar arasında dostluk, yakınlaşma ve güzel muamele, yöneticilere devamlı hürmet ve itaat, memleketin imarı ve mal bolluğu ile ferahlık kendini gösterir. Böylece hem nüfus artar, hem de idareciler yerlerinden emin olurlar. İfade edildiği üzere devletin bekası da, emniyetin devamı da adaletin icrasına bağlıdır. Ahalinin birbirine düşmesinde, memleketin harap olmasında ise zulüm kadar rol oynayan başka bir şey düşünülemez. Peygamber efendimiz bir hadis-i şeriflerinde:

“Üç şey kurtuluşun, üç şey de mahvoluşun sebebidir. Kurtuluşa sebep olanlar: Öfkeli veya gönlü hoşken adilane hareket, gizlide ve açıkta Allah korkusu, fakirlik ve zenginlik hallerinde tutumlu davranmaktır. Mahvoluşa sebep olanlar: Kendine boyun eğdiren cimrilik ve alçaklık, kendini esir eden kötü arzular ve kişinin kendini beğenip büyüklenmesidir” buyurmuşlardır. Hükemadan biri de: “Padişah adil olanca şecaat lüzumu yoktur. Şecaat isyana karşı bir kuvvettir. Adalet ise isyana engeldir. Şecaat göstermeye lüzum yoktur. Her şeyin kökü adalettir, adalet. İnsanların iyilik ve huzuru da adalet ve insaftadır. Zulümler; huzuru huzursuzluğa, düzeni düzensizliğe çevirir”

⁶⁰ Maverdi, *Yüce Hedefler Kitabı*, s. 259-260.

demidir. Dolayısıyla adalet; hem dünya nizamının hem de insanların kurtuluş ve ayakta durabilmelerinin şartıdır.⁶¹

Maverdi adaletin kişinin kendisine karşı ve başkalarına karşı adalet olmak üzere iki çeşidinden söz eder. İlk insanın kendi nefesine karşı adaleti anlatıp, ondan sonra başkaları hakkında adaletin tafsilatına girer. İnsanın kendi nefesine karşı adaleti, onu daima doğruluk ve güzele yönelterek, her türlü kötülükten sakındırmasıdır. Sonra durumunu düzeltme hususunda ifrat ve tefritten uzak kalıp, bu ikisi arasında en iyi olarak düşünülen orta yolu tercih etmelidir. Çünkü haddi aşmak ve aşırılık bir nevi sıkıntı ve ezadır, gereğinden aza yönelmek ise zulüm ve düşmanlıktır. Nefsine zulmeden adamdan başkası hakkında adaletli olması ümit edilmez. Nefsine acımayan başkasına hiç acımaz.⁶²

Başkaları hakkında adalet üç kısımdır: Birincisi, insanın kendinden aşağıdakilerle ilişkili olarak adalet ve hakkaniyeti gözetmesidir. Padişahın tebaası ile reislerin halkı için adalet ve insafı bu cümledendir. Bu da aşağıdaki dört şeyin göz önünde tutulması ile gerçekleşebilir. Bunlar ilk bakışta basit gibi görünen aslında öyle mühim işlerdir ki yöneticilerde bulunmazsa bütün günleri ve saltanatları fitne, fesat ve bozuklukla keşmekeş içinde geçer.

“1. Kendinden aşağıdakilere az iş yüklemek, yükümlülüklerini az ve kolay olanlardan seçmek,

2. Külfeti gerektiren yükümlülükleri kaldırmak,

3. Onlara üstünlük ve kuvvet uygulamaya çalışmaktan sakınmak,

4. Yükümlülükleri doğru, nezaketli bir şekilde yapmaya sevk etmek.”⁶³

Başkaları hakkında adaletin ikincisi, insanın kendinden üstte olanlara karşı adalet ve hakkaniyetidir. Halkın sultana karşı itaat etme şeklindeki adaletli tavrı bu cümledendir. Bunun da gerçekleşmesi şu üç şeyledir:

⁶¹ Maverdi, *Yüce Hedefler Kitabı*, s. 265-270.

⁶² Maverdi, *Yüce Hedefler Kitabı*, s. 270.

⁶³ Maverdi, *Yüce Hedefler Kitabı*, s. 271.

“1. Halisane itaat.

2. İcabında cömertlik, yardım, yardımlaşma ve destek.

3. Halisane muhabbet, içten sevgi”.

Maverdi’ye göre samimi ve içten itaat ülkede birliği sağlar. Yardım ve yardımlaşma devlet binasından zayıflık ve gevşekliği giderir. İçten sevgi başta kini, sonra sinsi, kötü fikirde bulunmayı önler. Dolayısıyla halktan beklenen adalet, üç halin kendilerinde birleşmesinden ibarettir. Yoksa onlar da zalimler zümresine katılmış olurlar. Buna karşı baştakiler onların emniyetleri için tek sığınak iken yırtıcı canavarlar gibi kahır ve zorbalığa mecbur olur. Eğer halk, başındakilere karşı haksız yere itaatsizlik, muhabbetsizlik, yardımlaşmadan uzak kalmaya devam ederse ülkenin düzeni bozulup, böylece beşerin huzuru ve düzeni bozukluk, bozgunculuk ve karşılıklı husumete dönüşecektir. Onun için büyüklerinden birinin şu sözünü Maverdi örnek verir: “Sen üstündekilere boyun eğ ki senden aşağılar da sana muti olsun. Zülüm nimeti mahveder, itaatsizlik dehşetli musibetleri celb eder” demişler.⁶⁴

Başkaları hakkında adaletin üçüncüsü, akran ve emsalin birbirlerine karşı adaletleridir. Bu da yine üç şekilde olur: Çok görüşmek ve meclisinde fazla oturmak gibi usandırıcı durumu terk etmek. Naz ve müstağni davranmayı terk etmek. Eza, sıkıntı verici muameleden, kaçınmak. Usandırıcısına sık görüşmemek ülfeti, yakınlığı artırır. Müstağni davranmayı terk etmek şefkat ve mürüvveti artırır. Eza verici, incitici muameleden kaçınmak sana olan güvenini çoğaltır. Eğer akranlar arasında bunlara riayet yoksa sevginin düşmanlığa dönmesi çabuk olacaktır.⁶⁵

4. Emniyet ve Güven

Dünyanın nizam ve intizamını temin eden maddelerden dördüncüsü, insanlara gönül huzuru veren, iyilik ve lütfkârlığın yayılmasını sağlayan, zayıf ve kuvvetli herkesin candan benimsediği ve kâinatı parlak yüzünün meftunu eden umumi emniyet ve güvendir. Çünkü korkulu ve endişeli olanlarda rahatlık, kendini daima kuşku duymaya mecbur hissedenlerde de tam emniyet ve vicdan kaybolacağından dolayı umumi

⁶⁴ Maverdi, *Yüce Hedefler Kitabı*, s. 272-274.

⁶⁵ Maverdi, *Yüce Hedefler Kitabı*, s. 274.

emniyet meselesi insanlığı ızan ve vicdanının yegâne sevip isteyebileceği şeydir denilebilir. Onun için hükema: “Emniyet hayatın tadı, adalet ise en kuvvetli askeridir.” demiştir. Zira korku ve endişe insanları işini görmekten, maişeti sağlamaktan ve herkes için gerekli ihtiyaçlarını temin etmekten alıkoyar. Bundan dolayı dünyanın düzeni ve insanların huzuru için umumi emniyetin sağlanması en gerekli şeydir.⁶⁶

Maverdi’ye göre adalet insanların ızdırap ve zulüm görmesini önliyorsa da, bu onun tek yönü değildir. İnsanların haksızlığına uğrayan birinin ızdırabını adalet dindirir. Fakat insanların kötü ve bozuk olmaları dışında çeşitli hadiseler neticesi düşülecek ızdırabı önlemeye adalet kâfi değildir. Bu nedenle bu türden acı ve ızdırapların meydana gelmesini önleyecek bir de umumi emniyet kaidelerinin varlığına şiddetle ihtiyaç vardır. Netice olarak Adalet hususi, emniyet umumidir. Hususi olanın zikredilmesi umumi olan emniyetin zikredilmesine mani değildir.⁶⁷

5. Geçim Darlığını Önleme Ve Ucuzluk:

Maverdi’nin zikrettiği altı maddeden beşincisi, memleketin her yerinde daima ucuzluğun sağlanmasıdır. Böylece geçim darlığından kurtulan insanların gönülleri hoş olur. Servet sahibi zenginlerle fakirler aynı ayarda bulunur. Böylece yokluktan kaynaklanan kin ve düşmanlıklar, kıskançlık ve çekememezlikler ortadan kalkar. İnsanların birbirlerine karışı yardım ve iyilikleri artarak aralarında kardeşlik havası esmeye başlar. Bir de ucuzluk zenginliğe o da cömertliğe döneceğinden âlemin nizamı ve insanların refahı için en kuvvetli sebep sayılsa yeridir.⁶⁸

6. Ömrü Aşan Emel ve Hikmetler:

Dünyanın düzeni, asayişin devamı ve insanlığın huzuru için gerekli olan altı maddeden sonuncusu, Allah tarafından insanların kalplerine dünyayı imar, onarma kastıyla verilmiş olan emeldir. Emel insan ömrüne sığmayacak şeyleri kazanıp elde etmeye ve insanların idraklerinin bile yetişemeyeceği dünyevi isteklerin tahsiline insanları

⁶⁶ Maverdi, *Yüce Hedefler Kitabı*, s. 276.

⁶⁷ Maverdi, *Yüce Hedefler Kitabı*, s. 276.

⁶⁸ Maverdi, *Yüce Hedefler Kitabı*, s. 279.

sürükleyen, teşvik eden bir genişliğe sahiptir. Kısacası emel, insan ömrünün bitiği yerden daha ötedeki şeyleri elde etme genişliğine sahiptir.⁶⁹

2.2. Devlet Yöneticileri

2.2.1 Yönetici, Vasıfları Ve Vazifeleri

İnsanların değişik eğilimlere, farklı karakter ve yaratılışlara sahip olmaları; İnsana özgü yetkinliklerin kazanılmasında ve işlerin ve sanatların elde edilip geliştirilmesinde olduğu gibi, mutluluk ve ona götüren fiillerin bilinmesi ve mutluluğun elde edilmesinde de kılavuz ve önderlerin varlığını gerekli kılmaktadır. Bu ve benzeri nedenlerle, aynı zamanda bir öğretmen ve kılavuz olarak, toplumların en önemli ve gerekli varlıkları başkanlarıdır. Öyle ki, Maverdi'nin selefi olan Farabi'ye göre bir toplumun erdemli veya erdemsiz oluşu, o toplumun başkanının erdemli veya erdemsiz olmasına bağlıdır. Başkan erdemli olursa, onun yönetimi de, yönettiği toplumda erdemli olur. Her erdemli toplumun bir ilk kurucusu, ilk-başkanı vardır. İlk-başkan, erdemli toplumun mutlak anlamda İlk yöneticisi ve ilk kanun-koyucusudur. Kendinden sonra gelen yöneticiler onun yerleştirmiş olduğu hukuk doğrultusunda yasama ve yürütmede bulunurlar. Toplumu oluşturan bireyler ve kurumlar, yöneticilerinin gözetimi altında, bir iş bölümü ve yardımlaşma anlayışı içerisinde, konumlarına uygun olarak vazifeleri doğrultusunda toplumu ayakta tutmak ve devamı sağlamak üzere çaba harcarlar.⁷⁰

Gazali'ye göre Allah insanoğlundan iki grubu yani peygamberler ve devlet başkanlarını seçip yaratıkları üzerine onları üstün kılmıştır. Peygamberler, kullarına delille kulluk yolunu bildirmek ve onlara doğru yolu açıklamak için gönderilmiştir. Yöneticiler, kulların birbirlerine karışı zulmetmelerini engellemek ve maişeti temin hususunda bir zorlukla karşılaşmamaları için seçilmiştir. Çünkü bildirildiğine göre başkan yeryüzünde Allah'ın gölgesidir ve nasıl ki gölge insanı yakıcı güneşten koruyorsa devlet başkanı da

⁶⁹ Maverdi, *Yüce Hedefler Kitabı*, s. 281.

⁷⁰ Yaşar Aydın, "Farabi'nin Siyaset Felsefesinde İlk Başkan (Er-Reis El-Evvel) Kavramı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 2, cilt 2, 1987, s. 296-297; Farabi, *es-Siyasetü'l Medeniye*, s. 43.

halkını tehlikelerden koruduğu için Allah'ın gölgesi olarak nitelenmiştir. Hz Allah: “Allah hükümdarlığı dilediğine verir” buyurmuştur.⁷¹

Başkan, halkı arasında zulüm ve işkenceyi kaldırır, onlara adil davranırsa toprağında hüküm ferman olur ve bütün düşmanlarına galebe çalar. Böyle yapmayıp halkına zulüm yaparsa idarenin bir gün elinden alınacağı bir gerçektir. Hz. Peygamber buyuruyor: “Başkan kâfir de olsa, halkına zulüm yapmadıkça idareciliği bakidir.” Halkına zulüm ve işkence yapmayı gaye olarak güden başkanın halkını Allah eksiltir, afet ve belalarla ölüm vakalarını içlerinden eksik etmez, Ticari hayatları sarsılır, afetler yüzünden ziraatçılar ektiklerini alamazlar. Sürü sahipleri günden güne kayıp verirler. Adalet üzerine hareket eden başkanın bu adil tutumu bütün kitle içinde yayılır, bütün halk ölçülerini tam tutar, aralarındaki hak ve hukuka riayet ederler, adil konulara sarılırlar. Artık bundan sonra eğri olan şeyler arasında yok olur ve hak olan şeyler arasında belirir. Semadan rahmet eksik olmaz, yeryüzünde bereket çoğalır, ticaret gelişir, çiftçilerin ürünlerinde bir bereket olur. Böylece halkın gıda durumu gelişir. Filozofların bildirdiğine göre: “Bütün halk başkanın bozguncu hareketiyle bozulur, dürüst davranışlarıyla dürüst olur.”⁷²

Maverdi İslam dünyasında yönetici anlamında halife, imam, sultan, melik gibi birçok isimin kullanıldığını belirtir ve bunlardan yola çıkarak devlet yöneticisinin üstün vasıflarına değinir. Maverdi'ye göre Hz. Peygamber'e halef olup, dini işlerde halka yol gösterip, aynı zamanda da İslam Devletinin yöneticisi, sevk ve idarecisi olan kişiye “Halife” denildiği gibi imam, sultan vb. isimlerin verildiği görülmektedir. Bu kelime Kur'an'da, hadislerde ve İslam hukuku kitaplarında geçmektedir. Maverdi'ye göre “Peygamber (sav.)'in halifesi” demekle sakınca yok iken, bazı yerlerde kullanılan “Allah'ın halifesi” biçimindeki kullanım yanlıştır.⁷³

Devlet yöneticilerinin derece ve mertebesi diğer insanlara göre oldukça yüksek ve yücedir. Buna delil olarak Maverdi yönetici anlamında kullanılan melik kelimesinin kökeni hakkında açıklamalara yer verir. Ona göre yöneticilerin mertebesinin yüceliğinin delillerinden ilki, meliklerin mertebesinin yüksek oluşudur. Çünkü yüce Allah,

⁷¹ Muhammed b. Muhammed İmam Gazali, *Nasihatü'l-Müluk*, (Çev. Osman Şekerci), *Devlet Başkanlarına Nasihatlar*, 1995, s. 52.

⁷² Gazali, s. 53-54.

⁷³ Maverdi, *el-Ahkamu's-Sultaniyye*, s. 51-52; Göral, s. 16.

kendisini “Melik” onları da “Mülk” olarak isimlendirerek kendi sıfatıyla onları da sıfatlandırmak suretiyle yüceltmıştır. Zira Allah: “Din gününün meliki.” “Melikkü’l-hakk olan Allah yücedir.” sözleriyle kendini vafetti. Beşerden melikleri de: “Şüphesiz Allah Talut’u size melik olarak gönderdi,” “Hani Allah size enbiyalar ve melikler göndermişti” sözleriyle vafetmektedir. Allah Teâlâ kendi zatına verdiği ve razı olduğu bu ismin benzerini insana da vermiştir. Melik ismiyle kendisini yaratıklara karşı övdükten sonra insanlara, özellikle onların yöneticilerine de bu ismi lütfetti ve bu hususta onların üstünlüğünü şöyle açıkladı: “Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz taksim ettik ve onlardan kimini ötekine derecelerle üstün kıldık ki, biri diğerine iş gördürebilsin.” Bu ayetin hükmüne göre, hiç kimse fazilete meliklerden daha layık, nasibi meliklerden daha bol, derecesi onlardan daha yüksek değildir. Çünkü insanlık meliklerin emri altına girmiştir. Onların hizmetlerine koşmuşlar, onların emir ve yasaklarına boyun eğmişlerdir.⁷⁴

İkincisi: Allah, melikleri beldelerinde kendisinin halifesi, kullarının koruyucuları, yarattıklarına karşı hüküm ve kanunlarının uygulayıcısı kılmıştır. Allah’ın emirlerini yeryüzünde uygulamak, halk içerisinde dini örf ve adetleri ihya etmek meliklerin görevlerinden olduğu için meliklere yeryüzünde “Allah’ın gölgesi” denilmiştir. Bununla beraber Allah melikleri, beldelerini imar edici kılmış, hayvanları güden çobanlara benzeterek kullarının çobanları olarak isimlendirmiştir. Bu nedenle Hükema melikleri “siyasetçiler” olarak isimlendirmiştir. Çünkü yönettiği halk karşısındaki durumu, kendi işlerini yapamayan, faydasını zararını bilmeyen eksik konumdaki canlıları güden çoban gibi olduğunda melikler “sais” (yönetici), meliklere ait olan işler de “siyaset” olarak isimlendirilmiştir. Tarihsel süreçte birçok milletin yöneticisi ve özellikle Arap melikleri “yeryüzünün sahipleri” olarak adlandırılmışlardır. Buradaki “sahiplik” mutlak ve mukayyettir. Çünkü halk, onlardan iş beklemekte ve melikler tarafından işlerin tam olarak yerine getirilmesini ummaktadır. Melikler halkın maslahatlarını, ihtiyaçlarını, zararlarını ve menfaatlerini gözeten, yüce, noksan sıfatlardan münezzeh olan Allah’ı müşahade ve idrak etmeye imkan olmadığı için “Rab” makamında görünen kimseler olarak görülmüştür.⁷⁵

⁷⁴ Maverdi, *Nasihati’l-Müluk*, s. 154.

⁷⁵ Maverdi, *Nasihati’l-Müluk*, s. 155.

Maverdi lügatte melikin “baş” olarak isimlendirmesinin de meliklerin durumunu yüceltmek için olduğunu ifade eder. Onu bedenın tümünün üstünde yer alıp, tüm organların kendisine boyun eğdiği ve onu taşımak için var olduğu baş yerine koymuşlardır. Başsız bedenın varlığı düşünülmez, beden ancak onunla ayakta durur ve tüm duyular onda toplanmıştır. Baş, akıl ve ayırt etme yeteneği ile dinin muhatabıdır. Bu sebeple Allah, insanı diğer canlılara üstün kılmıştır.⁷⁶ Dolayısıyla yönetici de bir toplumun başı olup, toplumun tüm organlarının varlığının devamı ve sağlık bir iş bölümü içerisinde işleyişi ona bağlı olmaktadır.

Maverdi şanının yüceliğinden dolayı yöneticinin dinde ve lügatte “sultan” diye de isimlendirildiğini ifade eder. Sultan ise lügatte delil anlamına gelmektedir. Durumunun yüceliği sebebiyle “Yüce sultan” ve “imam” diye de yöneticiler isimlendirilmiştir. Çünkü emrine tabi olmak, fiilinde ona uymak ve onu imam olarak kabul etmek gerekir.⁷⁷

Maverdi’ye göre aynı anda bir belde de iki veya daha çok sultanın hüküm sürmeye ve idareye kalkışması caiz değildir. Buradaki görüş ayrılığı, birbirinden uzak bulunan iki yerden veya belde de iki başkanının ikamesini caiz olup olmayacağı hakkındadır. Bundan dolayı bir şehirde iki emir ya da iki başkan seçilmesi doğru değildir. Kimileri başkanın vazifesinin halkın işlerini onarmak ve İslam beldesini güzelce muhafazaya çalışmak olduğunu ve bu uzaklığın buna mani olabileceğini düşünüp, iki büyük belde de daha iyi hizmet edilebileceği için birden çok yöneticinin var olmasında sakınca görmemişlerdir. Âlimlerden büyük bir kısmı ise bir asırda iki önderin bulunmasını ve saltanatlarının devamını katiyen caiz görmemişlerdir. Bu iddiaları konusunda şu hadisi şerifi zikretmişlerdir: “İki padişaha biat olunursa birini öldürünüz”⁷⁸

Maverdi yöneticilerin bir takım üstün meziyetlere sahip olması gerektiği düşüncesindedir. Bunlardan ilki ilimdir ve o faziletlerin en üstünüdür. İlimler arasında da özellikle dini ilimlere Maverdi ayrıcalıklı bir yer verilmesi gerektiği düşüncesindedir. Yine yönetici Allah’ın nimetlerine karşı şükür sahibi olmalıdır. Tevazu, sabır, ihtiyat, orta yol, Hasetten uzak kalma, temkin ve tedbir gibi nitelikler de melikin sahip olması

⁷⁶ Maverdi, *Nasihatü ’l-Müluk*, s. 156.

⁷⁷ Maverdi, *Nasihatü ’l-Müluk*, s. 157.

⁷⁸ Maverdi, *Yüce Hedefler Kitabı*, s. 262-263.

gereken meziyetler arasında sayılır. Bunların yanında yöneticilerin sürekli Allah'ı zikretmesi, büyük işlerler uğraşması, kitap, sünnet ve icmaya sıkıca sarılması gerekmektedir.⁷⁹

Maverdi bir başka yerde yöneticilerin sahip olması gereken nitelikleri yirmi ana başlık altında şu şekilde sıralar:

- “1. Himmeti yüksek olmalı.
2. Gücü ve kuvveti tam olmalı.
3. Heybeti yerinde olmalı.
4. Ahlakı temiz olmalı.
5. Güzel âdetleri olmalı.
6. Tedbirlerinde isabetli olmalı.
7. Meliklik açısından kıymetli görüşlere sahip olmalı.
8. Allah için mütevazı olmalı.
9. Yumuşak huylu olmalı.
10. Dini yönden dosdoğru olmalı.
11. Rabbine karışı takva sahibi olmalı.
12. Devletinin bir gün zail olacağını unutmamalı.
13. Bir zahit olarak akıbetini daima düşünmeli.
14. Halkına yakın olmalı.
15. Yumuşak muamelede herkese işit davranmalı.

⁷⁹ Maverdi, *Nasihatü'l-Müluk*, s. 225-272.

16. Keskin görüşlü olmalı.
17. İnce düşünceli olmalı.
18. Kendisine tevdi edilen emanetlerin farkında olmalı.
19. Halkı arasında adaletten sapmamalı.
20. Âlim ve fakih olmalı.”⁸⁰

Faziletli bir melike ve adil siyasetçiye gerek olan ahlaka arzu isteklerden uzak kalmasıdır ve memleketinin sınırları içerisinde halktan hiç kimse bu tür istekleri bastırma çabasında ondan daha üst bir durumda olmamalıdır. Çünkü kendisini eğitmekten, ahlakını düzeltmekten aciz olan bir kimse, başkasının ahlakını düzeltme konusunda daha da aciz olacaktır. İnsanın akli tabiatına, düşünceleri istek ve arzularına, görüşü de duygularına galip gelmediği müddetçe kişi nefesine hâkim olamaz. Aklın arzuların eğilimleri ve hevanın istekleri karşısında iyi ve doğruyu seçebilmesi için duygulara hükmetmesi gerekir. Kendisine yapılan kötülüklere karşı iyilikle mukabele eder, yermelere karşı da övmelerle karşılık verir. Böylece kendisini faziletli işlere alıştıtır ve nefsinin iyi şeylerle terbiye eder. Durumuna uygun gelen hasletleri, konumuna uygun davranışları kazanır. Melikin dünya ve ahiret faziletini istemesi, sevabı önceleyip hatalardan uzak kalmaya çalışması kendisine zor gelse de, akıllarda ve ruhlarda yerleşen yüceliklerin ve faziletleri ancak zorluklara katlanmakla elde edileceği açıktır.⁸¹

Maverdi'ye göre devlet yöneticileri, şunlardan ibarettir: Birincisi Halifeler, Selatin, Melikler (Hükümdarlar) veya veliaht. İkincisi vezirler (Başbakan “Sadri Azam” İçişleri bakanı, Dışişleri bakanı, Savunma bakanı, vs...), üçüncüsü Valiler (Emirler), dördüncüsü Kumandanlar (Ordu komutanı, Polis komutanı vs...), beşincisi Kaza (Kadi'l-Kudat) Ve reisler. Burada saydığımız idarecileri sonraki bölümde daha ayrıntılı ele alacağımız için burada sadece isimlerini vermekle yetiniyoruz.⁸²

Maverdi devlet başkanının bazı vazifeleri olduğu düşüncesindedir. Bu vazifeler şunlardır:

⁸⁰ Maverdi, *Nasihati'l-Müluk*, s. 352-353.

⁸¹ Maverdi, *Nasihati'l-Müluk*, s. 160.

⁸² Bk. Göral, s. 17.

“1. İslam’ı himaye ve İslam kanunlarıyla hükmetmek.

2. İslam’a ve İslam ümmetine din düşmanlarıyla sapık ve isyankarların tecavüz ve süi-kastlarını önlemek için daimi gayret ve himaye.

3. Memleketin her yerinde adaletle iş görmeyi teminle halkın huzuru için memleketi yol, köprü, çeşme gibi şeylerle imar edip ticarete dürüstlük ve ferahlık sağlamak.

4. Vergi almada haksızlık ve zulme meydan vermemektir. Bu çeşit alıp vermelerde hakkaniyeti gözetip hiçbir şekilde israfa meydan vermemektir.

5. Zulümden, davaların görülmesinde insaftan ve bugünü yarına bırakarak askıda bırakmaktan katiyetle kaçınmak.

6. İslam esaslarını öğrenip bilen alimlere karşı kırılcılıktan çekinerek hürmetle İslam’ın ikamesini sağlamak.

7. Vali ve hakimlerden seçip tayin ettiği zatların bütün bu işleri hakkıyla yapmaya muktedir, güvenilir ve adaletli kimselerden olmasına dikkat etmek.”⁸³

Müminlerin başkanı zikri geçen bu şartları tam anlamıyla uygulamaya gayret ederse; hem Allah’ın istediği tarzda hareket ettiği için onun ecir ve mükâfatına nail olur, hem de halkın huzur, refah ve asayişini gözetip emniyeti sağladığı için onların sevgi ve bağlılıklarının artmasına sebep olur. Aksi halde ceza gününde Allah’ın ebedi azabına uğramakla kalmayıp ümmetin kalbine bozuk fikirler aşılacak ve fesada yol açarak Müslümanlar arasında feci vakalara meydan hazırlanacak olur. Maverdi bu görüşlerini şu hadislerle destekler. Hz. Peygamber bir hadisi şeriflerinde buyurur: “On kişiye reis olan bir adam, kıyamet gününde mutlaka elleri bağlı, boynuna asılmış bir halde zillet içinde gelir. Sonra onu iyi ve güzel işleri varsa bu azaptan kurtarır. Eğer zulüm bozgunculuk tuğyandan başka yapmış olduğu bir şey yoksa hüsrana mahvolur gider.” Diğer bir hadisi şeriflerinde Hz. Peygamber buyurmuştur: “İdarecilerinizin hayırlısı siz ona, o size sevgi gösteren; fenası ise siz ona, o size nefret eder ve siz ona, o size lanet edendir.” Şu Peygamber efendimizin sözü pek doğrudur. Çünkü yönetici hayırlı olunca ahali onu

⁸³ Maverdi, *Yüce Hedefler Kitabı*, s. 263.

sevecek aksi takdirde her iki tarafta kin, nefret düşmanlık baş gösterecektir. Tarih de bunun birçok örneğini bize göstermiştir.⁸⁴

Bütün uygulamalarda melikten başka Allah'a daha çok şükreden, Allah'ın emirlerini, farzlarını en güzel şekilde gözeten ve kendisine emanet edilenleri de en güzel şekilde koruyan hiç kimsen bulunmamalıdır. Nimetin artırılması, cezanın ertelenmesi, dünyada güzel başarı ve yardım, ahirette sevap isteyen şükür ve taat yolunda çaba göstermesi, nankörlük ve masiyetten kaçınması gerekir. Şükrün mükâfatı, iyilik ve artırmadır, nankörlüğün cezası ise uhrevi azap, yardımı kesme ve ayıplamadır.⁸⁵

Meliklerin basitlikten ve hafiflikten uzak olmasının yanında, iffeti ayakaltına almaktan mertliği ifsat etmekten ülkenin tahribine izin vermekten, şerefini, makam ve mevkiinin yüceliğini ihlal eden çirkin işlerle birlikte olmaktan uzak olması bakımından insanların en hassası olması, en şerefli ve en yüce yolları tercih etmesi en ulvi davranışları adet haline getirmesi gerekir sonra, mertebesine uygun olan makam ve şerefine uygun düşen adetleri elde etmesi için acı veren, hoşlanmayan birçok şeyi yapması, sevilen lezzetlerin birçoğundan kaçınması gerekir.⁸⁶

Devlet başkanı yönetim işini gerçekleştirirken mali tedbirlere de başvurmalıdır. Maverdi Allah Teâla'nın malı, insan hayatının devamı, isteklere ve gayretlere ulaşmanın vesilesi, hem dünya hem de ahirette kurtuluşun bir aracı kıldığını düşünür. Devlet başkanı, yönetim işinde mal konusuna dikkat etmelidir. Bu konuda dikkat edilecek en önemli husus malın helalliği veya haram oluşudur. Mal denildiğinde melikin şahsi malı ve kamu malı olmak üzere iki kısımdan söz edildiği görülmektedir.

a) Melikin Şahsi Malı: Faziletli melik, kazandığı malın helal olmasına dikkat etmelidir. Halkına mal sebebiyle zulmetmekten kaçınmalı, onların mallarına göz koymamalıdır. Melik mal kazanırken gösterdiği hassasiyeti sarf ederken de göstermelidir. Maverdi'ye göre melik şahsi malı konusunda cömert olmalıdır. Çünkü insanlar onu cimri olarak görmek istemezler. Faziletli melik kazandığı malı halkın ehil olanlarından esirgememeli, ihtiyaç sahiplerini sürekli görüp gözetmelidir. Güç arzusu, zamanın getireceği felaketlerin korkusu ve başkalarına karşı övünmek için mal saklamak ve

⁸⁴ Maverdi, *Yüce Hedefler Kitabı*, s. 265.

⁸⁵ Maverdi, *Nasihati'l-Müluk*, s. 158.

⁸⁶ Maverdi, *Nasihati'l-Müluk*, s. 159-160.

cimrilik yapmak asla melikin işi olmamalıdır, fakat melik israf da etmemelidir. Melikin Allah'tan ecir isteyerek harcadığı her şey kadrini yükseltir. Akıllı ve seçkin kimseler nezdinde övgüsünü artırır. İşte bu israf değil cömertliktir. Allah'a isyan uğrunda harcanan şeyler ise tümüyle israf ve günahtır.⁸⁷

b) Kamu Malı: hazineye toplanan ve meliklerin ellerinde bulunan fey, ganimet, haraç, öşür, ehl-i zimmetten alınan cizye türünden malların nasıl dağıtılacağı Allah Teâlâ tarafından açıklanmıştır ve tüm bunlar şeriatın ilkelerine uygun olarak harcanmalıdır. Bir belde toplanan malların o belde halkının hastalarına, fakirlerine, yolculara verilmeden, köleler azat edilmeden, borçluların borcu ödenmeden diğer bir beldeye aktarılması gerekir. Eğer bu beldenin ihtiyacı olmaz da başka beldelerin ihtiyacı olursa en yakın olanına gönderilip, oranın ihtiyacı giderilir. Yine fazlalık olursa bu hazineye aktarılır. Bu malları hak sahiplerine ulaştırmada melik titizlik göstermelidir. Eğer layık olanlara vermeyip, hakkı olmayanlara verirse melik büyük günah işlemiş olur.⁸⁸

Maverdi'ye göre Meliklerin yapacağı önemli işlerden birisi dini emirlerin uygulanmasıdır. Dini emirleri uygulama başkalarına değil de ancak meliklere düşen bir görev olması, meliklerin ona en layık ve onu yürütmeye, onun edepleriyle birçok ahlaki hasletleri elde etmeye müstahak olmaları sebebiyledir.

Bu ahlaki hasletler şunlardır:

Birincisi: Allah'ın nimetinin onlara daha açık ve kudretinin onlar nezdinde daha çok olmasıdır. O halde devlet başkanı Allah'a şükür etmeye ve itaat etmeye, en layık olan kimselerdir. Allah'ın emir ve yasaklarını uygulamada en çabuk olanlarıdır.

İkincisi: Onların makamları Müslümanların işlerini yerine getiren ve dinde mevcut olan hükümleri savunan bir makam olarak Allah'ın kurduğu bir makamdır. Melik kendisine havale olunan ve kendisine bağlı olan bir şeyi ihmal eder, kendisi dışında yönetimi altındakilerden hiç kimseye de itibar etmezse, kendisi yok olur. Yok, eğer yönetimi altındakilerin birçoğunun kaybettiği şeyi bizzat kendisi yaparsa kaybetmemiş olur.

⁸⁷ Maverdi, *Nasihati'l-Müluk*, s. 109-110.

⁸⁸ Maverdi, *Nasihati'l-Müluk*, s. 111.

Üçüncüsü: Melik eylem ve söz bakımından örneklik teşkil eder. Zira o bir şey yaptığı zaman, davranışında ona uyulur, emri örnek alınır, sözleri ve eylemleri uyulması gereken yollar olur. Günler ve zamanlar geçtikçe sözler ve davranışlar kalır. Eğer güzel bir iş yaparsa onun sevabı lehine olur, eğer bir kötülük yaparsa onun vebali aleyhine olur. Hz. Peygamber'den rivayet edildiği gibi: “Kim güzel bir yol açarsa, kıyamet gününe kadar onunla amel edenin eciri o yolu açan için de olur” buyurur.⁸⁹

Dördüncüsü: Melik muttaki ve dindar olarak bilinirse, halkın kalbi ona meyleder. Avam ve havassın birliği onda gerçekleşir. Din ehli kimseler onunla komşu olmak ve sohbetinde bulunmak ister, melikin adaletine güvenirler. Ondan bir güzellik gördükleri zaman, o güzellikten dolayı ona teşekkür ederler, kötülük gördükleri zaman da onu uyarırlar.

Beşinci: Düşmanların kalbinde O'nun heybetini artırır. Çünkü dinin, salâhın, hidayetin ve iffetin ruhlarda bir azamet, gözlerde ve kalplarda yerleşen bir heybeti vardır. İşte bu, müşahade diye tanınan ve muayene olarak bilinendir.⁹⁰

Maverdi memleket içerisinde bozgunculuk çıkaran kimselere ve düşmanlara karşı da yöneticinin tedbirler alması gerektiği düşüncesindedir. Allah, insanların kanlarını, derilerini, saçlarını birbirlerine haram kılmış; kan dökmeyi, öldürmeyi, yaralamayı ve insanların birbirine acı vermesini helal saymamıştır. Toplumda bozgunculuk çıkarıp diğer insanların can, mal ve namusuna zarar verenler, fitne ve fesat çıkaranlar ile hariçten savaş açanlar bunun dışındadır. Toplumun yararı için onların hak ettiği karşılığın şiddetli bir biçimde verilmesi gerekmektedir.⁹¹

Mücadele edilmesi gereken kimselerden ilki hakikat düşmanlarıdır ve bunlar tevhidin, nübüvvetin ve memleketin emniyeti, mamurluğun başı ve gerçek saadetin yolu olan dinin aslına karşı savaşan müşriklerdir. İkinci grup, aynı millettendir olup da Müslümanlara ve adaletli yöneticilere isyan edenler. Bunlar bu yoldan dönmeye davet edilirler, eğer isyana devam ederlerse Allah'ın emrine dönünceye kadar onlarla savaşılır. Yol kesenler ve insanlara korku salanlar, kanlarının dökülmesini bir tevile helal görmeyen ve bu hususta nazil olan bir ayet bulunmadığına inanan kimseler için

⁸⁹ Maverdi, *Edebü'l-Vezir*, s. 230.

⁹⁰ Maverdi, *Edebü'l-Vezir*, s. 231.

⁹¹ Maverdi, *Nasihati'l-Müluk*, s. 387.

Kur'an'da geçen (Maide 5/45) cezalardan biri tatbik edilebilir. Cinayet, dinden dönme, zina vs. gibi suçlar da aynı bağlamda değerlendirilir.⁹²

Bir ülkenin halkına karşı düşmanlık yapan devletlere ve çeşitli yapılara karşıda yöneticinin alması gereken bazı tedbirler vardır. Maverdi'ye göre yapılacak şeylerden ilki mümkün mertebe düşmana anlaşma ve barış teklifi yapılmalı, savaşılacaksa da düşmanın çokluk ve üstünlüklerinden korkulmamalıdır. İkinci olarak Allah'ın bildirdiği cehennem azabıyla korkutulmalı, akıbetlerini düşünmeleri sağlanmaya çalışılmalıdır. Üçüncü olarak melik uyanık olup savaş bitinceye değin gaflete düşmemeli, düşmanı gözleyip fırsat kollamalıdır. Dördüncü olarak hareket alanı, konaklama yerleri vb. konularda askerin durumunu gözetmelidir. Beşincisi, kendisi ile düşmanı ümmet, savaşılacak yer, sayı ve savaş hazırlıkları konusunda kıyaslamalı ve ona göre tedbir almalıdır. Altıncı olarak, düşmanın ordunun sırlarına vakıf olmasını engellemelidir. Yedincisi toptan savaşa girişmek yerine başka kuvvet çareleri varsa bunlara müracaat edilmelidir. Dokuzuncu olarak melik mesela bir kuvvet göndermeyi yeterli görüyorsa savaşa bizzat iştirak etmeyebilir, aksi halde bizzat kendisinin katılmasında yarar vardır. Son olarak da Allah kendisine fetih ve zafer ihsan ettiğinde güç ve kudretin ancak ona ait olduğunu kabul ederek açıktan ve gizli ona şükretmelidir.⁹³

Maverdi yöneticilerin bir takım vazifeleri olduğu gibi, yönetilenlerin de yöneticilere ve yönetime karşı vazifeleri olduğu düşüncesindedir. Bunlardan ilki halkın itaatidir ve itaatin en güzeli adil bir imama ve faziletli bir melike olan itaatidir; yardım ve saygıya en layık olanlar da yöneticilerdir. Allah'a itaat ettiği, farzlarını yerine getirdiği cezalarını koruduğu müddetçe melike karşı itaatte ihtilafı terk etmek gerekir. Allah Teâlâ buyurur: “Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin” (Nisa 4/59). Hz. Peygamber “içinizden Allah'a itaat ettiği müddetçe Habeşi bir kölede olsa imama itaat edin” buyurmuştur.⁹⁴ Maverdi eserinde halifeye ya da yöneticiye itaatin toplumu huzura ve mutluluğa götüreceğini; bunun da hem aklen hem de dinen gerekli olduğunu vurgulamıştır. Aklen gerekliliği,

⁹² Maverdi, *Nasihati'l-Müluk*, s. 388-395.

⁹³ Maverdi, *Nasihati'l-Müluk*, s. 395-420.

⁹⁴ Maverdi, *Nasihati'l-Müluk*, s. 157-158;

idarecilerin olmadığı bir ortamda toplumun son derece karışık, bayağı ve zulümler içinde yüzen bir hayat içinde yaşayacağına belirtmiştir.⁹⁵

2.2.2. Yönetim İlkeleri

Maverdi'ye göre iyi bir yönetim rahmet ve adaletle mümkündür. Faziletli bir yöneticiye, kâmil bir siyasetçiye düşen görev mümkün olduğu kadar gücü nispetinde Allaha boyun eğmek, onun emirlerine sarılmak ve onun methedip rağbet ettiği şeylere rağbet etmektir. Maverdi halkı ile aynı dine iman eden sultana düşenin, onlara karşı affedici, merhametli, ihsan sahibi-cömert ve adaletli olması gerektiğini, onlara zulmetmekten kaçınması gerektiğini ifade etmiş ve aşağıda az bir kısmına yer verdiğimiz ayet, hadis ve bir takım kimselerin özlü sözleriyle bunu desteklemeye çalışmıştır. Nitekim Allah Teâlâ kendi kendisini kullarına karşı merhametli ve adaletli olarak tavsif etmiştir: “Allah müminlere karşı rahimdir”(Ahzab 33/46.) “Bilin ki Allah gafur ve rahimdir” (Maide 5/34), “Allah rahman ve rahimdir” (Fatiha 1/3.) Adaleti ve ihsanı delillendirmek için şu ayeti zikreder: Ayrıca Allah başka ayetlerde şöyle buyuruyor: “Allah adaleti ihsanı akrabaya vermeyi emreder, fuhuş münkir ve azgınlığı yasaklar.” (Nahl 16/90). Adaletsizlikten kaçınmaya ilişkin örneğin şu ayeti delil göstermektedir: “Bir kavme olan kininiz size adaletsizliğe sevk etmesin, adil olun, zira adalet takvaya en yakındır.” (Maide 5/8) Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber de bir hadisi şerifte şöyle buyurmuşlardır: “Bir topluluğu idare eden vali kıyamet günü (Allah'ın huzuruna) iki eli bağlı olarak gelir. Adaleti onu kurtarır, zulüm onu helak eder”.⁹⁶

Bu hususta yine konuyla ilgili bağlantısı çok açık olan Hz. Peygamber'in şu hadisini kullandığı görülmektedir: “Hepiniz çobansınız ve herkes kendi teb'asından mesuldür.” Çoban ile sürü (rai-raiyye), yöneten ile yönetilen (sais-mesus) bağıntılı şeylerdir, biri olmadan diğerinden söz edilemez. İdarecinin yönetilenlere olan ihtiyacı yönetilenlerin idareciye olan ihtiyacından az değildir. Mülk (ülke) ve melik (yönetici) kelimelerinde olduğu gibi. Bundan dolayıdır ki insanlar yönetilenleri bedene idareciyi de başa benzetmiş ve demişlerdir ki, “yönetilenler helak olduğunda idareci de helak olur,

⁹⁵ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniye*, s. 29.

⁹⁶ bk. Maverdi, *Nasihatü'l-Müluk*, s. 319-322.

yönetilenler bozulduğunda idareci de bozulur. Yönetilenlerin mal ve can güvenliğinde bir eksiklik olduğu zaman bu noksanlık idareciye ait olur.⁹⁷

Maverdi'ye göre idarecinin süsü toplumun düzenidir. Toplum din ve dünya bakımından ne kadar zengin ve yüce olursa memleket ne kadar mamur ve ferah içinde olursa, idarecinin gücü o oranda büyük, saygısı o nispette yüce olur. Ancak toplum ve memleketi ne kadar düşük ve aşağı olursa, yönetici de o derece bayağı, geliri düşük, övünç vesileleri o nispette az olur. Kendi halkının evlerini harabeye çevirerek kendi evini mamur kılmak istemesi, halkın evlerini soyup, mallarını azaltarak beyt'ül-malın hazinelerini doldurması yöneticiye yaraşmaz.⁹⁸

Maverdi yöneticinin kendisini seven, kendisine boyun eğip itaat eden ve kendisini savunan halkıyla düşmanlarına karşı izzetli oluşunu, avanesi ve ordusuyla güçlü oluşundan daha büyük bir olay olarak görür. Ayrıca kendi halkının nefretini kazanma korkusunun kendisiyle aynı dine inanmayan dış düşmanlarından kaynaklanan korkudan daha şiddetli olması gerektiği kanaatindedir. Bunlardan başka cinsiyet ve nesep yakınlığı, karakter, şekil benzerliği, akrabalık vb. şeylerle bir araya gelen halkın hukuku gözetildiği gibi, farklı bir yapıda olan zimmilerin hukuku da gözetilmelidir. Allah müminleri kardeş kılmış, zimmileri de (idareciye) emanet etmiştir. Halka düşen de, adalet, ahde vefa, rahmetli ve şefkatli davranmak şartıyla iradeciye itaat etmektir.⁹⁹

Yeryüzünde her sanatkar ve çalışanın maharet kazanacağı, bir sanatı kullanacağı bir aleti, beğenip tercih edeceği bir maddeyi tanıması ve çalışmasının sonucunda da bir amacının olması lazımdır. Melikin sanatı da şüphesiz siyasettir. Onun için gerekli olan şey bilgi ve siyaset konusunda mahir olmaktır. Siyasetteki madde ve aleti: Ordusu ve yardımcıları, yönetici ve hizmetçileri; üzerinde çalıştığı saha halkı; işinin semeresi ise, ahirette elde edeceği sevaptır. Dünyada alacağı karşılık ise gıyabında ve yüzüne karşı şimdi ve gelecekte iyilikle yad edilmesidir. Yaptığı işin güzelliğine ve iyi bir siyasetçi olduğuna ve siyasetteki kıdemine işaret eden en güzel şeyde, memleketinin mamur, halkının salah içinde olmasıdır. Dolayısıyla idarecinin sürekli çalışması ve çok çaba sarf etmesi gerekir. Aksi halde bu kurallara riayet etmez ve onlardan ayrılırsa, temel

⁹⁷ Maverdi, *Nasihati'l-Müluk*, s. 322.

⁹⁸ Maverdi, *Nasihati'l-Müluk*, s. 322-323.

⁹⁹ Maverdi, *Nasihati'l-Müluk*, s. 323.

sermayesini bozar, yaptığı işin semeresini iptal eder, bu da onun kendi sanatını bilmediğine delalet eder ki, bu apaçık bir hüsrandır.¹⁰⁰

Maverdi'ye göre toplumsal huzur ve mutluluğun sağlanması için bazı ilkelere riayet etmek gerekmektedir. Maverdi'nin sıraladığı bu ilkeler şunlardır:

1. İster halk, avam-havas herkesi kapsamına alan bir ilke olarak, şeriatın zahirine göre hüküm vermek ve hüküm vermeye yönlendirmek, sultanın meclisinde dindar kimselerin şerefini izhar edip, kadir ve kıymetlerini sağlamak. Kumar, içki, sarhoşluk, iftira vb. dinen haram ve mekruh olan günah ve fesadın alenen yapılmasını engellemektir. Sayılan bu konuların hepsi emri bil maruf ile nehyi anil-münkerle, hisbe konularına girer.¹⁰¹

2. İnsanlara mamur bir ülke sağlamak, düşmanların saldırılarından emin olarak yaşamlarını sürdürebilmeleri ve kazançla meşgul olabilmeleri için onları himaye etmek, savaşarak düşmanları alt etmek. Böylece devlete ödeyecekleri vergi, zekat ve haraç gibi şeyleri ödemede kolaylık sağlanmış olacaktır. Hem neslin çoğalmasıyla, hem de ülkeye dışardan gelip yerleşenlerin çoğalmasıyla bu vergileri ödeyecek kimselerin sayısında da bir artış olacaktır. Böylece devletin kaynakları, ülkenin gelir seviyesi ve vatandaşın refahı artmış olacaktır.¹⁰²

3. Şer odaklarının, kötülük ve fesat peşinde koşanları alt etmek, onlara şeriatın öngördüğü öldürme, asma, sürgün, hapis ve el kesmelerini cezalarını tatbik etmelidir. Yöneticinin onlardan bazılarına acıması ve yakınlık göstermesi bu cezalar hususunda onu ayrımcı muameleye sürüklememelidir. Adam kayırma olarak değerlendirilebilecek bu tür bir tavır ya da cezaları uygulamak konusunda titizlik gösterilmemesi toplumda büyük sıkıntılara yol açacaktır.¹⁰³

4. Hakimlerin seçimi konusunda dikkatli olunmalı; iffetli, dindar, bilgili, basiretli, güvenilir, vakur ve sağlam kişiler bu makama getirilmelidir. Hakimin kuvvetliden zayıfın hakkını almak için önceden inceleme ve araştırma yapması, araştırma bitmeden

¹⁰⁰ Maverdi, *Nasihatü'l-Müluk*, s. 323-324.

¹⁰¹ Maverdi, *Nasihatü'l-Müluk*, s. 326.

¹⁰² Maverdi, *Nasihatü'l-Müluk*, s. 326.

¹⁰³ Maverdi, *Nasihatü'l-Müluk*, s. 327.

acele ile hüküm vermemesi, dava ispatlandıktan sonra savsaklamaması gerekir. Aksi halde her iki durum da zararlı sonuçlara yol açar. Ayrıca hakimın adaletten saparak davalı aleyhine hüküm vermemesi lazımdır. Böyle bir hüküm hakim için ilahi huzurda kendi aleyhine aldığı bir hüküm olur. Yine hakimın halkın mallarından el çekmesi onlara tamah etmemesi için idarecinin ona ekonomik anlamda geçimini temin için yardımcı olması gerekmektedir. Böylece davalı ve davacıların vereceği küçük hediyeler, rüşvet vs. iltifat emememesi ve adaleti ayakta tutması sağlanabilir.¹⁰⁴

5. Yönetici, soylu kimseler, alimler, abidler, zenginler, çiftçiler, tüccar ve sanatkarlardan oluşan insanların mertebelerini ve sosyal tabakalarını bilip, zaman zaman kendisi bu mevkileri belirlemeli; bunlardan her tabakanın haklarını çalışma ölçülerine ve işi üstlenme, yakınlık, yararlı olma ve sebat derecelerine göre bolca vermelidir. Bu tavır onları bir rekabete teşvik ettiği gibi, işlerinin tanzimine, hallerinin düzeltilmesine ve kalplerinin hoşnutluğuna sebep olur. Yöneticinin bunun hilafına bir tavrı bu kesimleri ona karşı kin ve nefret duymaya yöneltir. Hak ettiği makam, mevki ve saygınlığı elde edemeyen kimse büyük bir zulme uğradığını düşünebilir ve fırsatını bulduğu zaman başka yollarla hakkı olduğunu düşündüğü şeyi elde etmeye çalışır. Yolunu bulamadığı takdirde de onun devlete itaati zoraki bir bağlanma biçiminde olacaktır ki, bu da sevilen ve istenen bir durum değildir.¹⁰⁵

6. Yöneticinin halka zulmetmemesi ve onları gerek arkadaşlarının, gerekse diğer devlet görevlilerinin zulmünden korumasıdır. Yönetici ve diğer devlet görevlileri Müslümanların canlarına, mallarına ve ırzlarına göz dikmemeli ve onlara şefkatle muamele etmelidir. Her bakımdan yöneticinin ilk görevi buna ancak onun gücü yeteceği için, zulmü ortadan kaldırmaktır. Yönetimi altındaki insanlara zulmetmesi bir yönetici için düşüklük ve alçaklıktır. Halk birbirine zulmettiğinde yardım istenecek tek merci yine yönetici olacaktır. Fakat yönetici kendisi zulmettiğinde onu engelleyecek kimse olmadığı için zulüm, ortadan kaldırılması zor ya da mümkün olmayan bir hale dönüşebilir. Adalet, Allah'ın emirlerini yerine getirip, Salihlerin ve peygamberlerin sünnetlerine tabi olmak bilge kimselerin yoludur.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Maverdi, *Nasihatü'l-Müluk*, s. 329.

¹⁰⁵ Maverdi, *Nasihatü'l-Müluk*, s. 332.

¹⁰⁶ Maverdi, *Nasihatü'l-Müluk*, s. 335.

7. Yönetimde istihbaratın önemli bir yeri vardır ve iyi bir yönetim için halkın her tabakasının durumlarını gözetleyecek, haberlerini araştırarak kimselerin tespit edilmesi gereklidir. Özellikle hassa konumlarda zan ve töhmet doğabilecek alanlarda bu yapılmalıdır. Aynı şekilde yönetimde sultanla çelişen kral ve vezirlerle, ona düşman olan muhalif güçler hakkında da istihbaratın yapılması elzemdir. Bu istihbarat işi sürekli yapılarak ihmal edilmemeli, gizli olarak yürütülmeli ve kendilerine güvenilen kimseler bu işte görevlendirilmelidir. Sağlam tedbir almak, iyi değerlendirmeler yapmak ve isabetli bir siyaset yürütmek istihbarat işinin iyi yapılmasına bağlıdır.¹⁰⁷

8. Sultanın huzuruna girmeyi kolaylaştırması, herhangi bir oturum esnasında bir haber getiren, bir şikayette bulunmak isteyen beklemekten içeri alınması için korumalarına direktif vermesi gereklidir. Zira bazı haberler vardır ki, birazcık geç haberdar olmak büyük sıkıntılara sebep olur, kaçırıldığı zaman telafisi mümkün olmayan zararlara yol açar. Bunlardan bazılarını gözetmek ve gereğini yerine getirmek dinen vaciptir. Bu husus, adalet, halkı gözetlemek ve toplumun ıslahı için önemlidir. Zira toplumun ileri gelenleri bunu bilirlerse halka zulmetmeye yeltenmez, sultan vezirlerinin hilesi ve aşağı tabakadakilere baskılarından emin olduğu gibi, isyanlardan ve ani düşman saldırılarından da korunmuş olur. Bu vesileyle düşmanlarının taktiklerinden de haberdar olur. İnsanların yöneticiye bir şekilde ulaşamamaları fazilet erbabı ve himmet sahibi kimseleri küstürür, yönetime karşı kötü kanaatlerin ortaya çıkmasına yol açabilir¹⁰⁸

9. Yönetici halkın her kesime ilişkin araştırma ve incelemelerinde hakikati esas almalı, bu konuda gayrı ciddi olmamalı ve yargılama yapılacaksa bunun hukuka dayalı olmasına özen göstermelidir. Sadece hakikatleri tespit etmek, hukukun gereğini yerine getirmek, iyileri mükafatlandırmak, kötülerini cezalandırmak, kendisine uzak olan samimi kimseleri yanına almak, yakın olan düzenbaz kişileri de uzaklaştırmak, kötülükleri gidermek en önemli ödevdir. “Geçmesinden korkulan şeyleri hemen yapmak, gecikmesinden zarar doğacak problemleri halletmek, dostları yükseltmek, düşmanları hezimette uğratmak, halkın arasına gizlenmiş düşmanlara karşı tedbir almak gerekir. Zira halk arasında akıllı olup da mahrum bırakılan, haksız yere dava açanlar haklı olduğu halde zulme uğrayanlar, görüşleri hem halkın hem de sultanın görüşüne ters

¹⁰⁷ Maverdi, *Nasihatü'l-Müluk*, s. 340.

¹⁰⁸ Maverdi, *Nasihatü'l-Müluk*, s. 342-343.

düşerek ne sultana ne de idareye aldırmayan kimseler olabilir. Yine halkın arasında cezalandırılmış kerim insanlar, kovulmuş soylu kimseler, cefaya uğramış şerefli kimseler, kadri bilinmeyen hikmet erbabı, değer verilmeyen fazilet sahibi kimseler olabilir. Ayrıca yine halkın arasında gerek sultanın gerekse halkın dine ters gördüğü bazı davranışların düzeltilmesini isteyen abid kimseler olduğu gibi, kanunları çiğnediği halde kötü gidişatı ve şer tabiatı istemeyerek sultandan korktuğu halde, bazı emirlerini gerçekleştirmek için tuzak hazırlayanlar da çıkabilir.”¹⁰⁹

Maverdi’ye göre yönetici yukarıda bir kısmı zikredilen durumlara karşı yumuşaklık ve sertlik arasında bir siyaset gütmelidir. Gücüne, yardımcılara vb. diğer unsurlara güvenen güçlü bir yönetici, şiddetle, sertlikle dövmek ve sırf öldürmekle bu gibi işlerde asayiş sağlayacağını, otorite kuracağını zannetmemelidir. Zira böyle bir tutum fitnenin gücünü, şerrin şiddetini ve düşmanın azminin artırır. Yumuşaklık ve sertlik arasında bir siyaset, kırıp dökmekten daha iyidir ve hikmet ve siyaset açısından doğru olan, yumuşaklığı şiddete, engellenebilmesi mümkün olan şeylere ceza vermekte acele etmemektir.¹¹⁰

10. Yönetici halkın bir kısmını diğerine musallat etmemeli, memleket içinde kendisi ve vekillerinden başka kimseyi yetkili kılmamalıdır. Zira bir makama getirilen cahilden daha fazla zulmeden, katı davranan kimse bulunmaz. Çoğunlukla böyleleri bir makama geldiği zaman kendisi gibiler onu kıskanacaktır, onun makamına göz koyacaktır. Bu durumda her iki tarafa da tabi olan insanlar çıkar ve bu da yönetime karşı büyük bir sıkıntı doğur ve büyük cinayetlere yol açabilir.¹¹¹

¹⁰⁹ Maverdi, *Nasihatü'l-Müluk*, s. 345-346.

¹¹⁰ Maverdi, *Nasihatü'l-Müluk*, s. 351.

¹¹¹ Maverdi, *Nasihatü'l-Müluk*, s. 352.

İKİNCİ BÖLÜM

MAVERDİ'DE HİLAFAFET VE HALİFE

1. Hilafet Düşüncesi ve Tarihsel Süreç

Hilafet veya Halifelik, Sözlükte “birinin yerine geçmek, bir kimseden sonra gelip onun yerini almak, birinin ardından gelmek, yerini doldurmak, vekalet veya temsil etmek” gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak İslam devletlerinde Hz. Peygamber’den sonraki devlet başkanlığı kurumunu ifade eder. Halife de “bir kimsenin yerine geçen, onu temsil eden kimse” demektir ve devlet başkanı için kullanılır. Kur’an-ı Kerim’de hilafet kelimesi geçmediği gibi, terim anlamıyla halife kelimesine de rastlanmaz. Fakat halife, halaif ve hulefa kelimeleri kullanılarak insanın Allah’ın yeryüzündeki halifesi olduğu sıkça tekrarlanır. Hadis kaynaklarında hilafet kelimesiyle birlikte halife, imam, emir kelimelerinin de yer aldığı ve sonradan terim anlamına da dönüşecek biçimde “devlet başkanı, yönetici, lider” gibi anlamların kastedildiği görülmektedir.¹¹² Tarihsel süreçte hilafetle imamet kavramlarının eş anlamda kullanıldığı görülmektedir. Böylece bu hilafet kavramında olduğu gibi imamet kavramı da hem devlet yönetimini, hem de din işlerinin idaresini kapsamına almış bulunmaktaydı. Devlet yönetimini içermesi anlamında bu imamlığa “İmamet-i Kübra” denilmekteydi.¹¹³

Müslüman toplumlarda zaman zaman devlet başkanlığı için hilafet isminin kullanıldığı görülür. Bunun birçok açıklaması vardır; halifenin risalet görevi hariç Hz. Peygamber’in yerine geçerek onun dünyevi otoritesini temsil etmesi, yeryüzünde dinin hükümlerini uygulamak, dünya işlerini düzene sokmak üzere Allah’ın yeryüzündeki hakimiyetini veya bütün müminlere ait olan hilafet ve yetkiyi temsil etmesi bu sebeplerden bir kaçısı olarak zikredilebilir. Dolayısıyla bu makamdaki kişiye “halifetü Resülullah” da

¹¹² Avcı, s. 539.

¹¹³ Meydan Larousse, İstanbul 1971, C. 5, s. 852.

denilmiştir. Emevi ve Abbasi döneminde “Allah’ın halifesi” ve “O’nun yeryüzündeki otoritesi” şekline dönüşmüş ve başa gelenlerin meşruiyetinin temeli olmuştur. Emevi halifesi Abdulmelik “halifetullah” unvanını fermanlarında kullanmış, Abbasî halifeleri ise ünvanlarına sultanullâh, emînullah, el-imâmu’l-mustasfa ve zillullâh gibi ilavelerde bulunmuşlardır.¹¹⁴

“Hz. Peygamber hayatta iken hem risalet görevinin gereği Allah’tan aldığı vahyi insanlara tebliğ etmiş, hem de Müslümanların dünyevi işlerini düzene koymuş, hukuki ihtilaflarını çözümlemiş, siyasi birliğin tamamlanmasından sonra devlet başkanlığı ve ordu komutanlığı gibi görevler üstlenmişti. Onun vefatıyla peygamberliğin sona erdiği, buna karşılık toplumun idaresiyle ilgili diğer işleri bir kişinin üstlenip bunları tek başına veya bazı görevleri yetkili şahıs ve mercilere devrederek yürütmesi, böylece Müslümanların düzen içinde yaşamasını temin etmesi gerektiği üzerinde alimlerce bir görüş birliğine varılmıştır. Ancak kimi alimler, devlet başkanının İslam’ın dünyevi ve içtimai hükümlerini uygulama görevini göz önünde bulundurarak bu işe dini bir karakter atfederken, kimileri de insanların siyasi birlik ve düzen içinde yaşamasını ve bu amaçla devlet kurmasını akli ve tabii bir ihtiyaç olarak görmektedirler.”¹¹⁵

Halife ve hilafet kavramlarının tarihsel sürecine baktığımızda, Halifelik Hz. Peygamber’in vefatının ardından Hz. Ebu Bekir’e biat edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Hz. Peygamber kendisinden sonra kimin halife olacağına dair herhangi bir kanaat belirtmediği için devlet başkanının tayin ve tespiti konusu Müslümanlara bırakılmıştır. Rasulullah’ın vefatının ardından bazı tartışmalar yaşansa da nihayetinde İslamiyet’i kabuldeki önceliği ve Rasulullah’ın en yakın arkadaşı olması ve peygamber tarafından övülen bir kişi olması gibi vasıflarından dolayı Hz. Ebu Bekir’e biat etmişler ve halife olarak seçmişlerdir. Hilafetin Hz. Ebu Bekir’in hakkı olup olmadığı hususu Sünniler ile Şiiler arasında tartışmalıdır. Ancak Hz. Ali seçimden sonra hilafet konusunda hiçbir şekilde hak iddiasında bulunmadığı gibi, Hz. Ebu Bekir’e biat eden sahabeler de halife

¹¹⁴ bk. Avcı, s. 539; Osman Zahid Çiftçi, Maverdi’ye Göre Din Devlet ilişkisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2012, s. 60; İslam Ansiklopedisi, MEB. Yay., İstanbul 1964, C. 5, s. 148-149; Eryarsoy, Şamil İslam Ansiklopedisi, s. 422-423.

¹¹⁵ Avcı, s. 539.

seçiminde Şiiler'in ileri sürdüğü nasla tayin veya veraset faktörünü göz önünde bulundurmamışlardır.¹¹⁶

Hız. Ebu Bekir bazı ileri gelen sahabelerin de görüşlerini alarak kendisinden sonra Hız. Ömer'in halife olmasını vasiyet etti ve Hız. Osman'ı çağırarak vasiyetnamesini yazdırdı. Bu uygulama, daha sonraki dönemlerde istismar edilerek saltanat sistemi içinde yapılagelen veliaht tayinlerine dayanak olarak gösterilmiştir. Oysa burada soya dayalı bir tayinin söz konusu olmadığı görülmektedir ve bu yönüyle veliaht tayinlerinden de oldukça farklı bir mahiyete sahip olduğu söylenebilir. Hız. Ömer kendisinden sonraki halifeyi şahsen belirlemeyip seçimi altı kişilik bir şura heyetine bırakmıştır. Bu altı kişi yaptıkları görüşmeler sonunda kendi aralarından Hız. Osman'ı seçmiş, ardından da halkın biatı alınmıştır. Bu uygulama, ileriki dönemlerde teşekkül edecek olan hilafet nazariyelerinde halifenin ehlü'l-hal ve'l-akd tarafından seçilmesi halinde meşruiyet kazanacağı fikrine temel teşkil etmiştir.¹¹⁷

Hız. Osman'ın akrabalarına olan düşkünlüğü nedeniyle bir takım yanlış ve isabetsiz icraatlarda bulunması kabileciliği tekrar hortlatmış, var olan gruplar arasındaki potansiyel rekabet duygusunu harekete geçirmiştir. Hız. Osman'ın bazı uygulamaları da Müslümanlar arasında hoşnutsuzluk uyandırmış, halifeliğinin ilerleyen zamanlarında iç karışıklıklar giderek artıp, halifeye karşı sert bir muhalefet oluşmuştur. Hız. Osman'ın görevde kalmaktaki ısrarı ve neticede şehit edilmesi, halifenin sorumluluğu, halifenin görevini ifada kusur ettiğinde görevden alınıp alınamayacağı, isyan ve siyasi muhalefet gibi konularda farklı görüşlerin ileri sürülmesine zemin hazırlamıştır.¹¹⁸

Hız. Osman'ın şehit edilmesi üzerine boşalan hilafet makamı için farklı talep ve öneriler gündeme gelmişse de isyancıların ısrarı neticesinde, Hız. Ali'ye biat edilmiştir. Ancak Hız. Osman'ın şehit edilmesiyle başlayan bu süreç Hız. Ali'nin icraatına karşı gösterilen tepkiler, Muaviye'nin Hız. Osman'ın kanını bahane ederek başlattığı iktidar mücadelesi, ashabın ileri gelenlerinin de katıldığı iç çatışmalar, bu dönemden itibaren Müslümanlar arasında baş gösteren ve günümüze kadar devam eden siyasi ihtilafların başlangıcını teşkil etmiştir.¹¹⁹ Dört halife dönemine bakıldığında halifenin tayini konusunda tek bir

¹¹⁶ Avcı, s. 541; ayrıntılı bilgi için bk. Eryarsoy, Şamil İslam Ansiklopedisi, s. 425.

¹¹⁷ Avcı, s. 541; bk. Eryarsoy, Şamil İslam Ansiklopedisi, s. 426.

¹¹⁸ Çiftçi, s. 51; Avcı, s. 541.

¹¹⁹ Avcı, s. 541.

yöntemin bulunmadığı dikkatleri çekmektedir. Bu da aslında yönetim ve seçim işlerinin şartlara göre şekillendiğinin bu konuda elde kesin bir nassın bulunmadığının önemli bir delili olarak görülmektedir.

Hız. Ali vefatından önce kimseyi halife olarak tayin etmemiş, vefatından sonra Hız. Hasan'a biat edildiyse de, Müslümanlar arasında yeni bir savaşın çıkması için Muaviye'den sonra halifelige kendisi geçmek şartıyla halifelikten feragat etmiş ve görevi Muaviye'ye devretmiştir. Hız. Hasan'ın kısa bir süre sonra vefat etmesi ve Muaviye'nin Yezid'i veliaht tayin etmesi ile birlikte İslam tarihinde Hilafetin saltanata dönüşmesi olarak tanımlanan yeni bir dönem başlamıştır. Böylece hilafet, babadan oğula veya hanedanın başka bir üyesine geçmek suretiyle saltanata dönüşmüştür ve bu husus Emevi döneminin en belirgin özelliği olarak kabul edilmektedir.¹²⁰ Ancak Muaviye'nin oluşturmaya çalıştığı yönetim sistemi ile ilgili yapılması gereken eleştiri; veliahtlık müessesesini seçerek yerine oğlunu bırakması değildir. Çünkü Hız. Ali'den sonra da yerine oğlu Hasan gelmiştir. Ancak aradaki fark birinin halka rağmen olması, diğerinin ise halk talebiyle seçilmesidir.¹²¹ Yezid'e biatı kabul etmeyen Hız. Hüseyin çok sayıda kişinin biatını alarak halife olarak ortaya çıktıysa da Kerbela'da şehit edilince uzun bir süre devam edecek Emevi saltanatı konumunu sağlamlaştırmıştır. Abbasilerin egemenliği ele geçirmesiyle Endülüs'te bir devlet yapılanması söz konusu olmuşsa da bunun hilafet olarak isimlendirilmesi pek mümkün görünmemektedir.¹²²

Abbasiler Dönemine gelindiğinde bu hilafet, Emeviler'e karşı yürütölen ihtilalin önderi Ebü'l-Abbas'a biat edilmesiyle başlamıştır. Ebü'l-Abbas ölünce yerine kardeşi Ebu Ca'fer el-Mansur halife oldu ve birçok bakımdan Abbasi hanedanının gerçek kurucusu sayılan Mansur Bağdat şehrini tesis ederek hilafet merkezini buraya nakletti. Abbasiler de Emeviler gibi saltanat sistemini korumuşlardır. Fakat ümmet içinde kötü bir intiba bırakmış olan Emevi hilafetinin alternatifi olma avantajını iyi kullanmışlar ve Hız. Peygamber'e nesep itibarıyla yakınlığı da meşruiyetleri için temel gerekçe yapmışlardır.¹²³

¹²⁰ Avcı, s. 542; Eryarsoy, Şamil İslam Ansiklopedisi, s. 427.

¹²¹ Çiftçi, s. 58.

¹²² Avcı, s. 542.

¹²³ Avcı, s. 542; bk. İslam Ansiklopedisi, MEB. Yay., s. 150.

Şii Fatımiler’de masum kabul edilen halifeler kutsal bir mahiyet kazanmış ve kendilerine mutlak itaatin gerektiği anlayışı benimsenmiştir. Bu devlette her yeni halife Abbasiler’de olduğu gibi halktan biat almakla birlikte imam (halife) vasiyet veya nasla belirlendiği için biat, halifenin tayin veya seçimi anlamından ziyade ona saygı niteliği taşımaktaydı, imam olarak davetin başı ve bütün bilgilerin kaynağı olan halife şeriatı da yorumlardı. Halife Allah’ın velisi olarak kabul edilmiş ve bundan dolayı velayet de imanın esaslarından biri haline gelmişti. Şiiler’in diğer bir kolu olup, Hz. Hasan’ın soyuna mensup imamların yönetiminde Yemen’de iki ayrı devlet kurmuş olan Zeydiler’e göre imam masum değil fakat müctehiddir. Ayrıca imamet babadan oğula geçmesi şartı yoktur, imamın Hz. Ali soyundan gelmesi yeterlidir. Yine onlara göre Hz. Peygamber tarafından ismen olmasa da nitelikleriyle tavsiye edilen Hz. Ali kendisinden önceki üç halifeden daha faziletlidir. Bununla birlikte çok faziletli olanın yerine daha az faziletli kişilerin imametini de caiz görerek ilk üç halifeyi meşru sayarlar.¹²⁴

1258 yılında Hülagü tarafından gerçekleştirilen Moğol istilasıyla Bağdat Abbasi halifeliği sona erince İslam alemi bir süre halifesiz kalmıştı. Mısır sultanı Baybars’a sığınan Abbasi hanedanının temsilcileri halife olarak ilan edilmişse de, ismen halife olmakla birlikte gerçekte yetkileri bulunmayan bu halifeler gerçek anlamda bu ünvanın gereği olabilecek bir yönetim sergileyememişlerdir.¹²⁵ İslamiyet’in geniş bir coğrafyaya yayılmasıyla birlikte değişik zamanlarda ve yerlerde bazı sultanlar kendi topraklarında halife unvanını kullanmışlardır. Bu anlamıyla hilafet bir hükümlanlık ifadesi olarak değerlendirilmiştir. Osmanlı sultanları da I. Murad’dan itibaren bu geleneğe uyarak halife unvanını kullanmışlardır. Yavuz Sultan Selim’in Mısır ve Arap Yarımadasını ele geçirmesiyle hilafete ait maddi ve manevi unsurlar bir anlamda Osmanlıya geçmiş ve halifelik de bir anlamda fiilen Osmanlı ile birlikte anılmaya başlanmıştır. 1924 yılında TBMM’ne verilen halifeliğin kaldırılma teklifi kabul edilmiş ve böylece halifelik kaldırılmıştır.¹²⁶ İslam dünyasında zaman zaman halifelik ilan etme çabaları olduysa da bunun Müslümanların en azından çoğunu kapsayacak şekilde başarılı olmadığını belirtmeliyiz. Bu nedenle hilafetin bir anlamda Müslüman dünyayı kucaklayacak ve derleyip toparlayacak bir güçle ancak mümkün olabileceği söylenebilir ki, günümüz için bunun oldukça güç olduğu düşünülebilir.

¹²⁴ Avcı, s. 544.

¹²⁵ İslam Ansiklopedisi, MEB. Yay., s. 151; Avcı, s. 545.

¹²⁶ Azmi Özcan, “Hilâfet (Osmanlı Dönemi)” İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1998, Cilt: 17, s. 546.

Bu genel bilgilerden sonra Maverdi'nin konuya bakışına geçebiliriz. Maverdi'ye göre imamet ismi verilen hilafet, din ve dünyaya ait işlerin yürütülmesi için nübüvvete halef olarak konulmuş, kabul edilmiş bir müessesedir. Maverdi Devlet başkanlığı vazifesini yürütene, bütün Müslüman topluluğunun uymasının gerektiği hususunda İcma vaki olduğunu iddia etmiştir. Devlet başkanına uymanın bir akıl işi mi yoksa dinin emri mi olduğu konusunda görüş ayrılığı vardır. Bir görüşe göre halifeye uymak aklen vaciptir. Zira bu halkı kötülükten, zulümden uzaklaştırır, halife insanlar arasındaki düşmanlıkları giderir. Bu ve buna benzer toplumsal yararlar akılla düşülen hususlar olduğundan, halifeye uymanın aklen gerekli olduğu düşünülmüştür. Diğer bir görüşe göre ise halifeye uymanın dinen vacip olduğu düşünülür. Akıl kişinin kötülük yapmasını önleyebileceği, fakat dine ve kanuna bağlılığı emredemeyeceği düşünülür. İnsan yalnız kendi akli ile işleri yürütüp, başkalarının düşüncelerinden faydalanmayı gereksiz görebilir. Halbuki din, dini sahalarda işleri yürütenlere dünyaya ait işlerin de verilmesini emreder. Dinin yaptırım gücü insanları daha kolay bir biçimde itaate yönlendirir. Allah Teâlâ da: “Ey iman edenler, Allah’a itaat edin, Peygambere (sav.) ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin.” (Nisa, 4/59) buyurmuştur. Hz. Peygamber: “Benden sonra bir kısım idareciler sizi idare edecektir. İyiler iyilikleriyle, kötüler kötülükleriyle sizi idare edecektir. Hakka uygun olan her hususta onlara itaat edin, dinleyin. İyilik ederlerse bu, hem sizin için hem de onlar için iyidir. Kötülüklerde bulunurlarsa sizin lehinize, onlarınsa aleyhinedir.” buyurmuştur.¹²⁷

Literatürde zaman zaman halife ve sultan kelimelerinin yerine de kullanılan hükümdar anlamına gelen “Melik” kelimesi, Kur'an'ı Kerim'de Allah hakkında kullanıldığı gibi adil olsun zalim olsun dünya hükümdarları için de kullanılmaktadır. İslam'ın ilk dönemlerinde Müslüman devlet başkanları “melik” ünvanını taşımazlardı. Bu kelime Kur'an'da olduğu gibi Allah için kullanılmadığı durumlarda yabancı milletlerin hükümdarlarını ifade etmekteydi. Özellikle Emevi döneminde İslam hükümdarları için kullanıldığı zaman bu kelime bir övgüden ziyade İslam'a aykırı bir idare şeklini ima ediyordu. Bunun için Muaviye'nin İslamiyet'te ilk defa melik, sultan ünvanını kullanması iyi karşılanmamıştır.¹²⁸

¹²⁷ Maverdi, el-*Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 29-30.

¹²⁸ Mustafa Sarıbrıyık, Maverdi, *Siyaset Sanatı (Nasihatü'l Mülük)*, Ark Kitapları, İstanbul 2004, s. 67.

Maverdi, eserlerinde “Melik ve Sultan” kavramlarını kullanırken İslam’ın ilk dönemlerindeki olumsuz anlayışı tamamen dışlamıştır. O, Kuran’da var olan olumlu kullanımları hep ön plana çıkarmıştır. Maverdi yukarıda zikredilen kavramlara dini ve manevi bir kimlik kazandırarak Abbasilerin ikinci döneminde siyasi ve idari fonksiyonları tamamen zayıflayan hükümdarların otoritelerini yeniden sağlamaya yönelik bir girişimde bulunduğu söylenebilir. O, meliklerin mertebesinin yüceliğinden söz ederek, bu yüceliğin şöyle açıklar: “yüce Allah kendisini (Melik) onları da (Müluk) olarak isimlendirerek kendi sıfatıyla onları da sıfatlandırmak suratiyle yücelti. Allah (cc.) kendi zatına verdiği ve razı olduğu bu ismin benzerini insana da verdi.” Ayrıca Allah, melikleri beldelerinde kendisinin halifeleri, kullarının koruyucuları ve yeryüzünde hükümlerini uygulayacak kimseler olarak kılmıştır. Bütün bunlarla birlikte Maverdi’nin İslami delilleri zorlayacak mesela “Malikü’l-Müluk” şeklindeki ünvanların kullanılmasına da karşı çıktığını görüyoruz.¹²⁹

Hilafet derken çoğunlukla ve öncelikle Hz. Peygamberle başlayıp ardından Raşit halifelerin geldiği bir süreç anlaşılmaktadır. Maverdi’ye göre İslam ümmetinin durumu Hz. Peygamber ile beraber ve ondan sonra da şöyle devam etmiştir: “Şüphesiz Raşit halifeler, hilafeti dinin ihyası için üstleniyor ve emirliği de Müslümanların huzuru için gerekli görüyorlardı. Raşit halifeler Müslümanlara karşı şefkatli, yolları adaletli, sözleri faziletli, hükümleri hak, konuşmaları doğruluktan ibaretti. Giyimleri mütevazi, mücadeleleri Müslümanlara karşı değil kafirlere karşı idi. Birçok fetihler yapıp, orduları hizmete uğrattılar ve zalimleri yok ettiler. Doğu ve batıda Hakk’ın nurunu yaydılar. Onların dış görünüşleri huşu, iç dünyaları Allah’a inkıyat, gayeleri ahireti gözetmekten ibarettir. Dünyayı küçük görerek ayaklarının altına aldılar. Onlar dünyayı gerçek şekliyle anlayıp onu gerçek yerine koydular.”¹³⁰

Maverdi Emevi hilafetini Raşit halifelerin yolundan bir sapma olarak değerlendirir. Hz. Peygamber ve sahabeden sonra içlerinden Allah’ın koruduğu bir grup hariç dünyayı isteyen, onu tercih eden onu öne çıkaran, ona dalan bir nesil geldi. Onlar Allah’ın mallarını kendi aralarında dönüp dolaşan bir meta, Allah’ın kullarını hizmetçi ve emir altındakileri ihmal ettiler. Müstesna kişiler olarak o Ömer b. Abdülaziz ve Yezid b.

¹²⁹ Sarıbıyık, s. 68-69.

¹³⁰ Maverdi, *Nasihatü’l-Müluk*, s. 178.

Velid'i zikreder. Bu ikisi dine sımsıkı sarılıp ilmi, fazileti yaymış ilim ve zühd ehlini kendilerine yaklaştırmışlardır.¹³¹

Maverdi'nin hilafet konusunda Emeviler'e yaptığı ciddi eleştirilerine karşın, Abbasi hilafetine daha olumlu baktığı ve takdirle karşıladığı görülmektedir. Abbasiler hilafetin birçok şartını taşımakta ve hilafetin gereğine uygun bir yönetim sergilemektedir. Maverdi'ye göre onlardan halifeliğin gerektirdiği üstün ve iyi hasletlerden yoksun olanları oldukça azdır. Halifelerden ilki Ebu'l-Abbas, zühdü açık, faziletli ve ilmi çoktu. Şayet bu hasletler hususunda onu uyulsa ve bu hasletler ondan alınsa, o buna ehil olurdu. Onun kardeşi, Ebu Cafer el-Mansur; dinde sağlam itikada ve çok ilme sahipti. Hilafete görevini almadan önce Amr b. Ubeyd'in sohbetlerinde bulundu. İlmi ve dini ondan öğrendi. Halifeliğin siyaset durumunu ondan çok istifade etmede insanların en çok isteklisi idi. Sonra oğlu Muhammed Mehdi'de onun yolunu takip etti. Bundan sonra Halife Harun el-Reşit geldi ki, O, Müslüman, dindar, İslam'a çok bağlı, dinine düşkün, kahraman, siyaset ve hamiyette katı, milletin erkânını koruyan, dini tebliğe düşkün idi. Bizans'a karşı bizzat defalarca savaşmıştı.¹³²

Harun Reşit'ten sonra, Memun halife oldu ve o da, bu ümmet lehine diğer meliklere karşı, fazilet, ilim, edep, ihtiyat, uyanıklık, ileri görüşlülük, cesaret azim, siyasi konularda derinlik, ilimde anlayış, mücadele, mezhepler görüşlerini seçmede gayret sahibi olmak, ilim ve ehline düşkünlük, tevhit inancına bağlılık, bütün malları hak sahiplerine dağıtmak, onların payını vermek gibi üstün faziletleri taşıyordu. Ondan sonra gelen Mu'tasım da benzer özellikleri taşımakta ve birçok gazve ve savaşta gösterdiği üstünlüklerle ayrıcalıklı bir yere sahip olmaktadır. Maverdi sonra gelen Vasık'ı da dine, ilme ve bunlarla uğraşan kimselere karşı gösterdiği ilgi sebebiyle övmektedir.¹³³

Maverdi daha sonra ortaya çıkan birçok kimselerin hilafet ve emirliklerine değinir. Bunların dini yüceltme, mülkü koruma, ilim ve edebe rağbet vb. pek çok üstün meziyetlere sahip olduklarını anlatır. Bu meziyetlerde gevşeklik gösterilince bu durumun memleketlerinin zevaline ve devletin yıkılmasına yol açtığını belirtir. Maverdi

¹³¹ Maverdi, *Nasihatü'l-Müluk*, s. 179, 187.

¹³² Maverdi, *Nasihatü'l-Müluk*, s. 188.

¹³³ Maverdi, *Nasihatü'l-Müluk*, s. 188-191.

bu konularda düşüklüklerden kaçınan, faziletlere bağlı kalan birçok halife, melik vb. lerinin haberlerinin var olduğunu ifade eder. Fakat tarihsel süreci ifade etmek adına zikredilenlerin bir delil olarak yeterli görülebileceği düşüncesindedir.¹³⁴

2. Halife Seçimi

Devlet Başkanlığının lüzumu ve onun hakkında bilgi, sahibi olmak harp ve ilim öğrenmek gibi bir farzı kifayedir. İslam topluluğunun bir kısmı bu görevi yerine getirince diğerleri de borçtan kurtulur. Halifenin seçiminde karşımıza iki grup çıkmaktadır. Birincisi seçmenler topluluğu: Bunlar toplum için bir halife seçerler. İkincisi Halife adaylarıdır. Aralarından biri halifelğe seçilir. Müslüman halkın meydana getirdiği toplumda, bu iki grubun dışında kalanlar için Halifenin seçiminin gecikmesinde zorluk ve günah yoktur.¹³⁵

2.1. Halifede Aranılan Şartlar

Maverdi'ye göre halife olacak kişinin aşağıda sayılan şartları taşıması gerekmektedir:

- “1. Her yönü ile adil bir kimse olmak.
2. Hilafetin görevleri içine giren bütün işlerde, içtihatla bulunabilecek derecede ilim sahibi olmak.
3. Kulak, göz, dil gibi hassalarının sağlam olması. Zira bu organların sağlamlığı yapması gereken işlerde ona kolaylık sağlayacaktır.
4. Hareket etmeye, süratle kalkıp oturmaya engel olan organ sakatlıklarından uzak ve sapsağlam olmak.
5. Kamu işlerini idareye, halkın sevk ve idaresini anlamaya yarayan fikir ve bilgiye sahip olmak.
6. Düşmanla harbe, topluluğu korumaya imkan veren güç ve kuvvete, cesarete sahip olmak.

¹³⁴ Maverdi, *Nasihatü'l-Müluk*, s. 192.

¹³⁵ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 30-31.

7. Soy bakımından Kureyş soyundan olmak. Bu hususta Hz. Peygamber'in hadisi vardır: "Devlet başkanı (imam) Kureyş'tendir." Yine Hz. Peygamber, "Kureyş'i öne alınız, başkalarını tercih edip, öne geçirmeyiniz" buyurmuştur."¹³⁶

Maverdi bir yandan Şia'daki imamın nassla tayini fikrine karşı çıkmakta, öte yandan bu sıfatı kendilerine yakıştıran Fâtımî idarecilerine karşı Abbasî hilâfetini koruma gayretiyle halifenin kabilesinin (Kureyş) nassla ve icmâyla sabit olduğunu savunur. Kısacası ona göre içtihat yapabilecek seviyede ilim, adalet, idarî kabiliyet, selâmet, cesaret ve Kureyş'e mensubiyet şartlarını taşıyan her Müslüman erkek halife olabilir.¹³⁷ Yukarıda sayılan şartların birçoğu konusunda bir tartışma yaşanmamışken, hilafetin Kureyşliliği konusunda farklı görüşlerin ortaya konduğu görülmektedir. Burada Kureyşli olma şartının İslam'ın ilk dönemindeki Arap toplumunda yaşayan insanların arasındaki onların saygınlığından kaynaklandığı biçiminde yorumlandığı görülmektedir. Zaten sonraki süreçte bakıldığında bu şarta pek de riayet edilmediği görülmektedir.¹³⁸

2.2. Halifeyi Seçecek kişide aranan Şartlar ve Halife seçim usulleri

Halifede aranan şartlar kadar üzerinde durulması gereken diğer bir önemli konu da halifenin kimin tarafından seçileceğidir.

Maverdi halifeyi seçecek kişide şu üç şartın aranması gerekmektedir:

"1. Her yönü ile doğru bilinen, adil bir şahıs olmak.

2. Halifelğe aday olan kimsedeki aranılan şartları bilmeye yeterli ilim sahip olmak.

3. Birden fazla halife adaylarından hangisinin kamu işlerini idareye en muktedir, bu nevi işleri en iyi bilen seçmeye götürücü bilgi ve görüş sahibi olmak".

Halifenin seçimi konusuna gelecek olursak hilafet ve imamet görevi ya seçmenler heyetinin seçmesi suretiyle veya önceki halifenin tayiniyle olmak üzere iki şekilden

¹³⁶ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 31-32.

¹³⁷ Cengiz Kallek, "Maverdi'nin Ahlakî, İctimai, Siyasi ve İktisadi Görüşleri", *Divan İlmi Araştırmalar*, 2004, S. 17, s. 237.

¹³⁸ Bu konudaki ayrıntılı bilgiler için bk. Mehmed Said Hatipoğlu, *Hilafetin Kureyşliliği*, Kitabiyat Yay., Ankara 2005.

biriyle olur. 1. Seçmenler heyetinin halifeyi seçmesi: Seçmenler heyetinin seçmesi suretiyle teşekkül eden halifeliğin tam teşekkülü esnasında gerekli seçmen sayısı konusunda bazı görüşler mevcuttur: a) tüm devlet sınırları içerisindeki seçmenler heyetinin (ashab-ı akd ve hallin) çoğunluğunun bağlılığı olmadıkça hilafet teşekkül olmaz. Zira ancak bu yolla genel kabul ve icma sağlanmış olur. b) Sonra hilafetin teessüsü için aranılan asgari seçmen miktarı 5 kişi olmalı ve aralarından bir kişiyi halife seçmelidirler. c) Kufe’li alimlerden bazıları 3 şahısla hilafet seçim işleminin tamamlanacağını kabul etmişlerdir. d) Bir fikre göre de 1 şahısla bile hilafet teessüs edebilir. Zira Hz. Abbas, Hz. Ali’ye “Elini uzat, sana biat edeyim” demiştir.¹³⁹

Maverdi’ye göre seçmenler heyeti, halifenin seçimi için toplandıklarında hilafete aday olanlarda bulunan şartları karşılaştırır. Üstün ve faziletli olana, insanların hepsinin derhal itaat edebileceği adaya biat ederler, bu durumda olan adayı diğerlerine tercih ederler. Eğer hilafete iki kişi aday olursa halife adaylarının ikisinde bulunan şart ve vasıflar eşitse, yaşça büyük olan tercih edilir. Yaşça da eşitseler daha olgun vakar sahibi olan tercih edilir. Yaşça küçük olan biat eder. Halife adaylarından birisi bilgili ve diğeri cesaretli olursa, zamanın ruhu hangisini gerektiriyorsa o tercih edilir.¹⁴⁰

Maverdi’nin bildirdiğine göre, seçim ve uzlaşma halife seçiminde şart olarak görülmekle birlikte seçim ve uzlaşma olmadan da bir şahsın halife olup olmayacağı konusunda İslam bilginleri ihtilaf etmişler: a) Seçmenler heyeti tarafından biat edilmeden de bir şahıs halife olabilir ve halkın ona itaati gereklidir. Zira seçimden amaç imamı seçmektir. Binaenaleyh bu makama gelen bir şahısta artık halifelik sıfatı teşekkül etmiştir. b) Kendiliğinden hilafet makamına gelen bir şahsın halifeliği kabul edilmez. Çünkü hilafet rıza ve seçimle teşekkül eder. Seçmenler heyetinin ona halifeliği vermesi suretiyle hilafetin teşekkülü temin edilmelidir. Şayet hepsi onu seçerlerse imamlık akdi tamamlanmamıştır. Zira böyle bir akit ancak tayin ile tamam olur.¹⁴¹

Bir devlette ayrı yerlerde iki ayrı imama imamlık vazifesi verilirse, bu durumda her ikisinin de imamlığı teessüs etmiş olmaz. Bazı alimler böyle bir durumun olabileceğini kabul etse de İslam hukukunda genel olarak Müslüman topluluk için bir anda iki

¹³⁹ Maverdi, *el-Ahkamü’s-Sultaniyye*, s. 32-33.

¹⁴⁰ Maverdi, *el-Ahkamü’s-Sultaniyye*, s. 34.

¹⁴¹ Maverdi, *el-Ahkamü’s-Sultaniyye*, s. 36.

halifenin olabileceği kabul edilmemektedir. Bu konu ile ilgili farklı görüşler vardır: a) bir topluluğa göre: önceki halifenin vefat ettiği yerde seçilen şahsın halifelîği muteberdir. Zira o ülkenin böyle bir halife seçmesi, seçmeye teşebbüs etmeleri tabii olarak haklarıdır. Diğer bütün bölgelerin Müslümanları, halifenin vefat ettiği ülke halkına bu görevi vermeleri, fikir ayrılıklarının çıkmaması için, onların halife olarak seçtikleri şahsa teslim olmaları zorunludur. b) Diğer bir görüş de: Karışıklıkların çıkmaması, seçmenler heyetlerinin tarafsız bir şekilde ikisinden birini veya başkasını halife seçebilmesi için her ikisinin de hilafeti tanınmaz. c) İhtilafın, çatışmanın önlenmesi için ikisi arasında kura çekilir. Hangisi çıkmışsa o hilafette hak kazanmıştır. d) İki halifeden hangisi önce halife olmuşsa hak onundur.¹⁴²

Maverdi Halife seçiminde kuraya müracaat edilip edilmeyeceğini tartışır. Halife seçiminde ihtilaf ortaya çıkmış ise ve her türlü araştırmalara rağmen iki imam arasında şüphe devam ediyor, ikisinden hangisinin önce seçildiğine dair bir delil yoksa iki sebepten dolayı kuraya müracaat edilmez. a) İmamlık bir akittir. Kura ise bir akde tesir etmeyen, sözleşmeye tesir bulunmayan bir şeydir. b) İmamlık makamı hiç şüphesiz ortak kabul etmeyen bir makam ve görev yeridir. Ortaklık kabul edilmeyen bir yerde Kuraya müracaat doğru değildir. Aksine kura yoluna başvurmak işi kesine neticeye vordırılmaz, aksine devamlı bir şüphe taşır. Bu şüphedense her ikisinin de imamlığı batıl kabul edilip, heyet ikisinden birini veya bir başkasını serbestçe seçer.¹⁴³

2. halife tayinin de ikinci yol önceki halifeyi tayin etmesidir. Halifenin, kendisinden önceki halife tarafından tayin olunabileceği ve hilafet akdinin tamam olabileceği hususu da ittifakla kabul edilmiştir. İki sebepten Müslümanlar bu şekilde hareket etmiş, her iki sebebi de kötü görmemişlerdir. Bu sebeplerden birincisi Hz. Ebu Bekir'in, vefatından önce Hz. Ömer'i halife olarak göstermesidir. İkincisi ise, Hz. Ömer kendisinden sonraki halifenin seçimi konusunu şûraya havale etmiş olmasıdır. Bütün Müslümanlar da kurulan bu meclisi kabul etmişlerdir.¹⁴⁴

Fakat Maverdi'ye göre veliaht tayininin bazı şartları ve özel durumları bulunmaktadır. Halife, kendisinde halife olabilme şartları bulunan bir kimseyi veliaht tayin ettiğinde,

¹⁴² Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 37-38.

¹⁴³ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 39.

¹⁴⁴ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 40.

bunun geçerliliği veliaht olan şahsın bunu kabul etmesine bağlıdır. a) Bir görüşe göre, veliaht tayin edenin ölümünden sonra uygun olan en kısa zamanda tayin edilen kişinin hilafet görevini kabul ettiğini açıklaması gerekir. b) Doğru olan diğer bir görüşe göre ise, veliaht tayin edenin halifenin ölümünden önce bu görevi kabul ettiğini bildirmesi gerekir. Önceden kabul beyanında bulunmalıdır ki, halifenin ölümü ile hilafet görevi hemen kendisine geçsin. Ölüm vakası yalnız vazifenin birinden diğerine geçişi içindir. Veliaht tayin edilende, veliaht tayin edildiği zamanda imam olabilme şartlarının bulması gerekir. İmam ise iki şahsı veliaht tayin etmiş de, birisini diğerine tercih etmemişse, onun vefatından sonra seçmenler heyeti ikisinden birini başkan seçer. Sonuç olarak şunu ifade edebiliriz ki, Maverdi'ye göre halifenin geçerli veliaht tayin etmesi, bunun için bir heyet tespiti hukuken geçerli olduğu gibi yalnızca seçmenler heyetini belirlemesi de geçerlidir. Bu durumlarda halifenin gösterdiği kimselerden birini seçmek gerekir.¹⁴⁵

Halifenin birden fazla veliaht tayini de mümkün olabilir. Halife iki veya daha çok veliaht tayin ederse, hilafet hususunu aralarında bir sıraya koyarsa, mesela, “Benden sonra halife falandır eğer o ölürse, falan hilafete geçsin, onun ölümünden sonra ise falandır” derse böyle bir tayin işlemi caizdir. Hilafet sırasıyla intikal eder. Hz. Peygamber Mute ordusuna Zeyd b. Harise'yi kumandan tayin ettiğinde, “Şayet o şehit olursa kumandan Cafer b. Ebu Talib'dir. O da şehit olursa kumandan Abdullâh b. Revâha'dır. O da şehit olursa Müslümanlar aralarından birini kumandan seçsin ve ona rıza göstereyinler.” buyurmuşlardır. Rasulullah (sav.) ne kadar harp komutanlığında böyle bir tasarrufta bulunmuşsa da, aynısı hilafet için de söz konusu olabilir. Ama bir itiraz olarak hilafetin sıfat ve şarta göre olduğu, komutanlıkların ise şartlara ve sığata bağılı olmadığı söylenirse, buna cevaben bunların hepsinin hükümlerinin hususi, uygulamasının genel olduğu, hilafetin de toplumun tümünü ilgilendiren bir iş olduğu söylenir.¹⁴⁶

Fakat veliaht tayin eden halife, “Falanı veliaht tayin etim” derse, “o da halifelik görevini yerine getirdikten sonra hilafet falan şahsındır” derse ikincinin halifeliğı muteber

¹⁴⁵ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 42-43, 47.

¹⁴⁶ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 48.

değildir. Sebebi ise ikincinin veliahtlığını ve halifelliğini, birincinin hilafet görevini yerine getirişine bağlamıştır.¹⁴⁷

2.3. Halifenin Vazifeleri

Maverdi'ye göre ister seçimle, ister veliaht tayiniyle tespit edilmiş olsun halife olduğu kesinleşmiş olan birinin bulunduğunu bilmek bütün İslam toplumunun vazifesidir. Şahsını, ismini, özel durumlarını bilmek ise o şahsı halife seçip ona biat edecekleri için yalnızca seçmenler heyeti için şarttır. Alimlerin çoğuna göre de, halife hakkında özlü bilgiye sahip olmak herkes için gereklidir, geniş bilgiye lüzum yoktur. Ancak halifeye hususi işi düşenin, halifenin ismini ve şahsını bilmesi icap eder.¹⁴⁸

Maverdi halifenin göreceği önemli işleri ve vazifelerini 10 başlık altında toplar:

- 1) Konulmuş kurallara, selefın icma ettiğı hususlara uygun olarak dini korumak muhafaza etmektir. Şüphecilere ve bidat ehli kimselere delillerle açıklamada bulunma ve doğru yolu göstermek de onun vazifesi sayılır. Halkı fesattan ve kötülüklerden uzaklaştırmak için gerekli cezaları tatbik etmelidir.
- 2) İhtilafların ve çekişmelerin çözümünde, kavgaların sona erdirilmesinde merhametin temininde dini hükümleri tatbik eder. Böylece zalim taşkınlık yapmaktan uzak tutulurken, mazlum da zayıf düşürölmekten korunmuş olur.
- 3) Topluluğı himaye, koruma, mal, can, her türlü yol emniyetini sağlamak suretiyle insanların yeryüzünde geçimlerini, kazançlar sağlamalarını temin eder. Yasak alanlardan ve başkalarının haklarına zarar vermekten insanları uzak tutmuş olur.
- 4) Allah'ın koyduğu emir ve yasakları aynen uygulamak, değiştirilmelerinin önüne geçmek, insanların haklarının ortadan kalkmasını önlemek ve hakları korumak uğruna cezalar tatbik etmek.

¹⁴⁷ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 51.

¹⁴⁸ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 51.

- 5) Müslümanların, zımmilerin ve Müslümanlarla anlaşmalı olanların kanlarına, hayatlarına, mallarına kastetmek isteyen, dini ortadan kaldırmaya teşebbüs eden düşmana karşı toplumun savunması için harp hazırlığı yapmak.
- 6) İslamiyet'in bütün dinlere üstün olduğu konusunda gerekli ispatı yapmak, Allah'ın ve toplumun hakkının ayakta tutulması için davete rağmen Müslüman olmayan kimselere karşı İslamiyet'e girinceye veya zımmiliği kabul edinceye kadar savaşmak.
- 7) Korku duyurmadan, zulüm ve baskı meydana getirilmeden dince ve içtihatça üzerlerine farz olan kimselerden zekat ve diğer vergileri, ganimetleri toplamak.
- 8) İsrâf ve cimrilik yapmaksızın, hazineden layık olanlara tam vaktinde yardımlarda, ihsanda bulunmak.
- 9) Vergilerin toplanması, halka nasihatın sağlanması için emniyet memurları ve nasihatçiler tayin etmek.
- 10) Topluluğun işleri ve durumları ile bizzat meşgul olmak, yakinen takip etmektir.

Maverdi bu düşüncelerini ayet ve hadislerle teyit eder. Allah Teâlâ: “Ey Davud, biz seni yeryüzünde halife yarattık o halde insanlar arasında hak ve adaletle hükmet, heva ve hevesine tabi olma ki bu, seni Allah yolundan saptırır.” (Sâd, 38/26) buyurmuştur. Hz. Peygamber'de “Hepiniz çobansınız ve hepiniz sürünüzden sorumlusunuz.” buyurmuştur.¹⁴⁹

2.4. Halife Olmaya Mani Haller

Halife yukarıda sayılan kamu görevlerini yerine getirirken Allah'ın hakkını her şeyden önce eda eder. Halife durumunu bozmadığı müddetçe topluluğun ona itaat etmesi, yardımda bulunması zorunludur. Bunlar da topluluk üzerinde halifenin hakkı, toplumun da görevidir. Maverdi daha önce sahip olduğu durumda bir değişiklik olan halifeyi hilafet makamından düşüren iki şart olduğunu düşünür: adaletten ayrılması ve bedensel noksanlıkların ortaya çıkması.

¹⁴⁹ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 52-55.

1. İlk kısımdaki engeller bir anlamda manevi-ruhi engeller olarak değerlendirilebilir. Adaletten ayrılması, bu yönden tenkit edilmesi yara alması onun bozukluğu, fıska sebebiyledir. Bu tür hilafete engel olan noksanlık ikiye ayrılır: a) Şehvetini kuvvetlendirmek, arzularına boyun eğmek suretiyle kötü işler işlemeye, yasak edilen şeyleri yapaya başlamak. b) Şüpheyi çeken işler; inançla ilgili şeyleri yapmak.¹⁵⁰

2. İkinci gruptaki engeller ise bir anlamda maddi-bedeni engeller olarak görülebilir. Bu anlamda halifenin bedeninde meydana gelen sakatlıkları Maverdi 3 kısma ayırır ve halifelğe engel olup olmamasına göre değerlendirmeye tabi tutar: 1) Beş duyusundaki noksanlıklar. Bu da 3 kısma ayrılır: a) Halifelğine engel olan noksanlık; görmesini ve aklını kaybetmesidir. b) Duyuların noksanlığının ikinci türü halifelğe engel değildir. Bunlar da burnun koku almaması ve tat alma duygusundaki bozukluktur. c) Duyuların noksanlıklarında halifelğe mani olup olmadığında ihtilaf konusu olan şey ikidir: onlar da sağırılık ve dilsizliktir. Bir grup işlerin yürütülmesine engel olduğunu düşünerek sağırılık ve dilsizliğin hilafeti düşüreceğini, ikinci bir grup bir takım işaretlerin dil ve kulak yerine geçeceğini iddia ederek halifelikten çıkarmayacağını iddia etmiştir. Üçüncü bir grup ise halife yazı yazmayı biliyorsa yazı maksadın ne olduğunu açıkça ifade edilebileceği için sağırılık ve dilsizliğin hilafeti düşürmeyeceğini iddia etmişlerdir. Maverdi'ye göre bu konuda birinci görüş en isabetli olanıdır.¹⁵¹

Kekemelik, pepelik, ağır işitme, sesleri işitebiliyor, haber verebiliyorsa halifelik görevinden çıkarıcı noksanlıklar sayılmaz. Halife olmadan önce var olan pepelik ve ağır duymanın halife olmaya mani olduğunu söyleyenler olduğu gibi, mani olmadığını söyleyenlerde mevcuttur. Delili ise, Hz. Musa Peygamberin lisanın pepe oluşudur. Peygamberliğe engel olmayan, halife olmaya da engel değildir.¹⁵²

Halifenin sakatlanması ve organlarını kaybetmesi durumunda nasıl hüküm verileceği de Maverdi'nin tartıştığı konular arasında yerini almaktadır. Halifenin azalarını kaybetmesi durumu 4 kısma ayrılır. a) halife olmaya ve devamına mani olmayan haller: Bunlar düşünmeye, hareket etmeye, ayakta durmaya, görünüşe tesir etmeyen arızalardır. b)

¹⁵⁰ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 55.

¹⁵¹ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 56-58.

¹⁵² Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 58.

ikinci grup, halife olmaya ve devamına mani olan noksanlık ve engellerdir: böyle bir şahıs topluma hizmetten aciz kalacağı için iki elin ve ayağın kesilmesi bu tür bir engel olarak görülebilir. c) Üçüncü tip noksanlık ve engeller halife olmaya kesin olarak engel olan, fakat halifeliğin devamına engel olup olmadığı tartışılan durumlardır. Bu şekildeki noksanlıklarla bazı işler yapılır ve bazıları ise yapılmayacaktır. İki elden veya iki ayaktan birinin olmaması gibi ki bu halife olmaya kesin olarak engel olduğu halde, sonradan ortaya çıkan bir durum ise kimi alimler hilafetin devamına mani olduğunu, kimileri de bir engel teşkil etmediğini iddia etmişlerdir. d) Dördüncü tip noksanlıklar gözlerden birinin çıkması, burunun kesilmesi gibi halife olmaya engel olduğu hususunda ihtilaf olup, halifeliğin devamına engel olmayan noksanlıklardır. Bu türlü noksanlık halifeliğin kesinleşmesinden sonra olursa bir engelliği yoktur. Çünkü arızaların halife görevlerinden herhangi birine tesiri gözükmemektedir. Halife olmadan böyle bir noksan mevcutsa iki görüş vardır. Bir görüşe göre: temel şartlardan biri olmadığı için halife olmaya engel hali yoktur. Diğer görüşe göre: Çünkü halifenin her bakımdan mükemmel olması gerekir, dolayısıyla bu durum halife olmaya manidir.¹⁵³

Halifenin yönetim işindeki tasarruflarında da zaman zaman noksanlıklar ortaya çıkabilir. Bu noksanlıklar iki kısma ayrılır. a) Hacir hali: Halifenin idarecilerinden, en yüksek memurlarından birinin devlet işlerini bir kötülük, su-i istimal yapmaksızın aksetmeden yürütmesidir. Böyle bir hal halifenin halifeliğine engel olmaz. b) Kuhre ise: Savaşta galip gelen düşman eline halifenin esir düşmesi, kurtulmaya da imkan bulunmamasıdır. Esir düşen halife adayı ise bu durum halife olmasına engeldir. Şayet halife olduktan sonra esir düşmüşse bir şekilde onu kurtarmak Müslümanların vazifesidir. Esaretten kurtulabileceği ümit ediliyorsa halifeliği devam eder, kurutuluşu mümkün değilse yeni bir halife tayini gibi bir yol da tercih edilebilir.¹⁵⁴

3. Halife'nin Tayin Ettiği İdareciler

Müslüman topluluğun idaresi ve işlerinin yürütülmesinde halife bir takım yardımcılara ve memurlara ihtiyaç duyar. Bunlar ana hatlarıyla Maverdi'ye göre dört kısımdır: 1. ilki herhangi bir yetki sınırlaması olmaksızın bütün işlerde halifeye naip olan vezirlerdir. Bunlar genel bir idare yetkisine sahip olan kimselerdir. 2. İkincisi eyaletlerin, bölge ve

¹⁵³ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 58-59.

¹⁵⁴ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 60.

belediyelerin valileri gibi özel işlerde genel mutlak bir idare yetkisine sahip olan idarecilerdir. Görecekları işler ve görev yerleri belirli, fakat o sahada genel bir yetki ve hareket serbestileri mevcuttur. 3. Üçüncüsü, baş kadı (Kadi'l-Kudat), Baş komutan, hudut muhafazaları, haraç ve zekat toplayanlar gibi genel işlerde özel bir idare yetkisi olan kimselerdir. Yani Bunlar özel bir idare yetkisini haiz olup o sahada her türlü iş yapabilirler. 4. Sonuncusu ise, özel işlerde özel idare yetkileri olan idareciler topluluğudur. Bir ülkenin bölgenin hakimi, haraç ve zekat toplayıcısı, sınır koruyucusu, ordunun komutanı gibi. Bunlar o muhitte, ülkede kendilerine ait sahada idare yetkisini sahiptirler.¹⁵⁵

3.1. Vezirlik

Halifenin en önemli yardımcısı ve tayin ettiğı idareci vezirdir. Zira birçok işi halife adına o yönetmekte ve yürütmektedir. Maverdi vezir isminin etimolojisi üzerinde durur ve onun farklı kelimelerden türetilmiş olduğunu ifade eder. Onun kökü ile ilgili üç farklı görüş vardır: Birincisi: “vezir” kelimesi, ağırlık anlamına gelen “vizr” kökünden türetilmiştir. Zira vezir, sultanın yüklerini taşır. İkincisi: Bel, sırt anlamındaki “ezr” kelimesinden türemiştir. Bu görüşe göre bedenın sırttan güç alması gibi, sultanda vezirinden güç alır. Üçüncüsü: Sığınak anlamındaki “vezer” kökünden türetilmiştir. Şu ayeti kerime buna örnektir, “Hayır, hayır! (Kaçıp) sığınacak yer, vezir yoktur.” Bu görüşe göre de vezir, sultanın görüş ve yardımına sığındığı kişidir. Zira siyaset vezir üzerinden işler ve gelir/gider işlerinin tümü ona tevdi edilmiştir. Maverdi vezirliğin iki kısma ayrıldığını ifade eder: a) Tam yetkili vezirlik (Vezareti Tefvizi), b) Yürütme Vezirliği (Vezareti Tenfizi).¹⁵⁶

3.1.1. Tam Yetkili Vezirlik (Tefvizi Vezirlik)

Halifenin tayin ettiğı bir kişidir ki, işlerin yürütülmesinde kendi görüş, fikir ve içtihadına göre serbestçe hareket edebilir. Bu türlü vezirliğe ilişkin Maverdi Cenab-ı Hakk'ın Hz. Musa'dan haber verdiği: “Bana kendi ailemden bir de kardeşim Harun'u vezir ver. Onunla sırtımı kuvvetlendir. Onu işimde ortak yap.” (Tâhâ, 20/29-30) ayetlerini örnek verir. Böyle bir vezirlik peygamberlik görevini ifada caiz olunca,

¹⁵⁵ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 62.

¹⁵⁶ Maverdi, *Edebü'l-Vezir*, s. 63.

halifelik için evleviyetle caizdir. Halifenin, kamunun işlerini görmede vermiş olduğu vekalet, vekilin bütün işlerde aynı kudrete sahip olduğunu göstermez. Ancak halifeye naip olarak hareket eder. Halifenin işlerine ortak olan vezirin, naipliği daha çok devlet işlerinin yerine getirilmesinde ve halifeliğe zarar verecek işlerin dışında, kendi kendine hareket etmesi gerekir.¹⁵⁷

Maverdi tam yetkili vezirin tayininde bazı şartların aranması gerektiğini düşünür ve bu şartlar nesep şartının dışında, bir halifede aranılan şartların aynısıdır. Tam yetkili vezirin görüşlerinin keskin, muteber ve makul olması için bir müçtehitte bulunması gerekli sıfatlar kendisinde bulunmalıdır. Hilafetteki şartlara ek olarak savaş ve haraç vergisi gibi işlere görevlendirildiğinde, bu işlere ilişkin yeterli bilgi sahibi olmalıdır. Bunları bazen bizzat yerine getirebilir, bazen de kendisine naip tayin edebilir. Ancak bu naip işe layık, kendi gibi biri olmalıdır. Vezire naip olacak kişideki şartlar vezirlik için aranılan şartların aynısıdır. Devlet işleri ancak böyle ağır ve önemli şartları taşıyan insanlarla yürütülebilir.¹⁵⁸

Tam yetki ile donatılmış olan vezirlik, tayin işlemi ile kesinleştikten sonra duruma bakılır; eğer genel bir vezirlik ise halifelikle vezirlik arasında bir farkın olması için iki şart uyulur: 1. Halife gibi mutlak etkili olması için, vezir işlerin idaresinde, yerine getirilmesinde, bazı tayin ve görevlendirme işlemlerinin geçerliliği konusunda halifenin önceden görüşlerini almalıdır. 2. Halife devlet işlerini asıl idare edecek, yürütecek, asıl fikir ve görüş sahibi olduğundan, vezirinin idaresinin doğru olup olmadığını, görüşlerine aykırı düşen bir şeyin olup olmadığını araştırır, kontrol eder.¹⁵⁹

Tam yetkili vezirin bizzat kendisinin hüküm vermesi, yargı işleri için hakimler tayin etmesi mümkündür. Halifenin görevi gibi görevleri yapabilir. Fevkalade yetkili mahkemelere (Mezalim Mahkemelerine) bakar, yargılamalarda bulunur, halkın şikayetlerini dinler, bu gibi işlere naip tayin eder. Tam yetkili vezir bu mahkemede hakimlik makamında yargı işi için aranılan geçerli şartları taşımaktadır. Bizzat savaş işlerini yürütür, komutanlar tayin eder. Görev sınırı içine giren işleri ya bizzat yürütür

¹⁵⁷ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 63-64.

¹⁵⁸ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 64.

¹⁵⁹ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 68.

yahut da naip tayin eder. Özet olarak belirtmek gerekirse şu 3 husus hariç halifenin yapabildiği her işi tam yetkili vezir de yapar.¹⁶⁰

1. Veliaht tayin etmek. Tam yetkili vezirin böyle bir yetkisi yoktur.

2. Halife, kendisinin hilafetten azledilmesini halkından isteyebilir. Tam yetkili vezirin halktan böyle bir azıl, af isteme yetkisi yoktur.

3. Halife vezirin tayin ettiğini azledilebilir, fakat vezir halifenin tayin ettiği memuru azledemez.

Halifenin onaylamadığı yahut karıştı çıktığı işler bile olsa, söz konusu bu üç işin dışında tam yetkili vezirin yaptığı tüm işler hukuken muteberdir. Vezirin yaptığı iş, bir eşya hakkında ve mali bir konuda giriştiği tasarruf, halifenin görüşlerine uygun olmasa da, artık o iş ve tasarruftan dönüş yapılmaz. Vezirin o konudaki rey ve içtihadı geçerlidir. Şayet vezir, vali tayin etmiş, ordu donatmış, bir harp planı hazırlamışsa, halifenin bu türlü tasarruflara karıştı çıkması, valiyi azletmesi, donatılan orduyu bir başka amaçla kullanması, harp plan ve idaresini daha iyi olan bir yöne değiştirmesi mümkündür. Halife bu işleri kendi şahsına ait hareket ve düşüncelerden istifade ederek yapar, şüphesiz ki halifenin düşünce ve hareketleri normalde vezirinin düşüncelerinden, görüşlerinden daha üstündür.¹⁶¹

Halife bir konuda daha önce ortaya koyduğu görüşünden dönebildiği gibi, vezirinin görüşünden de dönebilir. Aynı işe halife ve vezir farklı idareciler tayin etse, tayin edilen idarecilerden ilk tayin olunana bakılır, halifenin tayin ettiği daha önce ise muteberdir, vezirin tayin ettiği idareci olamaz. Vezirin tayin ettiği önce ise, halife de işe vezir tarafından bir idareci tayin olunduğunu biliyorsa, böyle olmasına rağmen aynı işe bir başka idareci tayin ederse bu durumda vezirin tayin ettiği idareci azledilmiş, halifenin yaptığı tayin muteber olmuş olur. Eğer vezirin idareci tayin ettiğinden halifenin haberi yoksa vezirin tayini geçerli, halifenin tayini ettiği idarecinin tayini muteber değildir. Çünkü ikinci idarecinin tayini birincinin tayin işlemi bilinmediğinden yapılmamıştır.

¹⁶⁰ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 68.

¹⁶¹ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 69.

Dolayısıyla önceden tayin edildiğinin bilinmesi durumu hariç ikinci tayin birincinin azli anlamına gelmez.¹⁶²

3.1.2. Yürütme Vezirliği (Tenfiz vezirliği)

Maverdi'ye göre tenfiz vezirliği, tefvizi vezirliğin görevlerini içermediğinden ondan daha sınırlı bir vezirlik olup, onun gerektirdiği görevler dört tanedir: Birinci görev sultan ile ülkede yaşayanlar arasında elçiliktir. Çünkü sultan, hacıpleri vasıtasıyla azametli kılınmış ve ahali ile doğrudan muhatap olmaktan korunmuştur. Bu nedenle ona, haşmetli bir elçi ve saygın bir vezir gerekir. Bu elçiye, sultandan getirdiği emir ve yasaklar hususunda itaat edilmeli, sultana halkın istek ve ihtiyaçlarını götürürken saygı duyulmalıdır.¹⁶³

Tenfiz vezirliğinin ikinci görevi, görüşlerini sultana bildirerek ve onunla istişare ederek ona yardımcı olmaktır. Çünkü sultanın görüş ve fikirleri kuvvetli olsa da işlerle bizzat o uğraşmamaktadır. Bu nedenle onun işlerine dair tam bir bilgisi olamayacağından işlerle ilgili bir fikir sahibi de olamaz. O kişinin aracılığıyla sultanın işlerle ilgili bilgisi oluşur. Zira görenle görmeyen, haber veren ile habere şahit olan bir değildir.¹⁶⁴

Tenfiz vezirliğinin üçüncü görevi; vezirin sultanın gören gözü, işiten kulakları gibi olması ve ona yardımcı olmasıdır. Vezir, görüp işittiklerini doğru bir şekilde sultanına iletmelidir. Çünkü o, sultana ortak yapılmış özel olarak seçilmiştir.¹⁶⁵

Dördüncü görev, vezirin memleket işlerine yönelik gayreti ifade edilir ve vezir, sulatanının rahatı ve huzuru için kendisi yorulacak, çağrıldığı zaman hazır olacak, tekrar çağrılmaktan bıkmayacaktır. Zira o, sultanın konuştuğunda dili, baktığında gözü ve tutuğunda elidir. Vezir, onun çağrısına icabet etmeli ve onun çağrılarından dolayı sıkılıp usanmamalıdır.¹⁶⁶

Maverdi yürütme vezirinin görevi olan işleri yürütürken şu sıfatlar şahsında bulundurması gerektiği kanaatindedir: Emanet, doğru sözlülük, tamahkar olmamak,

¹⁶² Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 70.

¹⁶³ Maverdi, *Edebü'l-Vezir*, s. 107.

¹⁶⁴ Maverdi, *Edebü'l-Vezir*, s. 108.

¹⁶⁵ Maverdi, *Edebü'l-Vezir*, s. 110.

¹⁶⁶ Maverdi, *Edebü'l-Vezir*, s. 111.

insanlarla arasında kin olmaması, erkek olmak, zeka ve anlayış sahibi olmak, heva ehli olmamak.¹⁶⁷

Maverdi tam yetkili vezirlik ile yürütme vezirliği arasında yetki farkları olduğunu düşünür. Bu farklar dörde ayrılır:

1. Tam yetkili vezir bizzat hüküm verebilir, fevkalade yetkili (Mezalim) mahkemelere yargı işlerine bizzat bakar. Yürütme vezirinin böyle bir yetkisi yoktur.

2. Tam yetkili vezir devlet işlerine idareciler tayin eder, yürütme vezirinin bu yetkisi yoktur.

3. Tam yetkili vezir yalnız başına orduyu sevk ve idare edebilir, harbe hazırlanır, yürütme vezirinin böyle işleri yapmaya yetkisi yoktur.

4. Tam yetkili vezir hazine mallarından harcamalarda bulunur. Hazine namına mallar, vergiler toplayabilir, yürütme vezirinin bu tür bir yetkisi yoktur.¹⁶⁸

Kısacası, Tenfiz vezirliği sadece bildirmekle sorumluyken tefviz vezirliği icraatta bulunmaktan sorumludur.¹⁶⁹

Yetki bakımından aralarındaki yukarıda zikredilen farkların yanında bu iki çeşit vezirlik için aranılan şartlarda da farklılıklar göze çarpmaktadır. Maverdi'ye göre bunları dört grupta toplayabiliriz:

1. Tam yetkili vezirlikte hürriyet şartı aranır, yürütme vezirliğinde aranmaz vezir köle bile olabilir.

2. Tam yetkili vezirlikte Müslüman olma şartı aranır, yürütme vezirliğinde böyle bir şart aranmaz.

3. Tam yetkili vezirlikte şer'i hükümleri bilme şarttır, yürütme vezirliğinde bilme şartı aranmaz.

¹⁶⁷ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 71-72.

¹⁶⁸ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 73.

¹⁶⁹ Maverdi, *Edebü'l-Vezir*, s. 111.

4. Tam yetkili vezirin savaş, vergi vb. konuları bilmesi şarttır, yürütme vezirliğinde ise bu şart aranmaz.¹⁷⁰

3.2. Eyalet Valileri

Maverdi'ye göre halifenin tayin ettiği devletin önemli kademesindeki görevlilerden ikincisi valilerdir. Tayin edilen vali tayin cihetine göre genel vali ve özel vali olmak üzere ikiye ayrılır.

3.2.1. Genel valilik

Maverdi genel valiliği iki kısma ayırır: a) Serbest bir tayin ile meydana gelen valilik, b) İstila suretiyle, mecburi bir tayin ve tanıma işlemi ile meydana gelen valilik. Halifenin valiyle serbestçe seçmesi ve ataması suretiyle meydana gelen valilik belirli işleri, görevleri kapsar. Serbestçe tayin olunan valilikte halife bir eyaletin, ülkenin halkının hepsini idare etmek, her türlü kamu işlerine bakmak için bir şahsı görevlendirir, tam bir yetki verir. Bu bakımından tayin olunan valinin sınırlı olan bütün işlerde genel olarak tam bir nezaret yetkisi vardır. Genel valinin göreceği işler yedi grupta toplanabilir.¹⁷¹

1. Vali bulunduğu muhitin ordularını sevk ve idare eder, halifenin belirttiği miktarda onların maaşlarını, yiyecek ve içeceklerini sağlar.
2. Muhakeme işlerine bakar, mahkemelere hakimler veya hakimler tayin eder.
3. Haraç, zekat ve benzeri kamu vergilerini toplar, bu maksatla memurlar tayin eder. Toplanan zekatı dinin belirttiği yerlere, muhtaç olan kimselere dağıtır.
4. Dini emirlerin tam olarak uygulanmasını sağlar, halkın namusunu korur, dini hükümlerin değiştirilmesine, yanlış uygulanmasına engel olur.
5. Allah ve kul haklarının ihlal edilmesi halinde suçlara cezalar tatbik eder. Hakların kötüye kullanılmasının önüne geçer.

¹⁷⁰ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 74.

¹⁷¹ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 78.

6. Cuma günleri ve diğer zamanlarda cemaate imam olur veya bu iş için bir kişi tayin eder.

7. Hacca gidenleri yolcu eder, geride bıraktıkları kimseleri dönüşlerine kadar korur.

8. Genel valinin bulunduğu ülke düşman yurduna sınırsa ve düşman tehlikesi mevcutsa bir sekizinci şart daha eklenir. Bu düşmanla savaş, savaşın sonucu elde edilen ganimetlerin taksimi ve bu ganimetlerin beşte birinin hazine namına alınmasıdır.

Maverdi böyle bir valiliğe tayin edilen şahıslarda tam yetkili vezirde aranılan şartların aranması gerektiği kanaatindedir. Çünkü aralarındaki fark yalnızca valinin idaresinin özel, tam yetkili vezirin idaresinin ise genel olmasıdır. Böyle durumlarda idareciliğin genel ve özel oluşu şartlarda değişikliği gerektirmez.¹⁷²

Maverdi valinin gelirleri ve vergileri iyi bir şekilde toplaması ve muhafaza etmesi için bazı şartlar öne sürer:

Birincisi; Fıtraten adil olmalıdır ki, adaletle davranması ve adil davranılmasını istesin.

İkincisi; Güvenilir olmalıdır ki, her şeyin hakkını verebilsin ve vermesini istesin.

Üçüncü; İşinin gerektirdiği yeterliliğe sahip olmalı ki, böylece işleri düzene koyabilsin ve onları akim bırakmasın.

Dördüncü; Yaptığı işe hakim olmalı ki, gelirlerin nereden elde edildiğini ve nasıl artırıldığını bilebilsin.

Beşinci; Muamelelerde merhametli olmalı ki, işlerinde zalimce ve ahmakça hareket etmesin.¹⁷³

Eyalet valisinin tayini halife tarafından gerçekleştirilmişse, halifenin ölümü ile vali azlolunamaz. Ama vezir tayin etmişse, vezirin ölümüyle vali azlolunmuştur. Çünkü

¹⁷² Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 79.

¹⁷³ Maverdi, *Edebü'l-Vezir*, s. 101.

halifenin tayini, bu konudaki tasarrufu kamu adınadır. Vezirin vali tayini ise kendi şahsı içindir, halifenin ölümü ile azlolunmuştur.¹⁷⁴

3.2.2. Özel Valilik

Maverdi'ye göre özel valiler orduyu, bir toplumu sevk ve idareye, topluluğun haklarının korunmasına, yasaklara halkın riayet etmesini temine ve benzer işlere dönük olarak tayin edilen devlet görevlileridir. Bu valilerin adliye, muhakeme, vergi ve zekat toplama işlerine karışması söz konusu değildir. Özel vali, fevkalade mahkemelere bakan hakimlerin bir hüküm uygulayacaksa, haksıza karşı hak sahibine yardım, geç ikrar ve itirafta bulunana karşı haklıyı koruma yönünden bu kararları, hükümleri yerine getirir. Çünkü özel vali zulmü, haksızlığı önlemekle, mütegalibe geçinenlerin önüne geçmekle, halk arasında iyilik ve merhameti sağlamakla görevlidir. Mahkeme genel yargılama hükümleri ile ilgili olup yalnızca hakimlere ait bir görevse vali buna bakmaz, bu tür bir ihtilaf valilik görevi ile ilgili olmadığından ülkesinin veya şehrin hakimine gönderir. Hakim hüküm verir, fakat hükmü yerine getirmekten aciz kalırsa, hükmün infazını vali yapar.¹⁷⁵

Hac işlerini organize etme de topluluğa yardım sayıldığı ve onun yapması uygun olduğundan dolayı bu valiliğin işleri arasında sayılır. Cuma ve bayramlarda imamlık yapmasına gelince, bir görüşe göre, bu işlerde hakimler özel valilerden daha çok tercih edilir. Şafi mezhebinin görüşü budur. Bir başka görüşe göre de, bütün valiler Cuma ve bayram namazları imamlığına daha çok layıktırlar. Hanefi mezhebinin görüşü de budur. Özel valinin bulunduğu eyalet düşmanla komşu bir yer ise, halifenin emri ve müsaadesiyle oraya karşı savaşır. Şayet düşman ansızın vali üzerine hücumla geçerse halifenin iznini beklemeden derhal karşı koyup, savaşa girer. Çünkü görevlerden biri de, toplumun haklarını korumak, topluma gelecek iç ve dış tehlikeleri önlemektir.¹⁷⁶

Özel valide aranacak şartlar, yürütme vezirindeki şartların ve vasıfların aynısı olup onlara iki şart daha eklenir. İlave şartlar: 1. Müslüman olmak, 2. Hürriyet. Bu iki şartın aranmasının sebebi, dini işleri de idare etmesidir. Zimmilik veya kölelik bu görevleri yerine getirmeye engeldir. İlim ve hukuk bilgileri aranmaz. Ama alim veya hukukçu

¹⁷⁴ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 82.

¹⁷⁵ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 82-84.

¹⁷⁶ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 84.

olan kimseler diğerlerine tercih edilir. Her ne kadar görevleri bakımından farklılaşsalar da işleri yürütürken genel olarak ikisi de aynı şekilde hareket ettiği için genel valiliğin şartları tam yetkili vezirliğin şartlarının aynıdır. Özel valiliğin şartları genel valilik şartlarından “alim olma” şartıyla biraz daha sınırlıdır. Valiliği genel olan, olaylar karşısında hüküm vermekle de görevlidir, özel valilik içinse bu söz konusu değildir. Her iki valinin görevleri icabı belirli işleri yaparken halifenin görüşünü almalarına lüzum yoktur. Halifenin iznini almışlarsa bu hal ona itaati gösterir. Valilik görevlerinin haricinde bir iş çıkmışsa halifenin fikrini ve emrini beklerler, onun emri ile hareket ederler. Halifenin emrini beklemekle vakit kaybı ve tehlikenin yayılması söz konusu ise, hemen tehlikenin giderilmesine çalışırlar, yaptıkları iş ve sonucuna ilişkin halifenin onayı beklenir.¹⁷⁷

Maverdi'ye göre valinin gelirler ve giderler konusunda bazı şartlara sahip olması gerekir: Birincisi, orduya ve ona eşlik edenlere ödenen sabit ve belirlenmiş ücretlerdir. Bu göreve getirilmek için, ücretlerin miktarlarını ve kime, nereye ödeneceğini bilmek şarttır. İkincisi, hediye ve sonradan ortaya çıkacak ihtiyaçlara binaen yapılan harcamalar (nafaka) gibi arazi giderlerdir ki, idareci bunları sadece ödemekle memurdur. Bu iş için görevlendirilmede, amirin gaye ve emirlerini bilmek şarttır. Üçüncüsü, maslahat ve nafakalara harcanan giderler gibi tamamen idarecinin inisiyatifine bırakılmış arazi giderlerdir. Bu görev, içtihat yapabilmeyi ve takdir hakkı kullanabilmeyi gerektirdiğinden güvenilir olmak şartı ile beraber üç şart daha vardır: Birinci şart haksız harcama yapmamaları için görevlerin giderlerin nereye harcanması gerektiğini bilmesidir. İkinci şart görevlinin ne israfa, ne de cimriliğe kaçacak biçimde harcamalarda iktisatlı olmasıdır. Üçüncü şart ise ücret ve paraları tam ayarında tutmasıdır ki, ne zora başvurarak fazladan almış olsun, ne de aldansın.¹⁷⁸

3.3. Ordu Komutanları Tayini

Halifenin tayin ettiği önemli görevlilerden birisi ordu komutanlarıdır. Maverdi komutanı tayin etme işini, ordu komutanı ve dahili işler için tayin olarak iki kısımda ele alır. Harplerde komutan tayini müşriklerle savaşmaya mahsustur ki bu iki türdür. a) ordu politikasına, harbi sevk ve idareye tayin edilen komutan, diğer adıyla özel

¹⁷⁷ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 84-85.

¹⁷⁸ Maverdi, *Edebü'l-Vezir*, s. 102.

komutanlık. Bu komutanlıkta aranılan şartlar özel valilikte aranılan gibi şartlardır. b) ganimetleri taksim, sulh anlaşması yapma dahil, savaşa ilişkin bütün yetki ve görevlerin verildiği komutanlıktır ve buna genel komutanlık denir. Burada da genel valilikte aranan şartlar aynen istenir. Harp komutanlığı, taşıdığı hükümler bakımından özel idarelerin en geniş, kısımları en çok olanıdır.¹⁷⁹

Ordu komutanının çeşitli vazifeleri vardır ki, bunlardan ilki ordunun sevk ve idaresidir. Bu konuda şu şartlara riayet edilmelidir: ilk olarak ordu bir yere sevk edilirken en zayıf askerlerin bile savaş mahalline erişebileceği şekilde bir hareket tarzı benimsenmelidir. İkinci olarak askerleri taşıyacak vasıtalar temin edilmelidir. Üçüncü olarak savaşta profesyonel ve gerektiğinde gönüllü askerlerden yararlanılmalıdır. Dördüncü olarak bu her iki gruptan askerlerin her türlü özelliğini komutan çok iyi bilmelidir. Beşinci olarak her bir grup asker için bir kod adı belirlenmelidir. Altıncı olarak askeri isyana teşvik eden ve düşmana casusluk ve istihbarat desteği verenlere karşı uyanık olunmalıdır. Son olarak savaş esnasında kendisiyle akrabalık ya da fikir anlamında ortak olsun, olmasın kimseyle ayrı düşmemelidir.¹⁸⁰

Komutan ikinci olarak savaşın idaresi ve düşmanla savaşma işiyle meşguldür.¹⁸¹ Üçüncü olarak komutan orduyu sevk ve idare eder ki; bu konuda bilinmesi ve yapılması gereken on çeşit vazife vardır:

1. Orduyu daima uyanık, hazır bir halde tutmak, gafillığe, tembelliğe düşürmemek.
2. Düşmanla savaşabilecek kritik bir arazi kesimi aramak.
3. İhtiyaç zamanında asker için gerekli yiyecek, içecek vb. ihtiyaç malzemelerini ve savaş vasıtalarını önceden temin etmek.
4. Düşmanın durumunu öğrenmek ve güçlü bir istihbarata sahip olmak.

¹⁷⁹ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 88.

¹⁸⁰ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 88-92.

¹⁸¹ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 92.

5. Orduyu savaş anında bir tertip ve düzene koymak, ordunun çözülüp dağılmasını önlemek için tedbirli olmak.

6. Moral bakımından askeri en yüksek seviyede tutmak ve askeri zafer konusunda potansiyel sahibi kılmak.

7. Askerlere sabır telkin etmek ve belalara göğüs germe tavsiyesinde bulunmak.

8. Karışık konularda bilgi sahibi uzmanlarla istişarede bulunmak ve durum analizi yapmak.

9. Orduda disiplini sağlamak, Allah'ın emrine uygun biçimde haklar, emirler ve cezalar konusunda gereğini yapmak.

10. Askerin ticaret, ziraat vb. şeylerle uğraşmaktan menedilmesidir. Zira bunlarla meşguliyet askeri düşmana karşı sabırsızlığa, askerliğe ve savaşıma karşı samimiyetsizliğe ve önem vermemeye sevk eder.¹⁸²

Maverdi'ye göre ordu komutanının askerler üzerinde hakları vardır. Maverdi savaşçıların iki görevinden söz eder: 1. Allah'a karşı vazifeleri, 2. Baştaki komutanlarına karşı vazifeleri. Allah'a karşı vazifeleri dörttür:

1. Ordular karşılaştığında düşmanla sabırla çarpışmak, yenilgiye uğramamak için sayısı ne olursa olsun onlarla savaşıma devam etmek.

2. Askerler, komutanın girişmiş olduğu savaşın Allah'ın dinine yardım, ona karşı olan dinlerin iptali için yapıldığını bilmelidir.

3. Emanetlere riayet edip elde etikleri ganimetleri getirip teslim etmek. Mücahitlerin hiçbirisi, ganimetler harbe iştirak edenler arasında taksim edilmeden hainliğe teşebbüs etmezler. Düşmandan temin edilen her ganimet malında bütün savaşçıların hakkı vardır.

¹⁸² Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 101-104.

4. Allah'ın haklarından olan dördüncüsü de askerlerin müşriklerden yakın akrabalarına karışı meyletmemeleri, sevgi beslememeleridir. Çünkü Allah'ın hakkı en lüzumlu, Allah'ın dinine yardım da en önemli bir iştir.¹⁸³

Savaşçıların baştaki komutanlarına karşı vazifeleri ise dörttür:

1. Komutana, uyma, itaat, idaresi altına girme. Çünkü komutanın onlar üzerinde idareciliği tayinle olmuştur. İtaat de idareciliğinin bir sonucudur. Ayeti kerime: “Ey iman edenler, Allah’a itaat edin, Peygambere ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin.” (Nisa, 4/59) buyurmuştur.

2. Askerler işlerini komutanlarına havale etmeli, idarelerinde onu vekil bırakmalıdırlar. Böylece görüş ve fikir ayrılıkları olmaz, dirlikleri bozulmaz.

3. Komutanın emirlerini derhal yerine getirmek, yasakladığı, sakındırdığı şeylere de teşebbüs etmemek. Çünkü emirlere uyma ve yasaklardan sakınma itaatin bir gereğidir. Şayet komutanın emrettiğini yapmayıp yasaklarından sakınmazlarsa, komutana muhalefet etmeleri sebebiyle durumlarına göre aşırı gitmemek üzere komutan onları cezalandırır.

4. Komutanla askerleri, komutanın ganimetleri taksiminde ihtilafa düşmemeli, komutanlarının ganimetleri aralarında adaletle taksim etmesinden memnun olmalıdırlar. Ganimetlerin taksiminde şerefli ile daha az şerefliyi kuvvetli ile zayıfı Allah (cc.) bir tutmuştur.¹⁸⁴

Maverdi komutanın beşinci görevi olarak, savaş ne kadar uzarsa uzasın komutanın savaşa sabretmesi gerekir, savaştan kaçmak yasaktır.¹⁸⁵ Son olarak da komutan aşırılığa kaçmadan düşmanı yıldırmak için bir takım ağır tedbirler ve saldırılar yapabilir.¹⁸⁶

Halife tıpkı devletin dış düşmanlarıyla savaşmak için komutan tayin ettiği gibi, devletin dahili işleri için de bir komutan tayin etmelidir. Bu komutanın uğraşacağı işler daha çok iç isyanlar kabilinden şeylerdir. Maverdi içerde ortaya çıkan bu kabildeki savaş ve

¹⁸³ bk. Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 104-109.

¹⁸⁴ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 110-111.

¹⁸⁵ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 112.

¹⁸⁶ bk. Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 117-120.

mücadeleyi üç başlık altında ele alır. 1. Dinden çıkanlarla, 2. Kanuna karşı gelen, taşkınlık çıkaranlarla, 3. İç isyanda bulunan, savaşa teşebbüs edenlerle savaş.¹⁸⁷

1. Dinden çıkanlarla savaş; İster Müslüman doğup, ister kafir iken Müslüman olsun, İslam dininde olup da sonradan bırakıp çıkanlara karşı yürütülen savaştır. Yeni seçilen dinin semavi olup olmaması arasında bir fark yoktur. Hakikat olan, dini kabul, bütün hükümlerine uymaktır. Ondan çıkan için de o dinin bu konudaki hükümleri aynen uygulanır. Hz. Peygamber de: “Kim dinini değiştirirse onu öldürünüz.” buyurmuştur.¹⁸⁸

2. Asilerle savaş; Müslümanlardan bir grup azar, topluluğun görüşüne muhalefet eder, yeni uydurulan bir mezhebe girerlerse duruma bakılır. Bu inançla başkana yardım etmekten, itaatte bulunmaktan vazgeçmez, başlı başına bir ülke seçmezler, ayrı ayrı harekette bulunmazlarsa, aralarında devletin kanunları yürürlükte olursa kendi hallerine terk edilir, savaşılmaz hukuki olarak leh ve aleyhlerine adil hükümler tatbik edilir. İslam toplumundan fikir yönünden ayrılan bir grup, halifeye itaatten kaçınır vergi vs. devlete karşı olan görevlerini yerine getirmezlerse onlarla savaşılr.¹⁸⁹

3. İç isyanda bulunan, savaşa teşebbüs edenlerle savaş; bir grup fesatçı toplanıp silah zoruyla bir şehri alır, yol keserse, yol emniyetini bozar, ihlal eder, malları yağmalar, insanları öldürürse bunlar savaşa teşebbüs etmiş sayılırlar. Bunlarla savaşılr ve onlara ağır cezalar tatbik edilir. Ayeti celile de: “Allah’a ve Resulüne harp açanların, yeryüzünde yol kesmek suretiyle fesatçılığa koşanların cezası, ancak öldürülmeleri ya asılmaları yahut sağ elleriyle sol ayaklarının çaprazvari kesilmeleri yahut da bulundukları yerden sürülmeleridir.” (Maide, 5/33) buyurulmuştur.¹⁹⁰

3.4. Yargı, Hakimlik

Halife ya da Melik’in seçeceği kamu görevliler arasında, kadıların seçimi büyük bir önem taşır. Bu makama dindar, iffetli, alim, fakih, basiretli, güvenilir ve kuvvetli kişilerden birisi seçilmelidir. Eşit durumda olanlardan daha bilgili daha takva sahibi ve daha ehliyetli olana öncelik verilmelidir. İmam Maverdi’ye göre seçilen kadı bilgi ve

¹⁸⁷ Maverdi, *el-Ahkamü’s-Sultaniyye*, s. 121.

¹⁸⁸ Maverdi, *el-Ahkamü’s-Sultaniyye*, s. 121-122.

¹⁸⁹ Maverdi, *el-Ahkamü’s-Sultaniyye*, s. 127-128.

¹⁹⁰ Maverdi, *el-Ahkamü’s-Sultaniyye*, s. 132.

takvasının yanında kuvvet ve kudret sahibi olmasına dikkat edilmeli hak ile hüküm ederken zayıflık ve acizlik göstermemelidir.¹⁹¹ Maverdi'ye göre yargı işlerine bakan kimselerin atanmasında bazı şartlar aranır. Maverdi yedi başlık altında bunları ele alır:

1. Erkek olmak: Baliğ, bir erkek olma şartı aranır. Olgun olmayanların kendilerine dönük yapacakları işler hukuken muteber olmadığından, başkalarına dönük yapacakları işler hiçbir şekilde muteber olmaz. Kadınların hakimlik yapıp yapamayacağı konusu tartışmalı olmakla birlikte Maverdi'nin buna pek sıcak bakmadığı görülmektedir.¹⁹²

2. Zeka: hakimlik yapacak kişinin zorunlu ve gerekli her bilgiyi anlayacak bir zekaya; iyiyi, kötüyü ayırt eden, unutkan ve gafil olmayan, zor meseleleri güçlük çekmeden açıklayan, karışık meseleleri çözen bir kafa yapısına sahip olması gerekir.

3. Hürriyet: hürriyetinden yoksun bırakılmış kimseler ve köleler de halim olamaz Kendi iradesi noksan olan kimse bir başkasının iradesine etki edemez. Kölelik şahitliğe engel olduğu gibi, hakimliğe, hükümlerin infazına da daha fazla etki eder.

4. Müslümanlık: Şahitlikte arandığı gibi hakimlikte de kişinin Müslüman olması şarttır.¹⁹³

5. Adalet: Her tür devlet memurluğunda aranan bir şarttır. Adaletten maksat: Doğru sözlü, iffetli, emanete uyan, haramlardan, günahlardan sakınan, şüpheli işlerden uzak duran, rızalı ve rızasız işleri ayırt eden, din ve dünya işlerinde aynı hassasiyeti koruyan kimse demektir. Böyle olan biri her türlü memuriyete atanır, şahitliği kabul edilir. Bu şartın içine giren sıfatlardan birisi olmazsa şahitliği dinlenmez, hükümlerine uyulmaz, dolayısıyla hakim de tayin edilemez.

6. Vücut Sıhhati: Göz ve kulağı sağlam olmak hakim tayin edilmenin şartlarından. Hakkın ispatı, doğru ile yalan, haklı ile haksız ancak görme ve işitme ile anlaşılır. Bu şart bulunmayan kimse idareci ve hakim olamaz.

7. Hukuk Bilgisi: hakim tayin edilecek kişinin hukukun temel konularını (Usul) ve bu konulara bağlı diğer meseleleri (Furu) iyi bilmesi gerekir. Şeri hükümlerin usulü dördttür.

¹⁹¹ Sarıbiyık, s. 103.

¹⁹² Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 137.

¹⁹³ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 138.

a) Kurandaki ahkamlar ayetlerine ilişkin nasih-mensuh, muhkem-müteşabih, umum-husus, mücmel-müfesserinin bilmesi gerekir. b) Rasulullah (sav.)'ın sabit olan sözleri veya fiili sünnetlerini, tevatür, meşhur veya ahad yolla geliş tarzını, fasitlerini, mutlak olarak mı, yoksa bir sebeple mi yapıp söylendiğini bilmektir. c) Selefin icma ettikleri hükümleri, ihtilaf gösterdikleri yerleri bilmek ve buna göre de ihtilafli hükümlerde içtihadı, görüşü ile hüküm etmek. d) Önceki asır aralarda sabit olmayan fûrua ait bir konuda kıyası ve bunun sebeplerini bilmek, yeni hadiselerle uygulamak suretiyle hak ile batılı ayırt etmek. Hakimin ilmi bu dört şeri, hukuki esası ihtiva ederse dinde müçtehit sayılır. Hükmeder, fetva verir, hükmetmesi, fetva vermesi istenir.¹⁹⁴

Maverdi'ye göre hakimin hakimliği ya genel ya da özel olur. Genel bir hakimse on grup işe bakar:

1. Ya sulh ile yahut verdiği kararı zorla tatbik etmek suretiyle anlaşmazlıkları, ihtilafları ve düşmanlıkları çözüme kavuşturmak.
2. Hak ihlali durumunda hakları haksızdan alıp hak sahibine vermek. Bu delillere göre ya da ikrarlarla olur.
3. Delilik ve küçüklük gibi, hukuki işleri yapamaya engel durumları olanlara veli tayin etme, sefih ve iflas etmiş olanların mallarını ve haklarını korumak, yaptıkları anlaşmaları düzeltmek için kısıtlamalar getirmek (Hacr altına almak).
4. Nafakalara bakmak, usulün hakkını korumak, fûruun geçimini sağlamak, nafakayı verecek yerden alıp alacak kişiye vermek.
5. Vasiyetleri yerine getirmek, vasiyet yapanın şartlarına uymak.
6. Yetim ve kimsesiz olanları denkleriyle evlendirmek.
7. Suçlulara cezalar vermek, Allah'ın hakkını ve kanunu ihlal etmemek ve davaya tarafsız bakmak.

¹⁹⁴ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 139; bk. Sarıbıyık, s. 103-104.

8. Kavga ve çekişme barındırmasa da iyi işleri kontrol, kamu yararını muhafaza etmek.

9. Mezalim işlerine bakan hakim hak ve doğrunun ortaya çıkmasında işin safahatına göre şahitleri dinler, kendisine vekil tayin eder. En güvenilir delil olması bakımından tarafların ikrarı halinde ise o kişiler uyuşmazlığa da bakar.

10. Kuvvetliyle zayıf, üstün olanlar ve aşağı olanlar arasında eşit ve adaletle hükmetmek.¹⁹⁵

Maverdi, toplumun huzur ve saadatinin temini için halifenin önce kendisinden başlayarak her türlü zulmü önlemesini ve adaletin gecikmemesi için önlem alması gerektiğini ifade eder. Maverdi'ye göre sultanın halka zulmetmemesi ve onları yakın çevresinin ve görevlilerinin zulmünden koruması gerekir. Kendisi ve görevlileri Müslümanların canlarına, mallarına ve ırzlarına göz dikmemeli ve onlara kendiliğinden şefkatle muamele etmelidir. Maiyeti altındaki insanlara zulmetmesi bir sultan için düşüklük ve alçaklıktır. Hakim bir zulüm yapmış ve hasmı kendisinden davacı ise onunla mahkeme olmaktan kaçınmamalı, hakim huzurunda mahkeme olunmalı, haksız görülürse hasmına hakkını ödemelidir. Hakimin bu uygulaması halka güven verecek, zalimleri insanlara zulmetmekten sakındıracak, mazlumlara da cesaret verecektir.¹⁹⁶

3.5. Nüfus İşleri

Maverdi halifenin ilgilenmesi gereken alanlardan biri olarak nüfus idaresini görür. Ona göre nüfus idaresi şerefli olanlar ile onlara denk olmayanların soylarını tespit ve koruma, soylu olanların idare işlerine getirilmesi vb. maksatlarla ihdas edilmiştir. Nüfus işlerini koruma ve gözetme üç şeyden biri iledir. Ya bizzat devlet işlerini yürüten halife tarafından, ya tam yetkili vezir veya genel vali tarafından yahut da tam yetkili vezir veya genel vali tarafından görevlendirilen şahıslarca yürütülür. Maverdi nüfus idareciliğini genel ve özel nüfus idareciliği olarak iki kısma ayırmış, insanların soy ve

¹⁹⁵ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 145-147.

¹⁹⁶ Sarıbiyık, s. 106.

akrabalarının tespiti, doğum ve ölüm kayıtlarının tutulması gibi birçok vazifelerine değinmiştir.¹⁹⁷

3.6. Dini Vazifelerin Yürütülmesi Namazlara İmam Tayini Ve Hac İdaresi

Maverdi'ye göre halifenin yürütülmesini takip etmesi gereken dini vazifelerden en önemlileri namaz imamlığı ve hac idaresidir. Yapılacak işlerden birincisi selatin camilere ve halk camilerine imam tayinidir. Cemaatle kılınan namazlar için bu konuda ehil birinin seçilmesi gerekmektedir. Maverdi tayin edilecek imamdaki şu şartların aranması gerektiğini ifade eder: 1- Erkeklik, 2- Dürüstlük, adil olmak, 3- İyi okuyuculuk (Karilik), 4- Fakihlik, 5- Dilinin kekeme olmaması, sözlerinin anlaşılabilir olması.¹⁹⁸

İmamlık; beş vakit namaz için, Cuma imamlığı ve mendub namazlardaki imamlık olmak üzere üç kategoride ele alınır. Selatin camilerde cemaat çok olup halifenin de namaz kıldığı yerlerdir. Halifeden başkasının buralara imam tayini caiz değildir. Sebebi ise halkın alakasını celp etmektir. Halifenin imam tayin etmesi sünnet sayılır. Halife hazırken halifenin tayin ettiğinden başkasının imamlık yapması uygun olamaz. İmam bulunmaz da başkasını vekil tayin ederse o kişi imam olabilir. Eğer halife tayin etmemişse bir başkası izin alır ve namaz kıldırır.¹⁹⁹ Cuma namazı kimilerince devlet reisinin yapması gereken işlerden sayılır. Ancak devlet reisi veya naip tayin edeceği birinin hazır bulunması da sahih kabul edilir.²⁰⁰ Cemaatle kılınan sünnet (Mendub) namazlarına imamlık beş yerdedir. 1) İki bayram namazı, 2) Ay ve Güneş tutulması namazları, 3) Yağmur duası namazı. Bu namazlar cemaatle kılınabileceğinden imam tayini mendubtur fakat tek başına da kılınabilir.²⁰¹

Namazdan sonra Hac işleri gelir ve iki kısımdır: a) Hac yolculuğunu idare: bu bir tedbir, siyaset ve liderlik işidir. Hac yolculuğunu idare edecek kişide bazı şartlar aranır ki bunlar; kendisine uyulur, keskin görüş, şecaat, heybet ve doğruluk sahibi olma vb. şartlar olarak sıralanabilir.²⁰² b) Hac emirliği, idareciliği: Hac ibadetini ibadet olarak

¹⁹⁷ Bk. Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 187-193.

¹⁹⁸ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 197.

¹⁹⁹ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 194-195.

²⁰⁰ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 199.

²⁰¹ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 202.

²⁰² Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 208.

yerine getirmek için rehberlik ve yardımda bulunan bir kişidir ve namaz için tayin olunan imamın durumu gibidir. Namaz için imam olacak kimsede aranılan gerekli şartlar Hac ibadetini yaptıracak için de aranır. Fazla olarak aranan şart, Hac hakkında tam bilgi sahibi olmaktır.²⁰³

3.7. Mali Konuların Yürütülmesi: Zekat, Feyy Ve Ganimet, Cizye Ve Haraç, Toprakların İşlenmesi

Mali konular İslam toplumunun hayatını devam ettirebilmesi için sıkı bir şekilde takip edilmesi gereken önemli bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla İslam toplumunun genel refah ve yararı için halifenin bu konularda tedbir alması gerekmektedir. Maverdi bu konuları ayrıntılı olarak ele almaktadır, fakat biz aşırı düzeyde ilmiyal bilgilere kaçmaktan sakınmak adına bu konulara kısaca değineceğiz.

1- Zekat, Zekat da sadaka anlamındadır. Zekat ve sadaka isim olarak ayrı ayrı kelimelerse de her ikisi aynı şeye isim olarak verilmiştir. Bir Müslümanın malından zekattan başka bir dini vergi alınmaz. Hadis Şerifte de: “Malda, zekattan başka bir hak yoktur.” buyrulmuştur. Zekat hakikaten veya hükmen çoğalma kabiliyeti olan, sahibi tarafından meşru yollardan kazanılan mallardan alınan layık olanlara bir yardım anlamını taşıyan farz ibadettir. Zekata tabi olan mallar iki kısımdır:

1- Açık mallar: Gizlenmesi imkansız olan mahsuller, meyveler, hayvanlar gibi mallardır.

2- Gizli mallar ise: Gizlenmesi mümkün olan altın, gümüş ve ticaret mallarıdır.

Bir kimse zekat memurluğuna tayin edilince üç görevi söz konusudur. a) Zekatı hem toplamak, hem de dağıtmak için tayin edilir. b) Zekatı toplamaya tayin edilir. c) Zekat işlerine genel tayin yapılır.²⁰⁴

2- Feyy ve Ganimet Malları: Müşriklerden sağlanan veya müşriklerden alınan mallardır. Feyy ve Ganimet malları hüküm bakımından bir birinden ayrı oldukları gibi, dört yönden de zekat mallarından ayrılır.

1. Zekat Müslümanları artmak için alınır. Feyy ve ganimet ise, kafirlerden intikam için alınır.

²⁰³ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 212.

²⁰⁴ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 218-220.

2. Zekat, harcanacağı yerler ayetle gösterilmiştir. İctihat yapılmaz, bu yerlerin dışında yerlere harcanır. Feyy ve ganimet ise, devlet ve hukukçular icthadına göre harcanır.

3. Zekat malları, mal sahibi, zekat almaya hakkı olanlara dağıtılır. Feyy ve ganimet malları elinde bulunduranlar bunların dağıtımını yapmaz. Halifenin veya yetkili bir şahısın görevlendireceği kimse dağıtım yapabilir.

4. Zekatla Feyy ve ganimetin sarf olunacağı yerler ayrı ayrıdır.²⁰⁵

3- Cizye ve Haraç: Cizye ve Haraç üç hususta birlik, üç hususta da ayrılık gösterir.

1. Cizye ve haracın birleştiği üç hususu: 1- Cizye ve haraç müşriklerden, küçüklüklerini, seviyece Müslümanlardan aşağı durumda oluşlarını, alçaklıklarını göstermek için alınır. 2- Her ikisi de feyy sahiplerine harcanan, kamu işlerinde kullanılan mallardır. 3- Her iki vergi de her yıl gerekli süreyi doldurunca alınır.

2. Ayrıldığı noktalar: 1- Cizye vergisi İslam hukukunun kaynaklarında tespit edilmiştir; hakkında dini hüküm vardır. Haraç icthatla sabittir. 2- Cizyenin en az miktarı dini hükümle, en fazla miktarı icthatla sabittir. Haracın en az ve en çok miktarı icthatla sabittir. 3- Cizye vergisi, kafir kalındığı sürece alınır. Müslümanlıkla düşer. Haraç kafir ve Müslüman iken alınır. Müslümanlıkla düşmez.²⁰⁶

3.8. Divanların Tesisi

Halifenin yaptığı önemli işlerden biriside divanlar tesis etmek ve bunun hükümlerini belirlemektir. Divan devlet idaresine ait mallara, yapılan işlere, bu işlerde çalıştıran asker ve diğer memurlara ait kayıtları tutmak, saklamak için kurulan yerdir. Divan denilmesinin sebepleri hakkında iki rivayet vardır.²⁰⁷

1. İran hükümdarı bir gün delilerin kayıtlarını tutan katiplerine uğrar. Oradaki katiplerin, kendilerini deli olarak düşündüklerini görür ve onlara “divane” (Deliller) der.

2. Divan kelimesi Farsça’da şeytanlara verilen isimdir. Devlet katipleri de devlet işlerini iyi anlayıp mütehassıs olduklarından gizli açık her türlü devletin işlerine vakıf

²⁰⁵ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 241-242.

²⁰⁶ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 271-272.

²⁰⁷ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 374.

bulunduklarından onlara da “divan” ismi verilmiştir. Sonra bu ismi çalıştıkları yere için de kullanmışlardır.²⁰⁸

Müslümanlıkta divanı ilk tesis eden, Halife Hz. Ömer olmuştur. İnsanlar onun divan tesisi sebebinden ihtilaf etmişlerdir. “Bir kısma göre: Ebu Hureyre, Bahreyn taraflarından pek çok mallarla birlikte, Medine’ye Hz. Ömer’e gelir. Hz. Ömer, Ebu Hureyre’ye, “Ne kadar mal getirdin? 500000 dirhem. Hz. Ömer bu malları bulundu için o mallar helal kaynaklardan mıdır?” der. O da, bilmiyorum, ancak şu gördüklerin biliyorum; der. Bu konuşma üzerine Hz. Ömer minbere çıkar, Allah’a hamd ü senadan sonra topluluğa, “Ey insanlar biliniz ki bana pek çok mal geldi isterseniz bu malı sizlere ölçerek, isterseniz sayarak dağıtayım. Bu konuşma üzerine cemaatten biri, ey müminlerin emiri, ben İranlıları gördüm, onlar bir divan kurarlar. Dağıtım işlerini o divan görür, malları bir deftere kaydeder. Sen de bir divan kur, mal dağıtımını onlar görsün, herkes deftere göre alsın, kimin ne aldığını oraya yazılsın. Bu söz üzerine Hz. Ömer Defter ihdas eder, malları ona göre taksim ettirir.”²⁰⁹ Divanlar insanların bir tertip ve sıraya konması için kurulduğu gibi, vergilerin ödenmesi ve malların toplanması için kurulan divanlara, savaş divanlarına, memur tayin ve azil divanı vb. birçok divanın kurulduğuna da rastlamaktayız.²¹⁰

²⁰⁸ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 374.

²⁰⁹ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 374.

²¹⁰ Bk. Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, s. 380-411.

SONUÇ

Düşünce tarihi içerisinde devlet ve siyaset konularında fikir üreten birçok ilim adamı ve düşünürle rastlamaktayız. İnsanların tek başına hayatını sürdüremeyeceği ve hayatını sürdürmek ve ulaşması gereken yetkinliklere erişmek için bir topluma ihtiyaç duyacağı birçok düşünür tarafından kabul edilmiş bir görüş olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunu ifade ederken de kökeni eski filozoflara kadar giden insanın siyasal ve medeni bir varlık olduğu yani Müslüman düşünürlerdeki ifadesiyle “insan doğası gereği medenidir” ifadesi çokça kullanılmıştır. Toplumsal yaşam bir organizasyonu gerekli kılmış ve bu devlet dediğimiz yapıyı doğurmuş, devletin idaresi de bir takım siyasi ilkeleri, yasaları ve siyaset ve yönetim tarzlarını gerekli kılmıştır. Dolayısıyla toplumsal yaşamın olduğu yerde devlet ve siyaset yadsınamaz bir gerçeklik olarak var olmuş ve var olmaya devam edecektir denilebilir.

Başka zamanlarda ve başka coğrafyalarda olduğu gibi İslam coğrafyasında da İslam’ın doğuşundan itibaren toplumsal yaşamı belirleyecek bazı kuralların teşekkül etmeye başladığı görülmektedir. Müslümanların güç kazanıp toplumsal anlamda gelişmesi, coğrafi anlamda sınırlarının gittikçe genişlemesiyle birlikte gerek İslam’ın kendi kaynakları ve gerekse de diğer kaynaklardan alınan bilgi, deneyim ve tecrübelerle siyaset ve devlet konularına ilişkin ciddi bir literatür oluşmuştur. Hz. Peygamber hayattayken diğer birçok konuda olduğu gibi siyaset ve devlet işlerinde de temel belirleyici olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun vefatını takiben Müslümanlar da çoğunlukla onun yolundan gitmiş, ortaya koyduğu temel ilkeler çerçevesinde yeni durumlara ilişkin yeni çözüm önerileri ve siyaset tarzları belirlemişlerdir. Hz. Peygamber’den sonra yönetime gelen raşid halifelere Peygamber’in halefi olmaları bakımında halife adının verildiği, sonra da İslam dünyasında ve özellikle sünni dünyada bu kavramın yoğunluklu olarak kullanılmaya başladığı görülmektedir. Dolayısıyla

devlet ve siyaset kavramlarının yanı sıra konumuz açısından hilafet kavramı da önemli bir yer tutmuştur.

Siyaset, devlet ve hilafet kavramlarının tümünü veya bir kısmını kapsayan birçok araştırmanın Farabi, Gazali vb. birçok İslam düşünürü tarafından kaleme alındığı görülmektedir. Bu konularda yazdığı eserleri ve ortaya koyduğu fikirlerle Maverdi'nin önemli bir konum sahip olduğu söylenebilir. Maverdi Siyaset, Hukuk, Tefsir, Edebiyat ve Ahlak felsefesi gibi dallarda birçok eser kaleme almış, birçok ilim alanında temayüz etmiş ilmi bir şahsiyettir. Maverdi'nin devlet, siyaset ve hilafet konularına yer verdiği el-Ahkamü's Sultaniyye, Nasihatü'l-Müluk, Edebü'l-Vezir, Edebü'd-Dünya-ve'd-Din, adlarıyla kaleme aldığı eserleri bu konularda yazılmış en önemli ve doyurucu eserlerdendir. Bu eserler dini, felsefi birçok konuyu ihtiva etmektedir.

Maverdi siyaset, devlet ve hilafetle ilgili konulara ilişkin düşüncelerini ortaya koyarken bunları akli olarak temellendirmekte, birçok yerde fikirlerini desteklemek için ayet, hadis, sahabe sözleri ve eski bilgelerin özlü sözlerin şahit olarak kullandığı görülmektedir. Zaman zaman olaylara fıkhi bir perspektiften baktığı da söylenebilir. Sözgelimi Farabi gibi siyaset üzerine fikir yürütmüş düşünürlerle kıyaslandığında Maverdi'nin felsefi yönünün daha zayıf kaldığı, ama ortaya koyduğu fikirlerin pratik yönünün oldukça kuvvetli olduğu söylenebilir. Onun kendinden öncekilerin bilgi birikiminden istifade edip, bunlar üzerine kendi fikirlerini oldukça ayrıntılı ve ileri düzeyde ortaya koyduğu görülmektedir.

Maverdi'ye göre iyi, bilgili bir yönetim, rahmet ve adaletle mümkündür. Faziletli bir sultan, (yönetici ya da melik) kamil bir siyasetçiye düşen görev mümkün olduğu kadar gücü ve taktik nispetinde Allah'a boyun eğmek, onun emirlerine sarılmaktır. Dolayısıyla yönetici dini emirlere boyun eğip, Allah'a itaat ettiğinde kendi heva ve heveslerinin kölesi olmayacağı düşünülüyor. Maverdi devlet başkanının bazı vasıfları ve riayet etmesi gereken bazı ilkelerden söz eder. Devlet başkanı İslam'ı himaye etmeli ve İslam kanunlarıyla hükmetmelidir. İslam'a ve İslam ümmetine zarar veren düşmanları önlemek için daimi gayret içerisinde olmalıdır. Memleketin her yerinde adaletle iş görmeyi temin edip; halkın huzuru için memleketi yol, köprü, çeşme gibi şeylerle imar edip, ticaret ve refahın gelişimi sağlanmalıdır. Vergi almada haksızlık ve zulme meydan vermemek, hakkaniyeti gözetip hiçbir şekilde israfa meydan

verilmemelidir. Zulümden, davaların görülmesinde israftan kaçınılmalıdır. İslam esaslarını bilen alimlere gerekli saygı gösterilmelidir. Vali ve hakimlerden seçip tayin ettiği zatların bütün bu işleri hakkıyla yapmaya muktedir, güvenilir ve adaletli kimselerden olmasına dikkat etmelidir.

Hilafet veya halifelik, İslami siyasi ve hukuki yönetim makamına ve yönetime verilen isimdir. Halife, hilafet makamındaki kişiye denir. İslam peygamberi Muhammed (sav.)'in vefatından sonra makam bir süre daha bir yönetim biçimi olarak varlığını sürdürmüş olsa da zamanla daha çok İslami bir toplumu veya İslam devletini vurgulamak için kullanılan bir terim olmuştur. Hilafet denildiğinde İslami bir vurgunun ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Halifenin tüm Müslümanları temsil edip edemeyeceği tartışılabilir bir meseledir. Zira bu temsiliyet biraz da güçle alakalı bir durum olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle tarihsel süreçte zaman zaman temsili bir makam olmaktan öteye gidememiştir. Maverdi özellikle Ahkamü's-Sultaniyye'de halifelikle ilgili görüşlerini ayrıntılı olarak ele almıştır. Yaptığı değerlendirmelerde Emevi hilafetine pek sıcak bakmadığı ama Abbasi hilafetini takdir ettiği görülmektedir.

Maverdi'ye göre halifenin nasıl belirleneceğine ilişkin baştan beri tarihsel süreçte çok çeşitli yöntemler uygulanmıştır ve bu konuda kesin bir nass yoktur. Bu nedenle önemli olan halife olacak şahsın bazı vasıflara ve halifeliğin gereğini yerine getirecek donanım ve yetkinliklere sahip olmasıdır. Halife her yönü ile adil bir kimse olmalı; kulak, göz, dil gibi duyuları sağlam olmalıdır. Hilafetin görevlerini, yapabilmek için içtihatla bulunabilecek derecede ilim sahibi olmalıdır. Düşmana karşı, topluluğu korumaya imkan veren güç ve kuvvete, cesarete sahip olmalıdır. Halkın yönetimi için gerekli fikir ve bilgiye sahip olmalıdır. Zekat, vergi, ganimetleri toplamayabilecek ve suçlulara cezalar tatbik edebilecek güçte olmalıdır. Maverdi halifenin Kureyş soyundan olması gerektiğini düşünür. Ama fiiliyata bakıldığında tarihsel süreçte bu şarta dikkat edilmediği söylenebilir.

Maverdi'ye göre; Halifenin idarenin yürütülmesi için kendisine ve devlet yönetimine yardımcı olan idareciler tayin etmesi gerekir. Bunlar Müslüman topluluğun idaresi ve işlerinin yürütülmesinde, halifenin idare yönünden işlerini yürütecek olan kimselerdir. Bunlardan en önemlisi vezirdir, zira o halife adını işleri yürütme yetkisine sahiptir. İkincisi validir ve vali onun adına vilayetlerde idareyi üstlenen kişi olarak kabul edilir.

Yargı ve hakimler ise hak, hukuk ve adaletin temini konusunda önceli bir fonksiyon icra etmektedir. Ordu komutanları ise ülkenin dış ve iç tehlikelere karşı İslam toplumunu koruyan halifenin en önemli idarecilerindendir. Bunların dışında nüfus işleri, mali konular, dini görevlerin yürütülmesi için görevlilerin tayini ve çeşitli konular için divanlar tesis edilmesi de halifenin işleri yürütme için yapılandırıldığı siyasi alanlar olarak değerlendirilir.

Maverdi'nin siyaset, devlet ve hilafete ilişkin düşüncelerinin epeyce bir kısmının günümüz siyaset düşüncesi için de geçerliliğini koruduğu söylenebilir. Fakat bazı fikirlerin günümüz şartları için uygulama imkanının olmadığı açıktır. Fakat Maverdi'nin fikirlerinin büyük ölçüde güncel ve geçerli olduğu söylenebilir. İlim adamları arasındaki değerli konumu ve ortaya koyduğu değerli eserlerine rağmen Maverdi ve eserleri ülkem "Afganistan'da" akademik çalışmalarda ve araştırmalarda bir yer bulmamıştır. Maverdi'nin görüşlerine ilişkin yapmış olduğumuz bu çalışmanın ülkemdeki akademik camianın ve bu konuya ilgi duyanların faydalanabileceği bir çalışma olduğuna inanmaktayız. Yine bu çalışmanın mütalaa edenlerin tefekkür ve bilgi hazinelerinin zenginleşmesine, düşünce ufuklarının açılmasına katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. İslam siyaset düşüncesinin zenginliğinin ortaya çıkarılması açısından bu kabil çalışmaların erbabının istifadesine sunulmasının büyük önem arz ettiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Abadan, Yavuz, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fak, Ankara 1952.
- Aksakal Suat, *Maverdi'nin Edebü'd-Dünya Ve'd-Din Adlı Eseri'nde Ahlak Eğitimi, Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2013.
- Altaş, Nurullah, “Felsefenin Temel Soruları Bağlamında Orta Öğretimde Felsefe Öğretimi ve Din Kültürü - Ahlak Bilgisi Öğretimi ilişkisi (Öğretim Programları ve Ders Kitapları Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme)”, *AÜİFD*, 2003, S. 1, 227-270.
- Aristoteles, *Politika*, (çev. Mete Tunçay), Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.
- Arslan, Ahmet, *Felsefeye Giriş*, Vadi Yay., Ankara 2001.
- Ayaz, Selahattin, *İslam Felsefesinde Siyasi Düşüncenin Gelişimi*, İstanbul 1999.
- Aydın, Hakkı, “İslam Hukuku, Devlet Ve Ahkâm-i Sultaniye İlişkisi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C V, S. 2 Sivas 2001.
- Aydınlı Yaşar, “Farabi'nin Siyaset Felsefesinde İlk-Başkan (er-Reis el-Evvel)" Kavramı” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 2, cilt: 2, 1987.
- Avcı Casim, “*Hilafet*” *TDV. İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, C: 17.
- Başgil, Ali Fuat, *Esas Teşkilat Hukuku*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1948.
- Çiftçi, Osman Zahid, *Maverdi'ye Göre Din Devlet ilişkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2012.
- Davutoğlu, Ahmet, “Devlet” *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, C. 9.
- Erturhan, Sabri, “Maverdi ve El-Havi'l-Kebir Adlı Eseri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3, Sivas 1999.

- Erkal, Mehmet, “Ahkamü’s-Sultaniyye”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1988, C. I.
- Eryarsoy, M. Beşir, Şamil İslam Ansiklopedisi, Şamil Yayınevi, İstanbul 1990, C. 2.
- Fahri, Macit, *İslam Ahlak Teorileri*, (Çev. Muammer İskenderoğlu-Atilla Arkan), Litera Yayınları, İstanbul 2014.
- Farabi, Ebu Nasr, *Es-Siyasetü’l Medeniye*, (Çev. M. S. Aydın, A. Şener, M. R. Ayas), Büyüyenay Yayınları, Ankara 2012.
- Farabi, Fusulü’l Medeni, (Çev. Hanifi Özcan), İfav Yay., İstanbul 2005.
- Farabi, Medinetü’l Fazıla/İdeal Devlet, (Çev. Ahmet Arslan), Vadi Yay. Ankara 1997.
- Gazali, Muhammed b. Muhammed, *Nasihatü’l-Müluk*, (Çev. Osman Şekerci), Devlet Başkanlarına Nasihatlar, Şule Yay., İstanbul 1995.
- Gewirth, Alan, “Siyaset Felsefesi” (Çev. Ahmet Kesgin), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52: 1 (2011).
- Güner, Ahmet, “Maverdi’nin Hilafet Kuramının Tarihsel Arka Planına Bir Bakış (I)”, *DEÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir 2002, S. 16, s. 4.
- Göral, Hasan, Maverdi’nin el-Ahkamü’s-Sultaniyye adlı eserinde Halk Anlayışı, Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2010.
- Hakkı, Aydın, “İslam Hukuku, Devlet Ve Ahkamü’s-Sultaniye İlişkisi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C V, s. 2, Sivas, 2001.
- Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1978, C. 5.
- Hatipoğlu, Mehmed Said, *Hilafetin Kureyşliliği*, Kitabiyat Yay., Ankara 2005.
- İslam Ansiklopedisi, MEB. Yay., İstanbul 1964, C. 5.

Jackson Roy, *İslam'da 50 Önemli İsim*, (Çev. Nurullah Koltaş), Ayrıntı Yay., İstanbul 2012.

Kallek, Cengiz, “Maverdi'nin Ahlaki, İctimai, Siyasi ve İktisadi Görüşleri”, *Divan İlmi Araştırmalar*, 2004, S. 17, s. 219-265.

Köse, Hızır Murat, “Siyaset”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2009, C. 37.

Maverdi, Ebu'l-Hasan, *Edebü'l-Vezir*, (Çev. İbrahim Barca), Klasik Yayınları, İstanbul 2014.

Maverdi, Ebu'l Hasan, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, (Çev. Ali Şafak), Bedir Yanları İstanbul 1994.

Maverdi, *Edebü'd-Dünya Ve'd-Din*, (Çev. Ali Akın), Temel Neşriyat, İstanbul 1982.

Maverdi, Ebu'l-Hasan, *Yüce Hedefler*, (Çev. Bergamalı Cevdet Efendi), Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 1999.

Maverdi, Ebü'l-Hasan, *Nasihatü'l-Müluk*, (Çev. Mustafa Sarıbiyık), Ark Kitapları, İstanbul 2004.

Maverdi, Ebü'l-Hasan, *Edeb'üd-Dünya ve'd-Din*, (Çev. Ali Akın), Temel Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul 1982.

Meydan Larousse, İstanbul 1971, C. 5.

Nasiruddin Tusi, Ahlakı Nasırı (Çev. Anar Gafarov-Zaur Şükürov), Litera Yay., İstanbul 2007.

Nuriyev, Tehran, Maverdi'nin Edebü'd-Dünya ve'd-Din'inde Geçen Arapça Atasözlerinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.

Özcan, Azmi, “Hilâfet (Osmanlı Dönemi)”, TDV. İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1998, C. 17.

Şafak, Ali, “Ahkamü's-Sultaniyye”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. I, İstanbul 1988.

Tunçel Ahu, Platon’dan Zizek’e, *Siyaset Felsefesi Tarihi, Doğu Batı Batı*, Ankara 2014.

Türkçe Sözlük, *Türk Dil Kurumu*, Ankara 1998.

Yalın, Salih, “Şehrezûrî’de Siyaset Ahlakı”, *Uluslararası 13. Yüzyılda Felsefe Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 2014.

Yalın, Salih, “Şirvanî’de Ahlak ve Siyaset”, *Bilimname*, 2013, S. 24.

Yazıcı, Sedat, *Felsefeye Giriş*, İstanbul 1999.

ÖZGEÇMİŞ

10.10.1987 tarihinde Afganistan/Bağlan şehrinde doğdu. İlk ve orta öğrenimini Bağlan/Burka Fulul okulunda, lise öğrenimini Kunduz Şirhan lisesinde tamamladıktan sonra 2008 yılında başladığı Bağlan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Edebiyat bölümünden 2011 yılında mezun olup, Milli eğitim Bakanlığında memur olarak işe başladı. 2013 yılında Türkiye Bursları çerçevesinde Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı İslam Felsefesi Bilim Dalı'nda yüksek lisans öğrenimine başladı. Özbekçe, Farsça ve Peştuca dillerini bilmektedir.

İletişim Bilgileri:

e-mail: wahib1392@Hotmail.com

e-mail: tmwahib1987@gmail.com

Tel: 0553 543 7558